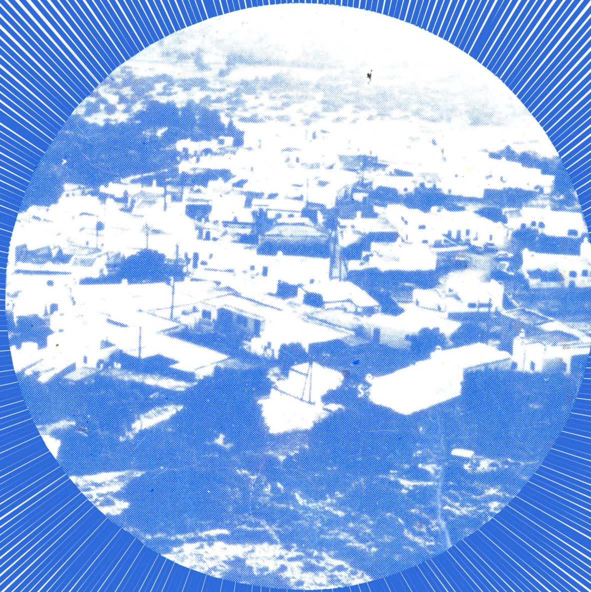
ΑΣΚΛΗΠΙΕΙΟΝ
ASKLIPIION

ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΠΑΡΑΜΥΘΙ

Ρόδος 1981 Στέργος Στούππος

Αγαπημένη μου Δέσποινα,

Ξεκίνησα να γράψω αυτό το βιβλίο, που το αφιερώνω σε σένα, με πολύ μεράκι έστω και αν η μόρφωση μου δεν μου επιτρέπει να γράφω αριστουργήματα. Προσπάθησα να γράψω την ιστορία του μικρού χωριού μας, πράγμα που δεν ήταν καθόλου εύκολο, γιατί είναι απαραίτητο να γνωρίζεις πολλά γεγονότα καθώς και να έχεις τη σχετική ευχέρεια λόγου. Έγραψα λοιπόν όσα γνώριζα, όσα μου διηγήθηκαν έγκυρες πηγές και αξιόπιστοι άνθρωποι. Μπορεί ορισμένα από αυτά που γράφω να μην είναι πέρα για πέρα αληθινά, έχουν φτάσει όμως στην εποχή μας τόσο ζωντανά που μπορούν να φανούν σε όλους πιστευτά. Άλλωστε είναι πολλοί καλοθελητές που θά θελήσουν να με κριτικάρουν, μια που ειλικρινά προσπάθησα να δώσω αντικειμενικά αυτά που ήξερα και άκουσα. Απέφυγα επίτηδες να αναφέρρω ιστορίες και παραδόσεις πολλών παλιών οικογενειών, που δεν είναι οπωσδήποτε και τόσο κολακευτικές, για να μη θιχθούν οι απόγονοι τους, ή και ακόμα και να αποκτήσουμε εχθρούς. Επίσης επίτηδες δεν επαίνεσα ιδιαίτερα ορισμένες άλλες, παρ΄όλο που θα τους άξιζε κάθε έπαινος, για να μπορέσει το βιβλίο μου να θεωρηθεί πέρα για πέρα αντικειμενικό.
Αυτό που μένει τώρα είναι το ορθογραφικό διόρθωμα και η μεγάλη μου επιθυμία είναι να μην αλλιωθεί η συντακτική μου έκφραση και έχω την αξίωσην να την εφαρμόσεις με σχολαστική ακρίβεια.

Ελβετία Μάϊος 1980

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Αγαπημένη μου Δέσποινα,
Η νοσταλγία της αγαπημένης μου * χαμένης πια για μένα πατρίδας καθώς και η δική σου απομάκρυνση απο τη Ρόδο και ειδικότερα απο το χωριό, είναι κυρίως οι λόγοι που με έσπρωξαν να γράψω αυτό το βιβλίο, αν μπορούμε να το ονομάσουμε έτσι.
Δυσκολεύτηκα πολύ να συγκεντρώσω όλη αυτή την άγραφη ιστορία στο κείμενο που ακολουθεί, διαθέτοντας όλη μου τη πνευματική δύναμη. Αυτοί που τυχόν θα θελήσουν να κάνουν κριτική στο κείμενο μου, θα βρουν σίγουρα τα λόγια μου άτεχνα, τους παρακαλώ ομως να δείξουν κατανόηση και να λάβουν υπ΄όψιν πως η μόρφωση μου περιορίζεται σε γνώσεις του Δημοτικού σχολείου. Πιστεύω ότι κάνω μια καλή αρχή και εύχομαι τα μορφωμένα παιδιά του χωριού μας να θελήσουν να γράψουν κάτι καλύτερο.
Τα υποθετικά γεγονότα και οι αφύσικες παραδόσεις θα φανούν σε πολλούς παραμύθια και φαντασιώσεις. Πάντως ένα είναι βέβαιο, ότι τίποτα από όσα έγραψα δεν είναι γέννημα της φαντασίας μου.
Οι διηγήσεις πολλών συγχωριανών μας οι ιστορίες που άκουσα απο τους γονείς και προπάτορες μου καθώς και άλλα δικά μου ίσως και δικά σου βιώματα περιγράφονται σε αυτό το βιβλίο. Έγραψα αυτά που συζητούσαμε και σχολιάζαμε όλοι μας στο καφενείο σχετικά με την πιθανή προέλευση των διαφόρων παραδόσεων, αυτά τα ίδια που συζητούσαν οι πρόγονοι μας, οι γονείς μας και που πιθανότατα θα συνεχίσουν να συζητούν και να πιθανολογούν οι απόγονοι μας στο μέλλον, όταν εμείς δεν θα υπάρχουμε πια.
Στο κείμενο που ακολουθεί έδωσα μεγαλύτερη έμφαση στην ιστορία, στην παράδοση και στην μυθολογία του χωριού. Στην νεότερη ιστορία προσπάθησα να συνοψίσω τα γεγονότα και να τα συσχετίσω με την σύγχρονη ιστορία του. Πιστεύω ότι επεκτάθηκα πολύ στα οικονομικά. Ίσως να ασχολήθηκα περισσότερο με τα σύνορα του χωριού καθώς επίσης με τους δρόμους και τις διάφορες τοπονυμίες, πράγματα που μπορούν να θεωρηθούν εντελώς περιττά. Κατέληξα όμως στην απόφαση να τα αναφέρω, γιατί τα περισσότερα απο αυτά έχουν εγκαταληφθεί και να μείνουν έτσι τουλάχιστον στην παράδοση σαν απλές τοπονυμίες.
Ορισμένες απο αυτές μέσα και γύρω απο το χωριό απέφυγα να τις διηγηθώ, α-

φού γι αυτές υπάρχουν μόνο εικασίες και δεν έχουμε ούτε καν υποθετικά στοιχεία για την προέλευση τους, όπως π.χ. «ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ» που λέγεται το δυτικό άκρο του χωριού. Άλλα κοινωνικά γεγονότα αναγκάστηκα να τα αναφέρω συχνότερα στο κείμενο μου, ενώ τα γεγονότα του Β. Παγκοσμίου Πολέμου τα εξιστόρησα με τον τρόπο που τα είδε η φαντασία ενός 15χρόνου παιδιού που ήμουν εκείνη την εποχή. Στο ειδικό θέμα «Εθιμα» δεν θα βρεις πολλά, αφού σκόπιμα τα διασκόρπισα σε όλο το βιβλίο, κι εδώ αναφέρω μόνο όσα τυχόν παραλήφθησαν. Επίσης στο «Εθιμοκοινωνικό» άφησα ορισμένα σημεία αδιευκρίνιστα σχετικά με το τι συνέβαινε στην κοινωνική ζωή των προγόνων μας. Επίσης δεν αναφέρω λεπτομερειακώς το παλαιό γάμο, γιατί διατηρεί πολλά κοινά με τον νεώτερο. Τον δε νεώτερο προσπάθησα να περιγράψω πιο πλατειά.

Μάρτιος 1980

ΠΙΘΑΝΗ ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ

Κατά το 1100–1250 μ.χ. η πρώτη και πιθανότερη, διάφοροι συνοικισμοί γύρω απο το Κιοτάρι, κοντά στη θάλασσα, αναγκάστηκαν, λόγω της πειρατείας που επικρατούσε τότε στο νησί και στο Αιγαίο γενικότερα, να ζητήσουν να μετοικήσουν σε βορειότερο ασφαλέστερο μέρος. Σε όλους μας είναι λίγο πολύ γνωστές οι ταλαιπωρίες, οι λεηλασίες, οι κακουχίες και οι αιχμαλωσίες μέχρι θανάτου, που πέρασαν οι πρόγονοι μας, για να φθάσουν στο σημείο να αναζητήσουν καινούργια πατρίδα.

Κατάλληλο μέρος λόγω θέσεως και νερού βρήκαν το σημερινό χωριό. Δεδομένου ότι τα πρώτα σπίτα κτίστηκαν γύρω απο τη σημερινή βρύση , το καθιστούσαν αθέατο απο τη θάλασσα. Η ίδια παράδοση μας λέει ότι ο τόπος δεν ήταν ακαλλιέργητος και ακατόικητος, και πως στο μέρος της σημερινής εκκλησίας υπήρχε μικρότερο μοναστήρι με καλόγερους. Τα πρώτα σπίτια κτίστηκαν δεξιά κι αριστερά απο ένα «αργυάκι» και στο τέλος των σπιτιών ήταν η πηγή του νερού. Αυτή τη πηγή, που βρισκόταν στο σπίτι το οποίο σήμερα είναι γνωστό σαν Αγία Παρασκευή, οι καλόγεροι είχαν αξιοποιήσει σε βρύση. Αργότερρα μεταφέρθηκε στη πλατεία με τον πλάτανο και μόλις το 1930 στη σημερινή της θέση. Λένε πως υπήρχε και άλλη μικρότερη πηγή νερού εκεί που είναι σήμερα το σπίτι του Λευτέτη Γιωργά, στο «αργυάκι». Στο αργυάκι αυτό που διέσχιζε όλο το χωριό και κατέληγε στον ποταμό, οι πρόγονοι μας έδωσαν διάφορα ονόματα. Απο το σημερινό Δημαρχείο όπου άρχιζε και μέχρι τη σημερινή βρύση το έλεγαν «Σκατιά». Απο τη βρύση και πρός τα κάτω το έλεγαν «Χάντακα», ακολουθούσε ο «Καλαμάς» και στη συνέχεια ο «Μάστυχας», που κατέληγε στον ποταμό. Παρακάτω θα διηγηθώ γι αυτό το αργυάκι περισσότερες λεπτομέρειες.

Μια δεύτερη παράδοση μας λέει πως στην τοποθεσία «Πέϊ» σε προχριστιανική εποχή υπήρξε μεγάλο χωριό. Η τοποθεσία αυτή βρίσκετε στον ψωρόκαμπο στο τέλος του μετοχιού, στο Τσιντίλη. Οι κάτοικοι του ήρθανε σε μεγάλην φιλονικίαν, ή κατά μιαν άλλη άποψη, μεγάλη λοιμώδης αρρώστια, προτού τους ξεκληρίσει χωρίστηκαν εγκαταλείποντας τον τόπον. Οι μισοί τράβηξαν βορειοδυτικά, κτίζοντας καινούργιο χωριό την σημερινή Προφύλια. Οι υπόλοιποι πέρνοντας αντίθετη κατεύθυνση πήγαν και έκτισαν το δικό μας χωριό.

Η αμφιβολία που έχουμε, είναι ότι δεν βρήκαμε στα καταστραμένα κτίσματα κάτι που να φανερώνει μια συγκεκριμένη εποχή, ένα άγαλμα, μια επιγραφή, παρά σωρούς πέτρες και διασκορπισμένους τάφους. Επίσης δεν έχει εκεί γύρω καμμιά προχριστιανική τυχών τοπονυμία να βασιστούμε σαυτήν.
Λένε, πως οι Προφυλενοί το 1910 βρήκανε εκεί στο «Πέϊ» ένα άγαλμα, που παριστάνει ένα παιδί και που τώρα είναι στο μουσείο της Ρόδου, και νομίζω εάν πράγματι υπάρχει θα είναι και το μοναδικό, γιατί σήμερα ούτε κομμάτι μάρμαρο δεν φαίνεται εκεί, στον τόπο.
Απο το «Πέϊ» η πιο κοντινή αρχαία τοποθεσία είναι η Νύμφη, και λέγεται ότι υπήρξε το νυμφέον της περιοχής. Σημειωτέον ότι στο νησί υπάρχει παρόμοια τοποθεσία στην Σάλακο και επικρατεί η ίδια φήμη, πως και εκεί υπήρξε νυμφέον.
Στο μέρος που βρίσκεται η τοποθεσία αυτή, (χωρίς να το αποκλείω κατηγορηματικώς) δεν σώζονται ούτε ίχνη, μα ούτε και καμμιά παράδοση θετικήν έχουμε, εκτός απο αόριστα παραμύθια συγχρόνων μας. Στο μέρος αυτό, που με μεγάλη δυσκολία κατόρθωσα να εντοπίσω, τα τελευταία χρόνια, δεν υπάρχει εκτός απο βράχους και μερικά παλιά, ελαιόδενδρα, πνιγμένα και αυτά μέσα στα πεύκα και τα χηνοπόδια.
Αν και δεν το αποκλείω βασίζομαι στον ποταμό του Μισόβουνου, οτι στο μέρος εκείνο, και στην μεγαλύτερη ανομβρία υπάρχει πάντα νερό. Ως γνωστόν η αρχαία λέξη (νύμφη), είναι η θεότητα των νερών, και πιθανόν να τίμησαν (απλώς έτσι) το μέρος, δια της ονομασίας, εκδηλώνοντας ετσι τον σεβασμό των.
Η τρίτη επίσης παράδοση μας λέει ότι στη θέση του παλιού χωριού, υπήρχεν στην προ Χριστού εποχή, ένα νοσοκομείο ψυχικών παθήσεων. Κάνω μιαν παρένθεση για ν΄αναφέρω πως την παράδοση αυτή επιβεβαίωσε κάποιος Γερμανός αρχαιολόγος, κάτοικος Λίνδου, στους συγχωριανούς Βασίλη Γιαννά και Φίλλιπα Παπαβασιλείου.
Οπωσδήποτε το νοσοκομείο αυτό δεν είχε καμμιά ομοιότητα με τα σημερινά, αλλά λειτουργούσε με τα μέσα της εποχής. Δεν υπήρχαν θάλαμοι με κρεβάτια κ.λ.π., αλλά πιθανότατα ένα ιατρείο, όπου με διάφορα βότανα και τεχνάσματα προσπαθούσαν οι ιατροι να θεραπεύσουν τους ασθενείς.
Επειδή βέβαια δεν θα υπήρχε προσωπικό και το νοσοκομείο θα φρόντιζε μόνο για τη θεραπεία των ασθενών, αναγκαζόντουσαν οι συγγενείς τους να μεταναστεύουν μαζί τους, για να μπορούν να τους παρέχουν φαγητό και την ανάλογη περιποίηση. Έτσι οι άνθρωποι αυτοί ίδρυσαν τον συνοικισμόν τους γύρω απο το νοσοκομείο, και άρχισαν σιγά-σιγά να καλλιεργούν τα γύρω χωράφια για να μπορέσουν να επιβιώσουν και να προσφέρουν στους δικούς τους τα απαραίτητα. Μερικοί έφευγαν μετά την θεραπεία των δικών τους, άλλοι πάλι ρίζωναν στον τόπο, μια που στο μεταξύ κάτι είχαν δημιουργήσει, και που προφανώς ο δικός τους τόπος δεν θα είχε να τους προσφέρει τίποτα το αξιολογότερο.
Αν λάβουμε υπ΄όψιν όλα τα παλιά κτίσματα «σούβες» σε όλο το μήκος του συνόρου του χωριού, ο συνοικισμός θα πρέπει να είχε μεγαλώσει αρκετά. Με την πάροδο του χρόνου το νοσοκομείο παρήκμασε και έκλεισε, αλλά οι άνθρωποι παρέμειναν και διατήρησαν το χωριό τους, που προς τιμήν του μεγάλου γιατρού, στον οποίον ήταν αφιερωμένο το νοσοκομείο έδωσαν το όνομα «ΑΣΚΛΗΠΙΕΙΟΝ».
Εκτός απο τα πιθανά αυτά μέρη που περιγράψαμε υπήρξανε και άλλοι πολλοί γνωστοί και άγνωστοι οικισμοί, που δεν αποκλείεται αυτοί να ήτανε οι πρώτοι του κάτοικοι. Όπου έφθασε η παράδοση πως υπήρξαν εκεί οικισμοί, και παρατηρούμε ιδιαίτερα, βλέπουμε ακόμα σωρούς απο πέτρες, ως επίσης και εκεί κάπου κοντά καλοκαιρινό νερό. Οι γνωστότεροι εκτός απο το Κιοτάρι και που τους προαναφέραμε, θεωρούνται οι πρώτοι και πιθανώτεροι κάτοικοι του χω-

ριού. Υπήρχαν επίσης σε όλον τον χώρο, και ειδικώτερα στον Κουναρά και γύρω απο αυτόν, διάφοροι συνοικισμοί, καθώς και αμέτρητα χαλάσματα μέσα στο δάσος που θ άμεναν απομονωμένοι τυχόν γεωργοί και κτηνοτρόφοι. Στην συνέχεια θα απαριθμήσουμε πολλούς απο αυτούς. Βέβαια δεν πρέπει να υποθέσουμε ότι ζούσανε χιλιάδες πρόγονοι, και ούτε στα ερείπια των να ζητούμε χαμένους πολιτισμούς.

Επρόκειτο για φτωχόκοσμο, που θα πρέπει να δούλευε απεγνωσμένα λόγω του φτωχού και ανώμαλου εδάφους, για να επιβιώσει, και που ως φαίνεται πολλές φορές δεν το κατόρθωναν και ή διέλυαν, εγκαταλείποντας το μέρος, ή χάνουνταν απο την ανέχεια.

Κατά μιαν άλλη εκδοχή σε πολλούς απο του οικισμούς αυτούς ζούσαν δουλοπάροικοι, ενωρίς το μεσαίωνα γύρω στα 830 μμ. Όταν το νησί κατακτιόταν αλεπάλληλα απο Αγαρινούς Ενετούς Ιωαννίτες και Βυζαντινούς. Ένα άλλο που δεν γνωρίζουμε να γράψουμε με βεβαιότητα είναι αν τα μεγάλα καμπίσια αυτά μέρη, επί τουρκοκρατίας, έμειναν τσιφλίκια ή έγιναν βακούφια, όπως τα περισσότερα στο νησί. Βέβαιον πάντως είναι ότι εγκαταλείφθησαν ενωρίς, ως ασύμφορα και τα βλέπουμε σήμερα τεμαχισμένα σε μικρά τεμάχια, ως την Βίγλα, την Πουλλούδια, Ορτίους κ.λ.π. Γεγονός είναι ότι τα καμπίσα αυτά μέρη ήταν ενιαία και το σύνολο αυτό του κάμπου το εκμεταλλεύετο ο εκάστοτε κατακτητης.

Σε αυτό λοιπόν το χωριό, γεννήθηκες κι εσύ κι εγώ και τ΄αδέλφια σου, οι γονείς μου, οι γονείς των γονιών μου, και η μάνα σου με τους γονείς της και τους γονείς των γονιών της.

Σήμερα εκεί πάνω στην κόκκινη ρότσα με τον «απλάτανα» και τον κοπανά του, με το κάστρο του και την εκκλησιά του, με τις ελιές και τις κερατιές του, με τις συκές και τις μυγδαλιές του, με τον βορειά και τον νοτιά του, με τον ποταμό και τα χιλιοτραγουδισμένα Βατενά βουνά του και τώρα με τα φώτα του και τα μπόλικα νερά του, στέκει το χωριό μας με τους εναπομείναντες κατοίκους του περιμένοντας κάθε καλοκαίρι τα ξενητεμένα παιδιά του που έρχονται να το καμαρώσουν.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι το χωριό ήταν ανέκαθεν φτωχό, λόγω της μακρυνής απόστασης του απο το κέντρο. Μετά δεν πρέπει να ξεχνάμε, ότι το μέρος του είναι ορεινό και άγονο, παρ΄όλο που έχει μια τεράστια έκταση 70 περίπου τετραγωνικών χιλιομέτρων. Φυσικά την εποχή εκείνη, κανένα απο τα γύρω χωριά δεν ήταν πλουσιότερο. Μέχρι και το 1850 δεν υπάρχει καμμιά βεβαιωμένη μαρτυρία για την προέλευση των κατοίκων. Αργότερα βέβαια ο γραπτός κώδικας της εκκλησίας, αλλά και το ενδιαφέρον των μεταγενεστέρων να μάθουν για τη ρίζα τους απο τους προγενέστερους, μας άφησαν λίγα αληθοφανή στοιχεία που έχουν γίνει σε όλους μας πιστευτά.

Οι κάτοικοι του ανέκαθεν ήτανε Ρωμιοί Έλληνες. Κατά διαστήματα έχουν κατοικίσει και Ενετοί καθώς και Τούρκοι. Ορισμένοι απο τους Ενετούς έμειναν στο χωριό και αφομοιώθηκαν με τους ντόπιους. Κατά την γνώμη μου τα ίχνη των είναι ακόμα ζωντανά σε πολλούς σημερινούς κατοίκους. Αντίθετα οι Τούρκοι, είτε αυτοί ήρθανε απο τη Τουρκία, ή την Ρόδον, και Λίνδον, θα έφυγαν, αφού άλλοστε επρόκειτο μάλλον για υπαλλήλους και Στρατιωτικούς. Αυτοί που κατοίκισαν το μαρτυρούν διάφορες τοπονυμίες που σώζονται μέχρι σήμερα όπως (Μπαλή)= βαθμός τούρκου αξιωματικού, (Μεμή), (Μούρου) ονόματα επίσης τούρκικα.

Εδώ όπως άλλωστε και σε άλλα χωριά, έμενε μέχρι τελευταία αξιωματούχος του τουρκικού στρατού, μπέης ή αγάς, ή και απλός σούμπασης που έκανε χρέη αστυνομικού και εφόρου. Αυτός είχε σαν έδρα του τη Λίνδο, το βέβαιο όμως είναι πως συντηρείτο απο χωριανούς μας, είτε με προσωπικές εργασίες τους σε διάφορες δικές του επιχειρήσεις, είτε και με φόρους σε είδος που εισέπραττε.

Οι πρόγονοι μας σαν λαός ήταν καλοκάγαθοι και φιλόξενοι. Ήταν ψηλότεροι απο τους κατοίκους των γύρω χωριών και πιο αδύνατοι απο εμάς τους μεταγενέστερους. Αυτό οφειλόταν βέβαια στη σκληρή χειρονακτική εργασία και στον υποσιτισμό που συνεχΐστηκε και μέχρι σχεδόν το 1950. Πάντως σίγουρο είναι, πως οι πρόγονοι μας ήταν εργατικότεροι απο τους κατοίκους των άλλων χωριών, επειδή το χωριό τους βρισκόταν σε άγονο και ανώμαλο έδαφος και χρειαζόνταν σκληρή δουλειά για να μπορέσουν να επιβιώσουν.
Απο τις διάφορες ξερολυθιές (παλιά κτίσματα), που βλέπουμε σε όλη σχεδόν την Ασκληπενή περιφέρεια πρέπει να συμπεράνουμε πως οι παλιοί Ασκληπενοί υπήρξαν φιλοπρόοδοι άνθρωποι. Ειδικότερα η γενιά του 1850-1900 για την οποία θα μιλήσουμε παρακάτω. Το χωριό μας υπήρξε επι σειρά ετών το κεφαλοχώρι της γύρω περιοχής, μέχρι και το τέλος του περασμένου αιώνα. Σαν λαός οι πρόγονοι μας φαίνεται ότι ήταν έξυπνοι. Αυτό αποδεικνύεται απο τον αριθμό των επαγγελματιών και επιστημόνων που έβγαζε το χωριό μας σε σύγκριση με τα άλλα γύρω χωριά.
Επί σειρά αιώνων ο χαρακτήρας των παλιών χωριανών μας ήταν ο ίδιος. Μόνο στα τελευταία 30 χρόνια κατόρθωσε να αλλάξει κάπως. Οι κακουχίες όμως και ίχνη της σκλαβιάς των τελευταίων αιώνων είναι ακόμη βαθειά ριζωμένα μέσα τους. Ας σημειωθεί ότι απο το 1310 που κατέκτησαν το νησί οι ενετοί Ύπατοι μόλις το 1945 απέκτησε την ελευθερία του. Γι΄αυτό στο χαρακτήρα των νεοτέρων, βλέπει κανείς εύκολα ακόμα τα ίχνη εκείνα της φτώχειας και της κάποιας έμφυτης συγκράτησης, για να μην την πούμε δειλία. Τα χρόνια της δουλείας μας έκαναν αναποφάσιστους, υπάκουους, ταπεινούς συντηρητικούς, και σε σύγκριση με τους άλλους Έλληνες καθόλου ριψοκίνδυνους. Φυσικά όπως προαναφέραμε όλα αυτά είνα κατάλοιπα της συνεχούς κατοχής του τόπου μάς και είναι σίγουρο πως στα επόμενα χρόνια θα εξαληφθούν. Οι ίδιοι χαρακτηρισμοί ισχύουν και για τους υπόλοιπους Ροδίτες, γιατί σχεδόν ολόκληρο το νησί είχε την ίδια τύχη.
Οι σημερινοί χωριανοί είναι δυναμικοί και σχετικά υγειείς άνθρωποι, αν εξαιρέσουμε ορισμένες παθήσεις που λένε πως πλεονεκτούμε σε σύγκριση με τους υπόλοιπους κοντοχωριανούς. Κατά τα άλλα είμαστε λοιπόν υγειέστατοι άνθρωποι χωρίς άλλα γεννητικά και κληρονομικά προβλήματα. Επίσης το χωριό μας διακρίνεται για την μακροζωϊα των κατοίκων του. Μέχρι το 1950 ο μέσος όρος ζωής ήταν 60-65 ετών (έναντι 50-60), πράγμα που οφειλόταν στον καθαρό αέρα και στο ωραίο ξηρό κλίμα μας. Οι άνθρωποι βέβαια λόγω των σκληρών συνθηκών φαινόντουσαν πρόωρα γερασμένοι, δούλευαν όμως σκληρά μέχρι και το τέλος της ζωής τους με απαράμιλλο ζήλο και ενθουσιασμό.
Αυτές οι σούβες μέσα κι έξω απο το χωριό, που τώρα πια έχουν σχεδόν καταστραφεί, κτιζόντουσαν και εσυντηρούντο απο τους εκάστοτε γέρους του χωριού, επειδή εθεωρείτο εύκολη, βοηθητική δουλειά. Αλλά και όλοι στο χωριό άνδρες, γυναίκες, νέοι γέροι και παιδιά δούλευαν σκληρά για να επιζήσουν. Φυσικά και ο παπάς και ο δάσκαλος ήταν αναγκασμένοι να εργάζονται συμπληρωματικά με τη γή, μια και ο μισθός τους ήταν μηδαμινός. Παζάρι στο Ασκληπιό δεν γινόταν, όπως άλλωστε και στα γύρω χωριά, επειδή δεν υπήρχε ευχέρεια ανταλλαγής των προϊόντων τους.
Συγχρόνος και η καθομιλουμένη γλώσσα (Σκληπενή διάλεκτος) έχει αλλάξει και εμπλουτιστεί με την νέαν τα τελευταία τριάντα χρόνια όσον και αυτή δεν άλλαξε επί σειρά αιώνων.

Σήμερα για να ακούσεις τα παλιά καθαρά Σκληπενά δεν είναι αρκετό να συνομιλήσεις με γέρους της εποχής, καθ΄ότι και Ιταλικά κατάλοιπα θα ακούσεις και σύγχρονα Ελληνικά θα ανακατωθούν. Αυτά τα συναντάς ακόμα στους χωρια-

νούς του εξωτερικού και ειδικότερα σαυτούς που μετανάστεψαν πρίν την απελευθέρωση.
Μια τέτοια ωραία Σκληπενή διάλεκτον συζήτηση άκουσα μεταξύ του Γιάννη του Σάνιου και του Σπύρου Καρπάθιου και επανέφερα στην μνήμη μου τους Ελβετούς που συνεχίζουν να φυλάγουν σαν κόρην οφθαλμού το γλωσσικόν τους ιδίωμα. Ευτύχημα μπορούμε να πούμε, πως ορισμένα νέα παιδιά σήμερα ακόμα στο χωριό προσπαθούν να μιλούν και να συνεχίσουν όσον μπορούν την καλήν μας διάλεκτο με πρωτοπόρο τον Θαρρενό Κούρτη και τους δασκάλους στις διακοπές όσον βέβαια το επιτρέπει η επαγγελματική τους θέση.
Παράλληλα πολλοί άλλοι, ίσως άθελα τους άλλαξε τόσον η προφορά τους, που είναι αμφίβολο εάν σε σχετική συζήτηση, καθοριστεί και ανακαλυφθεί η Σκληπενή των προέλευση.

ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΚΑΙ ΣΧΟΛΕΙΟ

Μέχρι το 1895 επίσημο σχολείο και δάσκαλος δεν υπήρχαν. Τα πολύ ελάχιστα παιδιά που τότε γνώριζαν γραφή και ανάγνωση την μάθαιναν απο τους παπάδες στον νάρθηκα της εκκλησίας.
Είναι σε όλους μας γνωστό ότι η εκκλησία υπάρχει εδώ και πάρα πολλά χρόνια. Η ακριβής ημερομηνία κτίσεως της δεν είναι γνωστή, γιατί υπάρχουν δύο χρονολογίες, μια στην κεντρική πόρτα 1060, και η άλλη στην αριστερή μεριά της κεντρικής πόρτας 1222. Και οι δύο θεωρούνται μάλλον υποθετικές, ενώ οι πρόγονοι μας υποστήριζαν πως η εκκλησία προυπήρξε του χωριού. Στην προκειμένη περίπτωση πρέπει να υποθέσουμε πως το χωριό κτίστηκε μετά το 1250. Μερικοί μας διηγόντουσαν πως στη θέση της σημερινής εκκλησίας υπήρχε μία μονή καλογήρων και αυτό μας το βεβαιώνει το όνομα της θέσης «Κελιά» που είναι δίπλα στην εκκλησία. Οι γεροντότεροι ενθυμούνται τα παλιά εκείνα ερείπια των παλιών κελιών, γύρω στο τέλος του περασμένου αιώνα. Δίπλα και γύρω απο την εκκλησία υπήρχε μέχρι το 1932 το νεκροταφείο του χωριού, το δε κοιμητήρι σώζεται μέχρι σήμερα. Στην σημερινή νότεια πόρτα του σχολείου που είναι το «βρυσί στα Κελιά» όπως το λέμε μέχρι σήμερα, υπήρχαν βάτοι, μυρτιές και βρουλιές, καθώς και ένας λάκος με νερό. Η παράδοση λέει πως αυτός ο λάκος ήταν το πηγάδι των καλογήρων.Επίσης ένα δάσος απο πελώρια πεύκα που κάλυπταν την ανατολική πλευρά του χωριού και συνέχιζαν σε όλην την πλαγιά προς το κάστρο, χέρισα, αλώνια, κάηκε μόλις το 1860-1865 στην «Μιάλη φωτιά» όπως λέγανε χαρακτηριστικά οι πρόγονοι. Εν τούτης είχαν γλυτώσει αρκετά απο αυτά, που σταδιακά τα καταστρέψαμε. Οι γεροντότεροι θα θυμούνται τα δυο πελώρια πεύκα στα χέρισα, καθώς επίσης και το άλλο στην κορυφή στον Ζιώηρο. Σήμερα μένει ένα και μόνο, στους πρόποδες του κάστρου, βορειοδυτικά προς τα κηπιά στο νιόνερο μάρτυρας της ιστορίας.
Πιθανόν και στου Κλεπτοπουλλά ο πεύκος ως λέγετε σήμερα να ήτανε απο τα δέντρα της εποχής που εξιστορούμε. Υπάρχει και μια παράδοση που λέγει πως σε πολύ παλιά χρόνια, το δάσος αυτό άρχιζε απο τον ποταμό και περικάλυπτε σχεδόν όλο το χωριό, τα αλωνάκια, τα λαμπρά κ.λ.π. Ο χώρος του κτίστηκε το σχολείο ήταν κάποτε κηπούλια με τα παλαιότερα ελαιόδενδρα του χωριού (πάνω απο χίλιων χρόνων) και η περιοχή αυτή ονομάζετο «Περγιοχή». Αργότερα γύρω στο 1940 έγινε εκεί ξυλουργικό εργοστάσιο απο τους Ιταλούς που λειτούργησε μέχρι το 1950, για να χτιστεί πια τότε το σημερινό Δημοτικό σχολείο του χωριού. Πριν μιλήσουμε για το σχολείο, επανερχόμαστε στην εκκλησία, η οποία ανεξάρτητα αν υπήρξε μοναστήρι ή όχι, οι τοιχογραφίες της έγιναν μετά το 1380 και σε τρείς φάσεις.

Στην πρώτη πιθανότατα έγινε όλος ο ναός. Στο 1650 έγινε μια μικρή επισκευή στις εικόνες που χάλασαν, όπως π.χ. στην εικόνα του Μιχαήλ Αρχάγγελου. Τώρα πάλι στο 1930 έγιναν μερικές προσπάθειες για μικροεπισκευές ορισμένων τοιχογραφειών, όπως εκείνης των τεσσάρων Ευαγγελιστών, και οι προσπάθειες αυτές συνεχίζονται μέχρι σήμερα με την συμπαράσταση της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας Ρόδου. Είναι γεγονος ότι η υγρασία καταστρέφει τις τόσο πολύτιμες αγιογραφίες. Λέγεται επίσης πως τόσο ο γυναικονίτης, όσον και ο αριστερός θόλος που μένουν οι γυναίκες επίσης επροστέθησαν μετά.
Στο χωριό μας οι πρόγονοι μας φέρανε το 1900 για πρώτη φορά δάσκαλο. Αυτός ονομάζονταν Καληδόνης και αργότερα παντρεύτηκε χωριανή μας, την γνωστή ως Χοντρή. Ελλείψει κτιρίου το μάθημα γινόταν στην εκκλησία. Τα έξοδα του δασκάλου και των σχολικών βιβλίων, τα οποία ήταν προηγουμένος ψαλτήρια, τα κάλυπτε το εκκλησιαστικό ταμείο. Αργότερα συνέβαλαν και οι μαθητές στην πληρωμή του δασκάλου με το λεγόμενο «πρώτο». Αυτό το «πρώτο» ήταν ένα ψωμί, που έδινε κάθε Σάββατο, κάθε παιδί στο δάσκαλο, και αυτό συνεχίστηκε μέχρι το 1938. Παράλληλα αλλάζανε τα ψαλτήρια με διδακτικά βιβλία και σύγχρονα προγράμματα. Ταυτόχρονα η εκκλησία, κληροδότησε στον πρώτο εκείνο δάσκαλο, ένα χωράφι, που με την συμβολή των προγόνων μας δεντροφυτεύτηκε με ελαιόδενδρα. Αυτό το ελαιόφυτο χωράφι μεταξύ Αχλά–Ορτίου, καθώς και η γύρω περιοχή ονομάζεται μέχρι σήμερα «στου δασκάλου».
Το περιουσιακό αυτό στοιχείο που άφησαν με διαθήκη για τον ευγενή εκείνο σκοπό οι πρόγονοι, είναι τόσο όμορφα διατυπωμένο στον κώδικα, που πράγματι διαβάζοντας το, και σήμερα ακόμα συγκινεί.

ΠΡΩΤΟΣ ΕΥΕΡΓΕΤΗΣ/ΑΝΑΓΕΡΣΗ ΣΧΟΛΕΙΟΥ

Εκείνη την εποχή εμφανίζεται ο πρώτος ευεργέτης του χωριού, ο Χατζηστέργος, στον οποίο ανήκε ο γνωστός χώρος του παλιού σχολείου, που σήμερα στεγάζεται ο μορφωτικός σύλλογος του χωριού. Ο μακάριος αυτός άνθρωπος συνέλαβε την ιδέα, να κτίσει το πρώτο σχολείο. Εργαζόταν στο Ασουάν της Αιγύπτου, και λέγεται πως επέστρεψε στην παρτίδα του γι αυτόν αποκλειστικά τον σκοπό. Φαίνεται πως δεν είχε πολλά χρήματα, είχε όμως τη τόλμη και τη θέληση, ν΄ αρχίσει το μεγάλο εκείνο για την εποχή έργο. Φυσικά το κτίριο άρχισε να χτίζεται, δεν μπόρεσε όμως να τελειώσει, λόγω ελλείψεως χρημάτων. Απεγνωσμένα ζητούσε βοήθεια απο τους άλλους χωριανούς για την συνέχιση του έργου του, μέχρι και τον θάνατό του, το 1907. Λέγεται ότι πέθανε στην ξενιτιά κατά άλλους πάλι θάφτηκε στην αυλή της εκκλησίας, εκεί που είναι σήμερα το καφενείο, και όπου αργότερα θάφτηκαν και άλλοι ευεργέτες.
Το 1908, ο Πισκάνης, πρόγονος των Χατζηλαζάρου-Διακομανώλη, που ήταν ο πλουσιότερος του χωριού, ανέλαβε να τελειώσει το έργο αυτό, αφού η εκκλησία θα ονόμαζε και αυτόν ευεργέτη. Το ποσόν που έπρεπε να καταβληθεί για το τελείωμα του σχολείου ήταν υπέρογκο για την εποχή και ανερχόταν στα 30.000 γρόσια. Έδωσε κι εκείνος ο μακάριος τα 10.000 γρόσια προκαταβολή και ανέλαβε να δίνει τα υπόλοιπα σε χρονιέες δόσεις. Στο μεταξύ όμως πέθανε και ανέλαβαν τα παιδιά του να εξοφλήσουν το υποσχόμενο ποσό. Έτσι το σχολείο τελείωσε και λειτούργησε μέχρι το 1948, αναδεικνύοντας πολλά άξια παιδιά που κατάφεραν να σπουδάσουν και να γίνουν αργότερα καύχημα των χωριανών.
Το Δημοτικό σχολείο του χωριού ήταν εξατάξιο. Την εποχήν εκείνη θεωρείτο κατόρθωμα για τον μαθητή που κατάφερνε να το τελειώσει. Η μεγάλη ακμή του σχολείου ήταν κατά το 1918-1938.
Το παιδαγωγικό σύστημα της εποχής εκείνης ήθελε το δάσκαλο αφέντη των μαθητών. Οι ώρες διδασκαλίας ήταν ασφαλώς περισσότερες, απο ότι στα σημερι-

νά σχολεία, δεν ήταν όμως αυτός ο λόγος που οι μαθητές απέδιδαν καλύτερα, αλλά ο φόβος του άγριου ξυλοδαρμού και των άλλων βάναυσων τιμωριών που επέβαλν οι τότε δάσκαλοι.
Συνήθως δίδασκαν τρεις δάσκαλοι στο σχολείο επειδή ο μαθητόκοσμος ήταν περισσότερος απο τον σημερινό. Στο δε σχολικό έτος 1957-58 οι μαθητές είχαν φτάσει τους 116. Ο δάσκαλος λοιπόν εκείνης της εποχής είχε αναλάβει ένα απο τα πιο υπεύθυνα έργα του χωριού. Είπαμε προηγουμένως ότι επειδή η εκκλησία είχε αναλάβει την μισθοδοσία τους, είχε και το διακίωμα να τους ελέγχει. Η δική του υποχρέωση ήταν να προσπαθεί να μορφώνει τα παιδιά του χωριού για να γίνουν άξιοι άνθρωποι στην κοινωνία. Ολόκληρο το χωριό ήταν αφέντης του δασκάλου κι αυτός με τη σειρά του διαφέντευε στις τάξεις των μαθητών. Τότε η Ελληνική Κυβέρνηση δεν ήταν ακόμη σε θέση να βοηθήσει ούτε ηθικά το σχολείο, λόγω της Ιταλικής κατοχής, κι έτσι ο δάσκαλος με τους διάφορους συμβούλους του ανέλαβαν μόνοι τους να φτιάχνουν τα εκπαιδευτικά προγράμματα. Κατά την περίοδο της φασιστικής εποχής και ειδικά στα τελευταία χρόνια, κάθε είδος σχολικής δραστηριότητας εξαφανίστηκε, τόσο στο χωριό μας όσο και σε όλη τη Δωδεκάνησο. Παντού άρχισε μια συστηματική εκστρατεία εναντίον της Ελληνικής γλώσσας και άλλοτε με το καλό, άλλοτε με το ζόρι, ανάγκαζαν τους μαθητές στην εκμάθηση της δικής τους γλώσσας. Μετά την απελευθέρωση, που ανέλαβε το Ελληνικό Δημόσιο την ενίσχυση των σχολείων, σταμάτησε πλέον και η βοήθεια της εκκλησίας. Οι χωριανοί όμως, με πρωτοβουλία του σχολικού συλλόγου, που μια εποχή είχε δραστηροποιηθεί πάρα πολύ, δεν σταμάτησαν να συνεισφέρουν στο σχολείο το περίσσεμα τους. Κι έτσι είχε γίνει πλέον έθιμο στο χωριό να χορηγείται στο σχολείο το χόρτο της αλωνομάντρας, οι προβιές απο σφαγμένα αρνιά και ρίφια του Πάσχα. Επίσης πολλοί Ασκληπενοί του εξωτερικού έκαναν απο καιρού σε καιρό διάφορες δωρεές στον σχολικό σύλλογο που ιδρύσανε στο χωριό τους. Με αυτά λοιπόν τα χρήματα η σχολική εφορία φρόντιζε να χορηγεί δωρεάν βιβλία στους μαθητές,-μέχρι την απελευθέρωση το 1945, που ανέλαβε το Ελληνικό Δημόσιο και την άλλη σχολική ύλη, όπως μολύβια τετράδια κ.λ.π., καθώς και την ενίσχυση της σχολικής βιβλιοθήκης.
Όλα αυτά βέβαια απαιτούσαν ένα σωστό και άξιο δάσκαλο που θελημένα θα επιφορτιζόταν τις πρόσθετες αυτές ευθύνες. Το χωριό μας ευτυχώς είχε τη τύχη να έχει μερικούς τέτοιους άξιους εκπαιδευτικούς.

ΠΡΩΤΗ ΧΡΗΜΑΤΙΚΗ ΣΥΝΑΛΛΑΓΗ

Πριν απο το 1850 οι πρόγονοι μας ζούσαν με μέσα τελείως πρωτόγονα. Δεν γινόταν καμμιά χρηματική συναλλαγή στο χωριό, και η απασχόληση όλων των οικογενειών ήταν η γεωργία και η κτηνοτροφία. Καμμιά οικογένεια δεν ξεχώριζε τότε ιδιαίτερα, δηλαδή να μπορεί να κάνει λιγότερο κοπιαστική δουλειά, ή που να έχει καλύτερη ποιότητα ζωής. Όλος ο κόσμος, απο τον πιο μικρό ως τον πιο μεγάλο δούλευε σκληρά για να μπορέσει η οικογένεια να χορτάσει ψωμί. Μεταγενέστερα όμως βλέπουμε μια μικρή βελτίωση όταν άρχισε να κυκλοφορεί το πρώτο χρήμα σε ορισμένα πορτοφόλια, έστω και σε μηδαμινή ποσότητα. Μέχρι τότε φρόντιζε η ίδια η οικογένεια να φτιάχνει μόνη της τα ρούχα της και τα παπούτσια της, όπως άλλωστε δεν υπήρχε ούτε τροφή αγοραστή. Κι έτσι έφτιαχναν τα ενδύματα και κλινοσκεπάσματα τους με την κατεργασία διαφόρων δερμάτων ζώων, ή με την επεξεργασία του βαμβακιού και του μαλλιού, και αυτό συνεχίστηκε μέχρι τα μέσα του αιώνα μας.
Έως το 1870 η γεωργία και η κτηνοτροφία δεν απέδιδαν χρήματα επειδή όπως είπαμε και προηγούμενα, τα προϊόντα τους ήταν κοινά σε όλους, δηλαδή σιτάρι και γιδοπρόβατα. Αυτά δε τα τελευταία τα είχαν κυρίως για το μαλλί τους και το

γάλα τους και λιγότερο για το κρέας τους, που λόγω νηστείας άλλωστε τα έτρωγαν ελάχιστες φορές. Εδώ θα πούμε λίγα για την ενδυμασία των προγόνων μας παρ΄όλο που στο κεφάλαιο περί ρουχισμού αναφέρουμε ακόμη περισσότερες λεπτομέρειες. Το κύριον ένδυμα των παλιών χωριανών μας ήταν η προστέλα, ριχτό ύφασμα απο βαμβάκι και μαλλί, υφαντό, χαρακτηριστικά το λέγανε (πετσί) τεμάχιο υφαντό, τρύπιο στη μέση. ΄Οσο για παπούτσια, αυτά δυστυχώς μπορούσαν να τα φορούν ελάχιστοι, και πολλοί μάλιστα γύριζαν στις μάντρες και στα χωράφια τους ξυπόλυτοι, ιδίως οι γυναίκες και τα παιδιά. Αυτοί τελικά που είχαν το προνόμιο να φορούν παπούτσια ακολουθούσαν την εξής διαδικασία. ΄Εδιναν δέρμα στον «γναφιά» για να φτιάξει το πετσί, και στη συνέχεια στον «Τσαγκάρη» για το γνωστό πέτσωμα. Γι΄ αυτούς τους λόγους λοιπόν, όλοι στο χωριό είχαν τα γιδοπρόβατα τους, περίπου 30-50 ζώα ο καθένας. Αυτή δε η δουλειά ήταν αποκλειστική εργασία των γυναικών και των παιδιών. Οι άνδρες αναλάμβαναν να φτιάξουν τη μάντρα, το μαντρούλι και το «καλύ» που πάλι θα αναφερθούμε σχετικά παρακάτω.

Το χρήμα λοιπόν άρχισε να γίνεται απαραίτητο στην οικογένεια. Στο χωριό όμως, όπως και στα γύρω χωριά, όπως και στο νησί γενικότερα, δεν υπήρχε δουλειά με χρήματα για όλους. Οι μόνοι που μπορούμε να πούμε ότι πληρωνόντουσαν με λίγο ρευστό χρήμα, ήταν οι τότε επαγγελματίες, όπως γναφιάδες, παπουτσίδες σιδεράδες, ξυλουργοί και αργότερα οι καφετζήδες. Οι υπόλοιποι χωριανοί ήταν αναγκασμένοι να βρουν το λίγο αυτό χρήμα ανταλλάσοντας τα διάφορα προϊόντα τους, πράγμα πολύ δύσκολο αφού τα γεωργικά και κτηνοτροφικά προϊόντα ήταν αγαθά όλων των χωριανών. Αυτοί πάλι που δεν είχαν ούτε αυτά, δεν μπορούσαν λόγω ελλείψεως χρημάτων να τα αγοράσουν.

Η λύση βρέθηκε με την θερινή μετανάστευση στη Μικρά Ασία, στην «Ανατολή» όπως την έλεγαν τότε. Πότε ακριβώς άρχισε αυτή η μετανάστευση δεν γνωρίζουμε, βέβαιον είναι μετά το 1850 τουλάχιστον μαζικά. Πάντως τα τελευταία 20 χρόνια του περασμένου αιώνα ήταν σχετικά καλή εποχή για το χωριό μια που κυκλοφόρισε πια χρήμα. Απο τότε άρχισε μια αλματώδης πρόοδος στο χωριό, που συνεχίστηκε μέχρι το 1912, και ίσως να συνεχιζόταν αν δεν μας καταλάμβαναν οι επόμενοι μετά απο τους Τούρκους κατακτητές, οι Ιταλοί.

Το 80% των χωριανών μας στην Ανατολή ήταν εργάτες στις οικοδομές, και μόλις το 20% ασχολείτο με γεωργικές καλλιέργειες. Η εργασία ήταν εποχιακή κι έτσι έφευγαν την ΄Ανοιξη απο το χωριό (ξώλαμπρα) και επέστρεφαν τον Οκτώβριο. Τους μήνες που έμεναν στο χωριό καλλιεργούσαν και έσπερναν τα χωράφια, και θέριζαν πια τη σπορά μόνες τους οι γυναίκες. Κι έτσι ένα 70% των ανδρών έλειπε απο το χωριό, πολλές δε φορές τους συνόδευαν και τα ανήλικα παιδιά τους απο 8 χρονών και πάνω. Τότε πια άρχισαν να ξεχωρίζουν και οι πλούσιοι απο τους φτωχούς επειδή κυκλοφορούσε χρήμα, όπως π.χ. έμποροι και διάφοροι τεχνίτες οι οποίοι φυσικά δεν ήταν αναγκασμένοι να ξενιτεύονται. Επίσης, διάφοροι άλλοι ανίκανοι για σκληρές εργασίες έμεναν πάλι στο χωριό και αναλάμβαναν ελαφρότερες δουλειές όπως αγροφύλακες, μουλαφιάρης (φύλακας των ζώων σε εποχές που δεν τα εχρειάζοντο οι κάτοχοι τους) κοκονιάρης (φύλακας των γιδών), ποτιστής, ο παπάς και αργότερα και δάσκαλος καθώς και κατά διαστήματα ορισμένοι κτίστες και ξυλουργοί, που αναλάμβαναν διάφορες εργολαβίες στο χωριό.

ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΑ ΟΡΙΑ ΤΟΥ ΑΣΚΛΗΠΕΙΟΥ

Προτού μιλήσουμε για τις άλλες εργασίες του χωριού θα αναφερθούμε σε μια μικρή τοπογραφία ώστε να είμαστε ενήμεροι για τα σύνορα του χωριού που παρκάτω θα συνδέσουμε με ορισμένα ιστορικά γεγονότα. Επειδή δεν υπάρχει τίποτα το συγκεκριμένο για τους κατοίκους του χωριού μας την πολύ παλιά εποχή, βασιζόμαστε μόνο στην γνωστή παράδοση. Αυτή η παράδοση λοιπόν μας λέει πως, πριν απο το 1850 υπήρχαν γύρω στα 120 με 130 σπίτια και περίπου 400 κάτοικοι. Αν και οι κάτοικοι εκείνοι δεν μετανάστευαν μόνιμα, δεν σημειώθηκε καμμιά αύξηση πληθυσμού απο το 1850 μέχρι το 1910. Φυσικά η πείνα, οι αρρώστιες και επιδημίες, καθώς και η ανύπαρκτη ιατρική περίθαλψη, συνετέλεσαν στο να μείνει στάσιμος ο πληθυσμός.
Το χωριό μας συνορεύει ανατολικά με τη Λάρδο, δυτικά με το Βάτι, Γεννάδι, βόρεια με Προφήλια, Λάερμα και νότια βρέχεται απο θάλασσα με επίκεντρο το Κιοτάρι. Οι πρόγονοι μας ήταν πιο δραστήριοι απο τους γείτονες χωριανούς, με αποτέλεσμα τα παλιά σύνορα μας να είναι μεγαλύτερα απο αυτά που μας επέβαλαν οι Ιταλοί στην καταγραφή του 1930. Αυτά τα σύνορα ισχύουν και μέχρι σήμερα. Εκτός απο το μοναστήρι του Θάρρη του οποίου θεωρούμασταν αναμφισβήτητα οι κάτοχοι του - παρακάτω θα μιλήσω λεπτομερειακώς για την ιστορία του. Ασκληπενές εθεωρούντο οι περιοχές Μαλενό, Κολάτος, Καλή Μυρτιά, Μεγάλο Χαρακάκι της Ίγκου, Σπήλια, Λινούδια, Σκαμνί μέχρι και του Κασή. Στις περιοχές αυτές οι χωριανοί μας καλλιεργούσαν τα χωράφια τους αρκετά χρόνια. Στην καταγραφή των συνόρων που έγινε στα 1930 οι Ιταλοί ρύθμισαν το ζήτημα θέτοντας τον ποταμό Τρίκολου (Σκληπενή ονομασία) ή Κόνταρη (Λαρμενή ονομασία) ως φυσικόν σύνορο. Το κοινοτικό συμβούλιο του χωριού αντέδρασε έντονα και δεν ήθελε να συγκατατεθεί στην απόφαση.
Και όταν ο Ιταλός εισαγγελέας κάλεσε το Δήμαρχο και τον Αντιδήμαρχο στην πόλη της Ρόδου για να υπογράψουν, του αντιστάθηκαν δυναμικά και τους επέβαλε φυλάκιση τριών ημερών. Φυσικά έγινε αυτό που οι φίλοι μας οι Ιταλοί έκριναν σωστό και αναγκάστηκαν να υπογράψουν με τη βία. Στην τελική ρύθμιση των συνόρων φέρονται υπογεγραμένοι οι Βασίλειος Νύχης και Βασίλειος Αμαδής (1ος-2ος δήμαρχος).
Τα ελαιόδενδρα που εβρίσκοντο στα προαναφερθέντα χωράφια σταδιακά άρχισαν να εγκαταλείπονται. Αργότερα με την διαχώριση Δασικής και Γεωργικής

ζώνης τα περισσότερα απο αυτά έγινα δάσος και έτσι δεν υπήρχε πλέον το δικαίωμα ιδιοκτησίας.
Απο το 70 τετρ. χλμ. έκτασης, το 80% λόγω του ορεινού εδάφους, σιγά σιγά άρχισε να εγκαταλείπεται και σήμερα μόνο τα νότια σύνορα, λόγω του τουρισμού, έχουν αποχτήσει κάποια αξία. Αλλά και τα περισσότερα απο αυτά έχουν περιέλθει στην κυριότητα του Δημοσίου, επειδή κατά την απογραφή των Ιταλών δεν ενεφανίστηκαν ιδιοκτήτες γιατί ήτανε άγονα. Εξαιρείται η περιοχή της «Μεγάλης Γης» που η παράδοση μας λέει πως ήταν Γιανναδενή. Εκείνα τα χρόνια οι κάτοικοι του Γενναδιού ήταν πολύ λίγοι και στη διάθεση τους είχαν μεγάλες πεδινές εκτάσεις. Επόμενο ήταν να καλλιεργούν μόνο τα πλησιέστερα προς το χωριό τους κτήματα. Κι έτσι ο υπόλοιπος χώρος που σήμερα καλύπτει τα χωράφια της Μεγάλης Γης ήταν ένας χέρσος κάμπος γεμάτος χηνοπόδια, ασπαλάθους και αθρούμπες όπως άλλωστε δείχνουν οι γύρω λόφοι, σήμερα. Κάποτε ο κάμπος αυτός κάηκε απο φωτιά. Στου Ψαρά το Αργιάκι -ως λέγεται σήμερα- εκεί που είναι τα σύνορα των δύο χωριών μετά την φωτιά, βρέθηκαν δύο Τούρκοι σκοτωμένοι. Λέει λοιπόν η παράδοση πως οι Γιανναδενοί που κλήθηκαν σε απολογία, είπαν πως τη φωτιά την έβαλαν οι Ασκληπενοί για να κάνουν νέα χωράφια, και άλλωστε «συμπλήρωσαν» το μέρος είναι Ασκληπενό. Οι προπάτορές μας πληροφορούμενοι την Γιανναδενή δήλωση, βρέθηκαν σε δύσκολη θέση. Την ίδια βραδυά και προτού ακόμη οι Τούρκοι τους καλέσουν έκαναν μία γενική συνέλευση και αποφάσισαν να αναλάβουν την ευθύνη της φωτιάς και κατά συνέπεια και των δύο σκοτωμένων, προκειμένου να γίνουν κάτοχοι του κάμπου. Δεν γνωρίζουμε αν φυλακίστηκαν οι τότε προύχοντες του χωριού. Ξέρουμε όμως πως πλήρωσαν ακριβά το τίμημα αυτό, και συγκεκριμένα δωροδοκήθηκε ο Καδής για την καταχώρηση και τα θύματα. Αργότερα μοιράστηκε η περιοχή σε αυτούς που επλήρωσαν τα λύτρα. Όσοι δεν έδωσαν χρήματα δεν πήραν μέρος και στην μοιρασιά των κτημάτων που χωρίστηκαν σε 140 οικογένειες, ίσως όσες ήταν τότε στο χωριό. Τότε μας λέει πάλι η παράδοση αναγκάστηκε το ταμείο της εκκλησίας να αγοράσει τα μισά περίπου χωράφια αφού οι μισές περίπου οικογένειες δεν είχαν χρήματα. Μέχρι και σήμερα τα χωράφια αυτά ανήκουν στην εκκλησία.
Εδώ αξίζει να σημειωθεί, όσο και αν μας φαίνεται παράξενο, πως παρ΄όλη τη βαρβαρότητα των Τούρκων, που δεν υπολόγιζαν τη ζωή των προγόνων μας, δεν προέβαιναν σε αντίποινα για φόνους των δικών τους, εφ΄όσο επληρώνοντο τα απαραίτητα λύτρα στον Καδή της Λίνδου.
Όπως μου έλεγε ο Βασίλειος Νύχης και μου επιβεβαίωσεν πρόσφατα ο Εμμανουήλ Πελεκάνος, σε πολλές περιπτώσεις οι τούρκοι ούτε καν ζητούσαν τα πτώματα των δικών τους.
Απο το Αργυάκι λοιπόν του Ψαρρα μέχρι και το ποταμό στη Σταφύλια απλώνεται η θάλασσα μας. Χαμηλά στο δρόμο υπάρχουν σήμερα μερικά καλλιεργημένα χωράφια καθώς και τα Λαρδιακά Αμπέλια. Προχωρόντας βόρεια στη ροή του ποταμού το μέρος είναι χέρσο και εγκαταλειμμένο. Πριν 30 χρόνια ακόμη υπήρχαν εκεί πολλά καλλιεργημένα χωράφια παρ΄όλο που το έδαφος δεν ήταν και τόσο κατάλληλο, καθώς και πολλά γίδια. Σήμερα ο τόπος έχει μεταβληθεί σε «έρημο δάσος». Απο το γιοφύρι του δρόμου, 2.000 μέτρα βόρεια της ροής του ποταμού και προχωρόντας 300 μέτρα δεξιά είναι ο μελισσότοπος μας, του ΚΑΣΗ. Εκεί επι τρείς γενεές ζούσαν τα μελίσια μας, που ο πάππους μου έφθασε να έχει 200 κομμάτια. Εγώ παρέλαβα 20 κουβάνια και τα έφτασα 100. Κάποτε εκεί σε ακτίνα δύο χιλιομέτρων ζούσαν πάνω απο 500 κουβάνια μέλισσες ως τα λέγανε «θηρίες». Εκεί υπάρχουν πολλών ειδών λουλούδια και αρωματικοί θάμνοι κατάλληλοι για τροφή των μελισσών. Έχει ένα απο τα καλύτερα νερά του τόπου,

ενώ απέναντι ένα τεράστιο δάσος απο κουμαριές θεωρείται σαν ένας απο τους πλούσιους μανιτότοπους του χωριού. Αιώνια πεύκα και αξέχαστα βράχια ομορφαίνουν το τοπίο. Έχω να πάω 12 χρόνια εκεί και δεν με βαστά η καρδιά μου να το κάνω γιατί λένε πως δεν υπάρχει πια εκεί ούτε ένα κουβάνι. Όταν όμως, Δεσποινάκι μου αξιωθώ να πάω ο κάθε θάμνος, η κάθε πέτρα θα έχει να μου διηγηθεί πολλά απο τη ζωή του που είναι ταυτισμένη με τη δική μου.
Προχωρόντας προς βορρά σε απόσταση 1.000 μέτρων φτάνουμε στο «Αρυάκι του Κυπιριώνα». Απο την αρχή του ρυακιού και 1.000 μέτρα στην συνέχεια συναντούμε τον γνωστό Άλωθα. (Συκιά 300 χρόνων). Ο εν λόγω Άλωθας ήταν το λημέρι των κλεφτών και των αρματολών, ως θα λέγαμε, των προγόνων μας. Λόγω της απομόνωσης του απο το χωριό, του απότομου εδάφους του και το γεγονός ότι το τοπίο βρίσκεται σε μία χαράδρα περιτριγυρισμένο απο πυκνή βλάστηση και τρεχούμενα βουνήσια νερά, το μέρος αυτό θεωρείται στοιχειωμένο και καταραμένο. Τα δένδρα της χαράδρας αυτής δεν επηρεάζονται απο τον ήλιο και τον αέρα και θεωρούνται τα καλύτερα του τόπου, γεγονός που οι πρόγονοι μας δεν αγνόησαν. Κι έτσι τα κορφάδια και τα σανίδια για τα «πελεκανικά» των περισσοτέρων σπιτιών στο χωριό μας προέρχονται απο τον Κυπιργιώνα.
Λίγο πιο πάνω είναι η περιοχή «Κουντουρόχιωτη». Εκεί υπήρχε η «κάβα» το μέρος όπου οι πρόγονοι μας μετέφεραν τις καϊράκες, πλατειές πέτρες ειδικές για το στρώσιμο της αυλής και των κεντρικών δρόμων. Με τέτοιες καϊράκες είναι φτιασμένο και το βόρειο και το νότιο μέρος της εκκλησίας μας, καθώς και πολλές αυλές των σπιτιών μας. Ξύλα λοιπόν και καϊράκες προερχόντουσαν απο κείνο το «στοιχειωμένο» μέρος. Πολλοί προπάτορές μας υποστήριζαν πως είδαν και άκουσαν εκεί φαντάσματα. Σήμερα οι νεότεροι δεν παραδέχονται αυτά τα «παραμύθια», πιστεύω όμως πως ο Σκληπενός που έχει τυχόν ακούσει σχετικά, σίγουρα θα αισθανθεί ρίγος αν βρεθεί μόνος του εκεί, ιδίως δε τις απογευματινές ώρες. Στο ήσυχο αυτό τοπίο μπορεί να δημιουργηθεί πανδαιμόνιο, αν ξαφνικά περάσει κανένα ερπετό απο τους ολισθερούς βράχους παρασύροντας πίσω του πέτρες και χώματα, που πέφτουν απο το κατακόρυφο βουνό της Κουντουρόχιωτης. Σε αυτό το άγριο μέρος έβρισκαν, κατά την παράδοση, καταφύγιο οι καταζητούμενοι απο τους ξένους κατακτητές. Μια άλλη παράδοση μας λέει ότι στο μέρος αυτό δρούσαν ανενόχλητοι διάφοροι ζωοκλέφτες. Κάποτε σε μια συζήτηση στο καφενείο άκουσα απο τον άλλωτε κτηνοτρόφο Βασίλειο Κλεπτόπουλο, πως αν τύχει και ξεπέσει ζώο στον Κυπιργιώνα, δεν γυρίζει πια πίσω στη μάντρα, επειδή λησμονεί στην μαγεία του τόπου που ζει, την μάνδρα του και το κοπάδι.
Βορειοδυτικά του αλησμόνητου αυτού τοπίου έχουμε το οροπέδιο «Φιρώη», και εδώ εκτός απο τους ξερόλιθους που συναντάμε βλέπουμε και ίχνη παλιού συνοικισμού καθώς και ράφους ακαθόριστης εποχής. Κατά καιρούς, τον περασμένο αιώνα έσκαβε στους εν λόγω τάφους κάποιος Σύμειος, συγχωριανός μας, ψάχνοντας θησαυρούς. Αργότερα και άλλος συγχωριανός μας, ο Βασίλης Αγγελής, συνέχισε τις ανασκαφές των τάφων χωρίς όμως αποτέλεσμα. Θα πρόκειται πιθανόν για φτωχό (συνοικισμό)
Απο το «Φιρώη» προχωρόντας πάντοτε στις απάτητες κορφές των βουνών φτάνουμε στην τοποθεσία Δύσκολη, σύνορο συναντήσεως τριών χωριών: Ασκληπιείου, Λάρδου και Λαέρμων. Χαμηλότερα είναι η περιοχή Ρημοκάστελλο, που σήμερα είναι πραγματικά έρημη. Εκεί ήταν κάποτε συγκεντρωμένες οι περισσότερες μάντρες του χωριού. Σήμερα στο μέρος αυτό βλέπει κανείς τα ερείπια των σταύλων αυτών και σε ορισμένα χωράφια λίγα ελαιόδενδρα..
Στη συνέχεια των βουνοκορφών, βόρεια βρίσκουμε τα σύνορα Λαέρμων και Ασκληπιείου και σε απόσταση χιλίων μέτρων συναντούμε το μοναστήρι της Ίγ-

κου για το οποίο θα μιλήσουμε παρακάτω. Πριν απο το μοναστήρι υπάρχει ένα βρυσάκι με πολύ κρύο νερό, που πηγάζει κατευθείαν απο το βουνό, το γνωστό σε όλους μας «ΚΑΤΤΗ ΤΟ ΒΡΥΣΙ». Λίγα μέτρα πιο κάτω είναι το ομώνυμο αργυάκι όπου και το σύνορο των δύο χωριών. Το αργυάκι του Κάττη χύνεται στον ποταμό Τρίκολου. Όλη αυτή η περιοχή απο τη Σταφύλια μέχρι του Τρίκολου είναι σήμερα μια ακαλλιέργητη δασώδης περιοχή. Προς το τέλος του βορειοδυτικού συνόρου και έχοντας πάντα τον ποταμό ως φυσικό όριο σε απόσταση 500 μέτρων βρίσκεται ένας βράχος γνωστός ως ο «βράχος του Μία» σε Λαερμενό σύνορο. Απο αυτόν τον βράχο που είναι στη ροή του ποταμού και δεξιά μας σε στροφή 90 μοιρών και απόσταση 850 μέτρων περίπου υπαρχει η τοποθεσία «Κυρά Μαριώ». Εδώ βρήκε σε τάφο ο χωριανός μας Σύμειος που προαναφέραμε ένα χρυσό στεφάνι, το οποίο λένε πως πούλησε στη Λίνδο. Απο του «Μία το βράχο» και ανεβαίνοντας προς την τοποθεσία «Γιώργαλου» συναντά κανείς ακόμη ορισμένα καλλιεργημένα χωράφια. Προχωρόντας συναντούμε τον δρόμο που οδηγεί στο Θάρρη, και επίσης απο δω ξεκινά ο αγωγός του νερού, το γνωστό σε όλους μας Νερό του Μαλενού, το οποίο φθάνει στο χωριό μας. Στο σημείο αυτό υπάρχει ένα αμπελόκλιμα που ζει εδώ και αμέτρητα χρόνια. Αριστερά έχουμε «του Μπαλή τα Λουριά» που περιγράψαμε, και ακολουθεί ο Ψορόκαμπος με τα καλά του χωράφια, που είναι ένας απο τους σημερινούς σιτοβολώνες του χωριού. Στο τέλος των χωραφιών και σε απόσταση 500 μέτρων, στο Πέϊ που γράψαμε, συναντώνται και πάλι τα σύνορα των τεσσάρων χωριών, Ασκληπιείου, Λαέρμων, Προφύλιας και Βατιού, και αφήνουμε πια τον ποταμό, ενώ το σύνορο του χωριού παίρνει στροφή 90 μοιρών προς τα αριστερά. Η στροφή αυτή περνά δια μέσου των βουνοκορφών και καταλήγει μετά απο 3.000 μέτρα περίπου στην περιοχή «Αγία Ειρήνη» και απο το ομώνυμο αργυάκι διασχίζει τον Ασκληπενό ποταμό, και κατευθύνετε προς το βουνό. Απο τον Ψορόκαμπο μέχρι τον ποταμό η περιοχή είναι δασώδης και ακαλλιέργητη εδώ και πενήντα χρόνια. Απο την κορυφή των βουνών και κατεβαίνοντας προς τα κάτω συναντούμε διαδοχικά τις εξής περιοχές: αριστερά μας, Ψέστης, Μαυρή, Χασάνη Αγρεμός, Απέλλη, Κούμος, Κλήμηντα, Πουλλουδιά, όπου τελειώνει το Βατενό σύνορο και αρχίζει το Γιανναδενό.

Απο την Πουλλουδιά ανεβαίνουμε την κορυφή της τοποθεσίας Πατέλλα, για να φτάσουμε στο αργυάκι του Ψαρά που προαναφέραμε. Αυτά είναι τα σημερινά σύνορα του χωριού που επαναλαμβάνουμε περιλαμβάνουν περίπου 70 τετρ. χλμ.

Για τις υπόλοιπες τοπονυμίες που έχουν ένα σχετικό ενδιαφέρον, θα αναφερθούμε και πάλι παρακάρω.

Απο όλη αυτή την έκταση καλλιεργείται περίπου τώρα μόνο το 10%. Η υπόλοιπη έκταση είναι δασώδης και στα βοσκοτόπια της βόσκουν δύο τρεις χιλιάδες γίδια και πεντακόσια πρόβατα, που όλα αυτά ανήκουν σε λιγότερες απο 10 οικογένειες. Άλλωστε και οι γεωργοί του χωριού μας τώρα πια δεν είναι περισσότεροι.

Οι υπόλοιποι ασχολούνται με την ορνιθοτροφία και παρ΄όλη τη συστηματική εγκατάλειψη της γεωργίας πολλοί συνεχίζουν να ασχολούνται με τα αμπέλια και ελαιόδενδρα τους.Τα τελευταία 10 χρόνια πολλοί Ασκληπενοί είναι εγκατεστημένοι στην πόλη της Ρόδου κι εκεί ζουν και προοδεύουν ασχολούμενοι με διάφορα επαγγέλματα και επιχειρήσεις. Όλοι αυτοί διατηρούν και δεύτερο σπίτι στο χωριό που επισκέπτονται το υλάχιστον το Σαββατοκύριακο, και όλες τις μεγάλες αργίες. Εσύ κάθε πότε πας;

Πρίν αναφερθούμε στι διάφορες τοπον υμίες θα πούμε λίγα λόγια για την συγκοινωνία της τότε εποχής και για τους δρόμους που οδηγούσαν στα διάφορα

μέρη του νησιού.
Προτού κυκλοφορήσουν αυτοκίνητα στο νησί, το χωριό εξυπηρετείτο με τα διάφορα ζώα, που γι αυτά είχαν φτιαχτεί ειδικά οι δρόμοι και εσωτερικά μονοπάτια για να μπορούν να περνούν χειμώνα, καλοκαίρι. Στα μέρη που λίμναζαν έφτιαχναν «Τουχιεμέ» και στα ανηφορικά και ανώμαλα μέρη πέτρινα σκαλοπάτια. Αυτά τα μονοπάτια είχαν ανάγκη απο τακτική συντήρηση και την έκαναν οι συγχωριανοί μας μόνοι τους, με προχωπική εργασία. Ο κυριότερος δρόμος του χωριού ήταν αυτός που συνέδεε το χωριό με τη Λίνδο και τη Ρόδο που ξεκινούσε απο το χωριό με κατεύθυνση τα αλώνια. Περνούσε απο το Περγί και του Μαλωλιού και απο κει ενώνετο με τον κεντρικό δρόμο, Λάρδο, Πυλώνα κ.λ.π. Υπήρχαν και άλλοι δρόμοι όπως προς τον Καταχρά, για Λαμπρά, Μεγάλη Γη, Κουναρά, που εξυπηρετούσαν τους χωριανούς μας να πηγαίνουν στις δουλειές τους. Επίσης και άλλοι μικρότεροι βοηθητικοί σαν αυτόν που οδηγούσε στην Άρω Σαλή, Κιοτάρι, καθώς και άλλλα μικρότερα μονοπάτια που έχουν πια αχρηστευθεί. Φυσικά τα διάφορα αυτά μονοπάτια επικοινωνούσαν και με τα γύρω χωριά Λάερμα, Βάτι, Γεννάδι.
Απο τα παλιά χρόνια το χωριό μας συνδεόταν με τα γύρω χωριά και διατηρούσε φιλικές σχέσεις. Λέγεται πως είχαμε ιδιαίτερες σχέσεις με τη Λάρδο και ακολουθούσαν το Γεννάδι, Βάτι καθώς και το μακρινό Άγιος Ισίδωρος. Μετά το 1890 βελτιώθηκαν οι σχέσεις του χωριού μας ακόμα περισσότερο με το Γεννάδι λόγω θέσεως και του λιμανιού, και αυτό γιατί κατά διαστήματα άραζαν στο ομώνυμο λιμάνι του χωριού καΐκια που μετέφεραν εμπορεύματα. Αυτά τα εμπορεύματα προέρχοντο απο τη Μικρά Ασία και την πόλη της Ρόδου και τα παρελάμβαναν οι χωριανοί μας για τις ανάγκες τους. Αρχικά εισήγαγε το χωριό μας νήμα «καναούτι» (ύλη για την κατασκευή δερμάτων), ύλη για την κατασκευή γεωργικών εργαλείων, και μετά το 1890 σαπούνι, μπακαλιάρο λόπια και αργότερα διάφορα είδη γενικού εμπορίου. Με τα άλλα χωριά είχαμε μια μικρή ανταλλαγή ζώων και κυρίως κοινωνικές και διασκεδαστικές επαφές (κοινά πανηγύρια κ.λ.π.).Εμπορεύματα έφερναν οι χωριανοί μας και απο τη πόλη της Ρόδου με γερά ζώα όπως άλογα, μουλάρια όχι όμως γαϊδούρια. Αυτά τα χρησιμοποίησαν αργότερα κατά το 1910 περίπου. Αλλά τόσο για τα ζώα όσο και για την εξέλιξη του εμπορίου θα αναφερθούμε εκτενέστερα παρακάτω. Να δέιξεις περισσότερη κατανόηση για όλες αυτές τις παρεμβολές που κάνω παρ΄όλο που προσπαθώ να κρατώ μια λογική σειρά, ξεφεύγω σε ορισμένα θέματα που ένας ώριμος συγγραφέας δεν θα έκανε.
Συνεχίζουμε λοιπόν και μιλάμε πάντα νι τον κεντρικό δρόμο προς τα αλώνια για τον κέντρο. Επειδή αυτός ο δρόμος εχρησιμοποιείτο συχνά, ήτανε πλατύτερος 3 μέτρα και εξελίχθηκε στον πιο επίσημο δρόμο του χωριού. Αυτό σήμαινε πως τύγχανε ιδιαίτερης περιποίησης, συντήρησης και καθαριότητος. Εκτός απο τα ζώα εκείνη τημ εποχή σκέφτηκαν να χρησιμοποιήσουν και κάρα (αραμπάδες). Επειδή όμως το έδαφος του χωριού είναι ανώμαλο οι αραμπάδες μάλλον δυσκόλευαν παρά ευκόλυναν την κατάσταση. Είναι γνωστός ο γέρο Σακελλάρας σαν ένας απο αυτούς που μάταια προσπάθησαν να φέρουν τον αραμπά στο χωριό και που σταμάτησαν πριν καλά - καλά αρχίσουν.
Στον επίσημο δρόμο που περιγράφουμε υπήρχαν ενδιάμεσα και διάφορα μονοπάτια που ένωναν το χωριό με τα γύρω χωράφια. Μέχρι σήμερα συναντούμε στα χωράφια αυτά τις σούβες ή ξερολιθιές δείγμα πως τα μέρη αυτά εκαλλιεργούντο κάποτε. Η έξοδος του χωριού προς τα αλώνια λεγόταν στο «Μακέλλη» (πόρτα). Πιθανότατα στα πολύ παλιά χρόνια να έκλεινε αυτή η πόρτα κάθε βράδυ επειδή όπως είπαμε ήταν ο κεντρικότερος δρόμος του χωριού. Σε 300 μέτρα απο αυτή τη πόρτα μπαίνουμε στα αλώνια. Αλώνια υπήρχαν παλαιότερα

και αλλού. Απο το 1910 όμως μέχρι και το 1950 ήταν η μοναδική υποχρωτική αλωνομάντρα του χωριού, και αυτό για φορολογικούς λόγους. Σχεδόν όλοι οι χωριανοί είχαν το αλώνι τους. Επειδή εκείνα τα χρόνια το αλώνι ήταν απαραίτητο στον καθε γεωργό, και μόνο λίγοι έτυχε να έχουν σε κείνη την περιοχή χωράφια, η εκκλησία παρεχώρησε ένα μεγάλο χωράφι το οποίο και μοιράστηκε στους μη έχοντας με συμβολική τιμή. Αυτοί πάλι είχαν δικά τους χωράφια στα άλώνια, κράτησαν ένα μέρος για τους ίδιους και πούλησαν ή νοίκιασαν το υπόλοιπο στους άλλους χωριανούς. Στην καταγραφή πήρε ο κάθε κάτοχος τίτλο κυριότητος, παρ΄όλα αυτά όμως, με άγγραφο νόμο του χωριού ο κάθε νοικοκύρης δεν εδικαιούτο την εκμετάλλευση του χόρτου, αλλά δημοπρατείτο προς όφελος του σχολείου. Η αρχιτεκτονική της αλωνόμαντρας ήταν πολύ σπουδαία γιατί είχε γίνει με ένα τρόπο ώστε το ένα αλώνι να μην κόβει τον αέρα του διπλανού. Αυτά μου τα διηγήθηκε κάποτε ο Σταμάτιος Σοφός.
Αρχικά μάντρωναν, ως θα λέγαμε, τα αλώνια με ένα πρόχειρο τοίχο που κάθε χρόνο χρειαζόταν επισκευή, αργότερα όμως ο εκάστατε αλωνιάρης περίφραζε την αλωνομάντρα με κλαδιά. Αυτός ο αλωνιάρης είχε πολλές υποχρεώσεις. Απο τις αρχές Μαΐου που αναλάμβαν δεν είχε δικαίωμα να εγκαταλείψει στιγμή τιν αλωνόμαντρα. Λένε πως κι ο κουρέας πήγαινε εκεί για να τον ξυρίσει. Ήταν ο φύλακας της μάντρας, απο τα ζώα, ίσως και τους μικροαπατεώνες. Στο διάστημα που μεταφέροντο τα στάχυα ήταν υποχρεωμένος να δίνει νερό σε αυτούς που φόρτωναν και μετέφεραν τα στάχυα με τα ζώα. Στις δύο πόρτες ήταν η βυτίνα με νερό και το κοινό τενεκεδάκι. Αυτή η βυτίνα ήταν χωμένη στο χώμα στη μέση μιας μικρής καλυβίτσας και κρατούσε το νερό δροσερό. Το νερό αυτό το έφερνε απο το πηγάδι των αλωνιών, που σωζόταν ακόμα πριν απο 10 χρόνια. (10 μέτρα αριστερά της κύριας πόρτας προς το χωριό). Ο αλωνάρης είχε την καλύβα του στην πιο περίοπτη θέση. Η σύμβαση άρχιζε στις αρχές ή στα μέσα Μαΐου και έως το τέλος του αλωνισμού που δεν ξεπερνούσε τις 5 Αυγούστου, για να μπορέσει και ο αλωνιάρης να πάει στο πανηγύρι του Σωτήρος στο Κιοτάρι. Το μίσθωμα του ήταν με τα σημερινά δεδομένα αστείο. Αποτελείτο απο 5χγρ., το ανώτερρο 10χγρ., σιτάρι απο το κάθε αλώνι. Τα αλώνια ήταν συνολικά 120-130. Στο τέλος του αλωνισμού πια άνοιγαν οι πόρτες και ο δρόμος που στο διάστημα του αλωνισμού παιρνούσε γύρω απο την αλωνομάντρα τώρα παίρναγε πλέον κανονικά, διασχίζοντας την. Λίγο πιο κάτω απο τα αλώνια είναι η τοποθεσία Δικίμι όπου υπάρχει μια πέτρα σχήματος αυγού βάρους 70-80 χγρ. Αυτή η πέτρα ακέκτησε φήμη διότι οι πρόγονοι μας προσπαθούσαν να την σηκώσουν όταν ήταν νέοι και πηγαινοέρχοντο απο την Ανατολή. Επειδή σηκωνόταν με δυσκολία λόγω του βάρους και του σχήματος της, εθεωρείτο ένδειξη παλικαριάς και ηλικίας. Βαδίζοντας πάντα προς τη θάλασσα τα γύρω μέρη που βλέπουμε είναι σχεδόν χέρσα, ενώ πριν απο 50 χρόνια εκαλλιεργούντο κανονικά.
Σε απόσταση δυο χιλιομέτρων απο τα αλώνια βρίσκεται το Περγί με τους κάμπους του γεμάτους παλιά και νέα ελαιόδενδρα. Η παράδοση μας λέει πως παλαιότερα υπήρχε εκεί συνοικισμός. Αυτό μας το μαρτυρούν οι διάφορες πέρτες που υπάρχουν εκεί. Άλλη παράδοση λεέι πως το χωράφι αυτό που είναι σήμερα εκκλησιαστικό, ανήκε σε κάποιο Τούρκο απόκληρο που όταν πέθανε και κανείς δεν ζήτησε την περιουσία του παραχωρήθηκε στην εκκλησία. Σήμερα καλλιεργείται μόνο αυτό το χωράφι και μερικά άλλα καμπίσια, ενώ απο το Περγί και μέχρι του Μαλωλιού τα πάντα είναι χέρσα και εγκαταλειμμένα. Απο κει προχωρόντας αριστερά βρίσκουμε το Αργυάκι της Αλευριάς και διασχίζοντας το μπαίνουμε στον κεντρικό δρόμο που οδηγεί στην πόλη της Ρόδου.
Σε όλη αυτή την περιοχή που περιγράψαμε υπάρχουν ίχνη απο μάντρες, στο δε Περγί σώζονται και μέχρι σήμερα, σχετικά καλή κατάσταση. Απο το Περγί βλέ-

ποντας ανατολικά 30 μοίρες αριστερά και μετά απο 2.000 μέτρα ανώμαλης διαδρομής βρίσκεται το Μελανούρι. Είχε και συνεχίζει να έχει μάντρες καθώς και πολλές ελιές και καλοκαιρινά νερά. Απο του Μαλωλιού ξεκινά το αργυάκι της Αλεβριάς, ο ποταμός του Ξινού ως το λένε στο χωριό και κατευθύνεται στον Κουναρά. Σε πολλά μέρη του ποταμού υπάρχει νερό και το καλοκαίρι, γι΄αυτό και οι πρόγονοι μας διατηρούσαν στα γύρω μέρη κηπούλια, και δύο νερόμυλους, οι τελευταίοι δε λόγω του λίγου νερού είχαν μικρή επιτυχία. Στον εν λόγω ποταμό, στη θέση Γαργιές, μας λέει η παράδοση, πως υπάρχει κρυμμένος θησαυρός κομμάτια χρυσού περίπου 10χγρ., που θάφτηκε απο κάποιο χωριανό μας τον γέρο Καρπάθιο (1850-1900). Κάπου εκεί κοντά υπήρχε βιοτεχνία Βυρσοδεψίου, γύρω στα 1870-1930. Επίσης σε αυτά τα μέρη υπάρχουν εκτός απο ερείπια κτισμάτων, και κληματαριές που σώζονται και τώρα. Λίγο πιο πάνω είναι ο νερόμυλος του Χατζηγιάννη που λειτούργησε απο το 1910 μέχρι το 1940, και παραπάνω είναι ο νερόμυλος του Θαρρενού που κι αυτός σταμάτησε ενωρίτερα γιατί δεν είχε καλή απόδοση. Απέναντι βρίσκεται το μοναστήρι της ΄Αρω Σαλής και απο εκεί ξεκινά ένα μονοπάτι που οδηγεί στο χωριό. Λίγο πιο πάνω απο το χωριό σε μια πλαγια συναντούμε το μοναστήρι του ΄Αη Ζαχαριά, που τώρα τελευταία αναστηλώθηκε επειδή είχε πέσει. Σε αυτά τα ανώμαλα εδάφη συναντά κανείς που και που κανένα ελαιόδενδρο ενώ το υπόλοιπο μέρος που είναι γεμάτο απο χηνοπόδια, ασπαλάθους, αγκατσάρους, πεύκα, κουμαριές είναι ένας καλός μανιτότοπος. Η γύρω περιοχή έχει δασωθεί και ανεβαίνοντας στην κορφή φτάνουμε στην περιοχή Χερισόβουνος. Παλιά βρισκόταν εκεί ένα τεράστιο πεύκο που αναφέραμε, που εκεί στη σκία του έπαιζαν οι νέοι και οι νέες το παιχνίδι των ερωτευμένων τον «Ζιώηρο». Αυτό το παιχνίδι παιζόταν ως εξής: Εμπηγαν ένα μεγάλο ξύλο μέσα στο χώμα και κάρφωνα επάνω οριζόντια ένα μεγαλύτερο ημικυκλικό που γύριζε με τη βοήθεια κάποιου προσώπου. Επάνω κάθιζαν κατά προτίμηση ζευγάρια ερωτευμένων και το αγόρι με διάφορα τραγούδια προσπαθούσε να εκφράσει τα διάφορα συναισθήματα του στο κορίτσι. ΄Ηταν ένα πολύ διασκεδαστικό παιχνίδι και αποκλειστικά ασκληπενό παιχνίδι, που παιζόταν την Κυριακή του Θωμά και την Πρωτομαγιά.

Ζιώηρος υπήρχε επίσης και στην Αχλά, στο Ρημοκάστελλο Περγί και σε διάφορα άλλα μέρη. Κατεβαίνοντας λοιπόν απο αυτά τα μέρη για το χωριό συναντάμε την περοχή «Νιο νερό» που έχει ανακαλυφθεί σε νεότερη εποχή. Κατόπιν συναντάμε τα κατσόβραχα για να φθάσουμε στο χωριό. Τα παλιά χρόνια άρχιζε απο το σπίτι που σήμερα βρίσκεται το σημερινό Δημαρχείο, και συνέχιζε προς τα κάτω.

Το σημερινό σπίτι του Καστρουνή υπήρχε και παλιά εθεωρείτο όμως το πιο απόμερο σπίτι του χωριού. Για τον γνωστό μας Κουναρά ξεκινούσε άλλος δρόμος και λόγω του ανώμαλου εδάφους του έπρεπε να είναι καλά συντηρημένος)παλιά βέβαια ήταν ένα καλοσυντηρημένο μονοπάτι) διότι απο εκεί μετέφεραν οι πρόγονοι μας τα οικοδομικά τους υλικά (κορφάδια, πέτρες κ.λ.π.) που προαναφέραμε. Ο σημερινός αυτοκινητόδρομος είχε φτιαχτεί για πρώτη φορά το 1940 και απο τότε έχει επισκευαστεί αμέτρητες φορές κάθε φορά βέβαια με προχειρότητα, τελευταία έχει τελειοποιηθεί και χαλικοστρωθεί.

Καθ΄οδόν συναντάμε τις περιοχές Χέρισσα με το γνωστό σ όλους μας βρυσάκι, και τα Πάνω Χέρισσα. Εδώ στα Επάνω Χέρισσα υπήρχε επίσης βρυσάκι νερού μέχρι και το 1940 και τότε μεταφέρθηκε στη βρύση του Νιου νερού μέσα στο χωριό. Συνεχίζοντας τον δρόμο μας φτάνουμε στη Φοφλακιά, όπου στην κατασκευή του δρόμου, το 1940, βρέθηκεν βάστρενοι σωλήνες νερού με κατεύθυνση στον Κουναρά. Φαίνεται ότι οι πρόγονοι μας είχαν εντοπίσει την σημερινή πηγή του Νιου Νερού και πιθανόν να το διοχέτευαν στη θέση Κοντογιάννη, όπου υ-

πάρχουν ίχνη παλιού συνοικισμού, ως γράφουμε.
Τελευταία, πρίν απο 30 χρόνια ο μπάρμπας μου ο Ζαχαίας (πατέρας του Παπασταμάτη) ανακάλυψε το νεκροταφείο αυτού του συνοικισμού. Σκάβοντας εκεί μερικούς τάφους, δεν βρήκε τίποτα το αξιόλογο εκτός απο μερικές βάστρενες πλάκες που χρησιμοποίησε για τις κυψέλες του οι οποίες και σώζονται μέχρι σήμερα. Απο εκέι βλέπουμε τον Κουναρά και τα εναπομείναντα αμπέλια του, ενώ τα τελευταία χρόνια του δευτέρου πολέμου και μέχρι κι πριν απο 20 ακόμη χρόνια ο κάμπος αυτός ήταν στις μεγάλες δόξες του. Φαίνεται πως ο Κουναράς ήκμασε και στην αρχαιότητα, αν λάβουμε υπ΄όψι τους γύρω συνοικισμούς με μεγαλύτερους τον Νένετο, το Κίωνι, καθώς και άλλους μικρότερους όπως τον λόφο στην Πνίκτρα και τα γύρω μέρη απο το μοναστήρι του Κουναρά. Απο τον Κουναρά διάφοροι δρόμοι οδηγούν στα βόρεια διαμερίσματα του χωριού: Ριμοκάστελλο, Τρίκολου, Αχλά, καθώς και στα γύρω χωράφια και αμπέλια.
Ας συμπληρώσω εδώ ότι στο Νένετο υπάρχουν ορισμένα αρχαία κτίσματα σε καλή κατάσταση. Κάποια παράδοση λέει πως εκεί υπάρχει θαμμένος θησαυρός, μια χρυσή χοίρα με 6 μικρά χοιράκια. Αυτό μου το διηγήθηκε ο μπάρμπας μου ο Στέργος ο Γιαννάς και είναι γνωστό σε πολλούς χωριανούς μας. Διάφορες ανασκαφές κατά καιρούς φανερώνουν τις μάταιες προσπάθειες πολλών ενδιαφερομένων.Αυτή δε την χρυσή χοίρα με τα 6 χρυσα γουρουνόπουλα, την ψάχναν σε όλην την επικράτια. Απο τους Λαρδιακούς που και αυτοί την γυρέυουν στον δικόν τους τον Νένετον, μέχρι την Κρήτη, την Αττική, την Πελοπόνησσο, την Στερεάν κ.λ.π. που όλοι γυρεύουν την δικήν τους χρυσή χοίρα. Κατά την Θεοδωσία Νύχη, υπήρξε το Ιερόν ζώων της θεάς Δήμητρας που το διηγήθηκε στην κόρη μου την Δέσποινα και ως θεά της Γεωργίας να το είχαν σε πολλά διαμερίσματα της χώρας, μα αυτό είναι άλλη ιστορία...Απο τον Νένετο υπάρχει πρόχειρος αυτοκινητόδρομος προς την Αχλά, Ψαρόκαμπο και στα διάφορα σιτοφόρα χωράφια του χωριού. Λογικά σκεπτόμενοι υποθέτουμε πως το έδαφος εδώ είναι τόσο γόνιμο, που δεν αποκλείεται να είχαν κατοικήσει πρόγονοι μας παλαιότερα.
Στην Αχλά φημολογείται πως υπήρχαν αγγειοπλαστικά εργαστήρια. Αυτό το βεβαιώνουν πολλά κεραμικά (πλίνθοι) που συναντά κανείς στα χωράφια. Μια παράδοση λεέι, πως ο συνοικισμός υπήρχε στην περιοχή Παναγιά, μέχρι σήμερα όμως δεν έχει εξακριβωθεί τίποτα. Το πλησιέστερο νεκροταφείο της περιοχής βρίσκεται στη θέση μεταξύ Τσιντιλί και Ψαρόκαμπου, στο λεγόμενο οροπέδιο «Κακό Σκαλί». Λέγεται ακόμη ότι στο Μουτσάτσο ανακαλύφθηκαν μνημεία, χωρίς όμως ουσιαστικό αποτέλεσμα αφού δεν έγιναν ανασκαφές. Πάντως είναι βέβαιο ότι παλαιότερα στα μέρη αυτά έζησαν άνθρωποι, και αυτό γιατί σε όλα αυτά τα μέρη συναντά κανείς άφθονο νερό. Κατεβαίνοντας απο την Αχλά στα νότια, μπαίνουμε στους νέους ελαιώνες στα Ασκινόβουνα και Ορτίους. Στους Ορτίους σώζεται το αρχαιότερο πηγάδι του χωριού. Κι εδώ πάλι συναντά κανείς ζωντανά ίχνη αρχαίου συνοικισμού. Εκτός απο μερικές γέρικες ελιές συναντά κανείς εδώ και την γηραιότερη συκιά του χωριού. Εδώ μέχρι και πριν απο 10 χρόνια υπήρχαν μάντρες με γιδοπρόβατα και τα μαντρούλια σώζονται μέχρι σήμερα.
Απο εδώ για το χωριό μπορεί να πάει κανείς δια μέσου του ποταμού χέρισσα καθώς και απο τον δρόμο του Καταχρά που προαναφέραμε. Απέναντι στη δυτική όχθη του ποταμού έφτιαξαν οι Ενετοι ειδικό τείχος, μήκους 200 μέτρων (Πινιά) μεταξύ 1310-1522. Είναι φτιαγμένο απο τεραστίων διαστάσεων πέτρες για να μπορεί να αντέχει την ορμή του ποταμού και να προστατέψει τον εναπομείναντα κάμπο του Κλήμηντα. Ας προσθέσουμε εδώ ότι τέτοιο τείχος υπάρχει και στην Παχιά Βίγλα. Πάνω απο το τείχωμα βρίσκεται η γνωστή σε όλους μας το-

ποθεσία του «Χασάνη ο Αγρεμός» και σίγουρα όλοι θα έχουμε ακούσει την παρακάτω ιστορία:
Υπήρξε κάποτε ένας Τούρκος Αγάς ή Μπέης. Αυτός εδώ έμενε στο δικό μας χωριό και αγγάρευε τους χωριανούς με τις καλλιέργειες του. Ήταν βάρβαρος και τυραννούσε τον κόσμο. Κάποιος πρόγονος μας ονομαζόμενος Ζερβός, πρόγονος των τωρινών, εζευγάριζε στον Ασκινόβουνα όταν τον συνάντησε ο τούρκος αυτός και του είπε: «Παράτα τη δουλειά σου κι έλα να τελειώσουμε το χωράφι μου». Ο Ζερβός τον ακολούθησε με τη σκέψη να τον σκοτώσει. Λέγεται ότι τον σκότωσε με το βουκέντρι και τον έριξε στον αγκρεμό. Οι αρχές του χωριού ενοχοποίησαν τον Καδή-φυσικά με τα απαραίτητα λύτρα- κι ο Ζερβός γλύτωσε. Αυτό το περιστατικό πρέπει να έχει συμβεί στα 1860-1870 περίπου.
Η στενή λωρίδα στη δεξιά όχθη του ποταμού - όση σώθηκε απο την οργή του - είναι κατάφυτη απο ελιές. Η παράδοση εδώ μας λεέι ως και η ονομασία, ότι πριν απο πολλά χρόνια υπήρχαν μέχρι πρόσφατα εκεί, στην ανατολική μεριά του ποταμού παλιά χωράφια κ.λ.π.
Πολλα χωράφια γύρω δεν γλύτωσαν την ορμή του ποταμού. Στη θέση Λαμπρά σώθηκε ένα μικρό κομμάτι κάμπου, και εδώ καλλιεργούνται μέχρι σήμερα κηπούλια με ξυνόδενδρα, ελαιόδενδρα και συκιές που ποτίζονται απο το ομώνυμο βρυσάκι Λαμπρά. Ο δρόμος απο το χωριό για τα Λαμπρά υπήρξε ανέκαθεν καλοσυντηρημένος γιατί εξυπηρετούσε την συγκοινωνία με το καϊκι και τη Μεγάλη-Γη. Ο σημερινός αυτοκινητόδρομος για το Κιοτάρι ήταν παλιά ένα βοηθητικό μονοπάτι και ανοίχτηκε το 1934, όταν άρχισαν να κυκλοφορούν στο νησί τα πρώτα αυτοκίνητα.Αν και το Κιοτάρι όπως και η θάλασσα του δεν πρόσφερνε κανένα ιδιαίτερο πόρο τροποποίησης της ζωής για τους χωριανούς, εν τούτοις ήταν στενά συνδεδεμένο με κάθε Ασκληπενό. Ξέρουμε όλοι πως παλαιότερα οι χωριανοί μας δεν κατέβαιναν στη θάλασσα του Κιοταριού για μπάνιο και ψάρεμα αλλά για διασκέδαση και χορό. Ο κόσμος τότε σπάνια έκανε μπάνιο και αν τελικά το αποφάσιζε προτιμούσε τον ποταμό του Τρίκολου. Κι έτσι η ωραία παραλία του Κιοταριού όλα αυτά τα χρόνια έμεινε ανενόχλητη απο τους χωριανούς. Επίσης κατέβαιναν στο Κιοτάρι οι χωριανοί και για θρησκευτικού λόγους διότι ο ναός του ετιμάτο με ιδιαίτερρη πίστη. Ο Δημήτρης Χατζηδημητρίου μου είπε κάποτε την εξής ιστορία:
Όταν στο ναό του Κιοταριού έβγαζε ο παπάς τα Άγια Μυστήρια το νερό της θάλασσας γλύκαινε και έτρεχαν οι πιστοί να πιούν σαν αγιασμό. Αυτό βέβαια μοιάζει περισσότερο με παραμύθι παρά για ιστορικό γεγονός, φανερώνει πάντως την μεγάλη πίστη των χωριανών μας για το μικρό ναό.
Μια παράδοση λέει ακόμη πως κάποτε οι πρόγονοι μας αφησαν έξω απο το μοναστήρι χίλια ραβδιά, που σήμαινε ότι χίλιοι πιστοί άνδρες ήταν γύρω στην εκκλησία, για να μπορέσουν να αντιμετωπίσουν τους πειρατές, που πραγματικά βλέποντας οι πειρατές τα χίλια ραβδιά φοβήθηκαν και δεν τόλμησαν να βγούν στην στεριά. Απο αυτή τη παράδοση ορμώμενος ο δάσκαλος Βασίλειος Γεωργάς έφτιαξε πάνω στο γνωστό βράχο μια καλύβα με χίλια καλάμια που την ονόμασε χιλιοράβδι. Αυτή δε η καλύβα - όχι βέβαια η ίδια - υπάρχει μέχρι σήμερα. Απόδειξη ότι οι πρόγονοι μας αγαπούσαν ιδιαίτερα το Κιοτάρι είναι ότι εκτός απο τις 6 Αυγούστου που γιορτάζεται η χάρη του, πανηγύριζαν και τη Καθαρή Δευτέρα καθώς και τη Δευτέρα του Πάσχα. Σιγά-σιγά άρχισαν οι χωριανοί μας να καλλιεργούν και τις γύρω περριοχές του Κιοταριού παρ΄όλο που όπως είπαμε και προηγουμένως προτιμούσαν το πάνω μετόχι. Άρχισαν λοιπόν να φυτεύουν αμπέλια και συκιές που όμως δυστυώς πολύ γρήγορα εγκαταλείφθηκαν. Πολλοί λένε πως οι χωριανοί μας τα φύτεψαν επίτηδες, γιατί είχαν ακούσει πως όι Ιταλοί θα έφερναν στο Κιοτάρι δικούς τους ή πρόσφυγες. Λένε μερικοί πως η από-

φαση ακυρώθηκε γιατί δεν υπήρχε ελεύθερος χώρος για να εγκατασταθούν, και άλλοι πάλι πως τίποτα απο όλα αυτά δεν συνέβαινε, απλώς το έδαφος δεν ευνοούσε τα αμπέλια.
Αργότερα άρχισαν οι χωριανοί να φυτεύουν τα αμπέλια τους στη Μεγάλη Γη. Το Χαρακάκι, η Βίγλα, είναι κιά υτό στενά συνδεδεμένο με την ιστορία του τόπου. Το όνομα Βίγλα θα το πήρε απο το Βίγλα που θα πει Σκοπιά ή παρατηρητήριο. (βιγλίζω=παρατηρώ). Ήταν λοιπόν το Χαρακάκι παρατηρητήριον των Σκληπενών μετά την κατοίκιση τους στο πάνω χωριό ή του έμεινε η ονομασία απο προγενέστερους χρόνους; Η δεύτερη εκδοχή είναι και η πιο πιθανή. Γράψαμε και προηγούμενα πως οι οικισμοί γύρω απο τη θάλασσα δεχόντουσαν συχνές επιδρομές απο τους πειρατές. Κι έτσι όλοι οι οικισμοί είχαν διατηρήσει εκεί αυτόν τον παρατηρητή τον Βιγλάτορα ως τον έλεγαν για να τους ειδοποιεί όταν παρατηρούσε κίνδυνο απο την ανοικτή θάλασσα. Μόλις λοιπόν σήμαινε συναγερμό για πειρατικά καράβια έφευγαν βόρεια μέχρι να περάσει ο κίνδυνος. Επίσης το πηγαδάκι στην Βίγλα είναι κι αυτό απο τα αρχαιότερα του χωριού, η δε πέτρινη σκάφη που υπάρχει εκεί πιθανόν να είναι 2.000 χρόνων. Πάνω απο την Βίγλα στη θέση Παχιά μαζί με ορισμένα παλιά ελαιόδενδρα σώζονται τα ερείπια ενός απο τους πολλούς συνοικισμούς. Δίπλα είναι ή τοποθεσία Κλησί, θα πρέπει να υπήρχε εκκλησία ή μοναστήρι (κλησί-εκκλησί ή εκκλησίτσα). Στην διπλανή τοποθεσία Εφταήματη παρ΄όλο που όλοι μιλούν κι εδώ για παλιό συνοικισμό δεν σώζεται τίποτα άλλο απο ένα σωρό πέτρες, άρα ήταν μια εκκλησία της γύρω περιοχής. Ορισμένες κολώνες που βρέθηκαν εκεί μεταφέρθηκαν στην εκκλησία του Κιοταριού, ενώ το χωράφι και ο Λόφος είναι σήμερα στην κυριότητα μας, με τον σχετικό τίτλο ιδιοκτησίας στο όνομα της μάμμης της Παπαύλενας. Το προικίσανε στη Ζήνα και Γιάννη, τι ζεί;
Στην διαδρομή απο το Κιοτάρι για το χωριό εκτός απο λίγα καλλιεργήσιμα χωράφια όλα τα μέρη είναι χέρσα λόγω του ανωμάλου εδάφους. Στη θέση Κουλούρα, κοντά στο χωριό, συντηρούνται μέχρι σήμερα λίγα νέα ελαιόδενδρα.
Γράψαμε μέχρι τώρα για τους δρόμους και τις τοποθεσίες ως και για τα μονοπάτια που συνέδεαν το χωριό μας με τα γύρω χωριά και τα χωράφια του. Αναφερθήκαμε σε ορισμένες παραδόσεις για την ιστορία της κάθε περιοχής, μιλήσαμε για τρείς ποταμούς αφού για τρεις ποταμούς μιλάνε οι πρόγονοι μας ενώ στην πραγματικότητα είναι ένας, αυτός του Τρίκολου. Γι΄αυτόν τον ποταμό καθώς και για ορισμένες περριοχές που έπαιξαν ιδιαίτερο ρόλο στη ζωή των χωριανών μας θα αναφέρουμε τώρα με περισσότερες λεπτομέρειες.

ΠΟΤΑΜΟΣ ΤΡΙΚΟΛΟΥ

Ο ποταμός Τρικόλου λόγω του νερού του ήταν πριν μερικά χρόνια στενά συνδεδεμένος με τη ζωή του χωριού. Αν και το καλοκαίρι τα νερά του λιγοστεύουν, ήταν πάντα αρκετά για να ξεδιψούν εκεί τα γιδοπρόβατα που αφθονούσαν πριν ακόμα 30 χρόνια. Λόγω του ορεινού εδάφους και της μακρινής αποστάσεως του απο το χωριό δεν εκμεταλεύθηκαν ποτέ το νερό του για άρδευση αν και το πρόβλημα του νερού ήταν άλυτο πρόβλημα μέχρι το 1960, που έγινε η γεώτρηση στη Μεγάλη Γη. Οι τρείς νερόμηλοι που υπήρξαν εκεί δεν εξυπερετούσαν πάντα το χωριό, διότι το χειμώνα το νερό πλημμύριζε και κατέστρεφε τα κανάλια που διοχέτευαν νερό στο μύλο, και το καλοκαίρι πάλι δεν μπορούσε να δουλέψει καλά, διότι το νερό ήταν λίγο. Το νερό του δεν είναι πόσιμο όλες τις εποχές, υπάρχουν όμως ρυάκια δεξιά κι αριστερά απο τον ποταμό με κρύο ολοκάθαρο νερό. Απο ένα τέτοιο ρυάκι το Μαλενό είναι και το νερό του τα τελευταία χρόνια υδρεύει το χωριό. Στα νερά του ποταμού ζουν καβούρια, χέλια, και μικρόψαρα και πολλές φορές έκαναν μπάνιο το καλοκαίρι μικροί και μεγάλοι, στον γνωστό Βάθουλες.

ΘΑΡΡΗ

Αναφέραμε πως τα σύνορα του χωριού πριν απο την καταγραφή έφθασαν μέχρι το μοναστήρι Θάρρη. Η παράδοση λέει πως το Θάρρη ανήκε στο Ασκληπιό απο τους βυζαντινούς χρόνους και οι Ασκληπενοί εξουσίαζαν τα χωράφια και τα δένδρα του μοναστηριού. Κατά το 1860 οι Λαρμενοί παρακινούμενοι απο τον πρόεδρο τους, κατέλαβαν το μοναστήρι, πήραν το ταμείο και όλη την κινητή περιουσία σαν επίδειξη εξουσίας και ισχύος. Οι Σκληπενοί αντέδρασαν δυναμικά και λέγεται πως ξεκίνησαν τα πρωτοπαλίκαρα του χωριού καβάλα στα μουλάρια τους με μαχαίρια και μανάρια. Συναντήθηκαν με τους Λαρμενούς, που στο μεταξύ είχαν ειδοποιηθεί για την κίνηση, εκεί που είναι σήμερα η βρύση του μοναστηριού. Μερικές πληροφορίες λένε ότι έγινε μάχη με τραυματίες και απο τα δύο μέρη. Απο δω και πέρα οι γνώμες είναι διχασμένες. ΄Αλλοι λένε πως οι Λαρμενοί οπισθοχώρησαν και άλλοι πως νίκησαν. Τελικά φαίνεται επενέβησαν οι ψυχραιμότεροι και συμβιβάσθηκαν.

Αποφασίστηκε λοιπόν την περιουσία της εκκλησίας να την διαχειρίζεται ο εκάστοτε ηγούμενος. ΄Οτι και να έγινε, γεγονός είναι πως σήμερα ανήκει ολοκληρωτικά στους Λαρμενούς. ΄Εμεινε όμως χαραγμένο στις καρδιές των σκληπενών και μέχρι σήμερα το αισθάνονται δικό τους.

Απο παλιά έμεινε δε το έθιμο στη βόρειο πλευρά του μοναστηριού να μένουν οι Λαρμενοί και στην νότεια οι Σκληπενοί στην πανήγυρι της 21 Μαΐου. Μέχρι σήμερα οι Σκληπενοί διοργανώνουν εκδρομές, αρτοπλασίες, λειτουργίες και η νεολαία του χωριού τα καλοκαίρια δεν παραλείπει να πάει και στο Θάρρη. Μέχρι το 1978 το μοναστήρι ήταν για όλο τον κόσμο ανοιχτό επειδή όμως κινδυνεύουν οι εικόνες απο τους διάφορους κλέφτες - μάλλον τουρίστες - το κλειδί φυλάγεται στα Λάερμα, δίνεται όμως εύκολα στον κάθε πιστό που θέλει να προσκυνήσει. Αυτή ήταν με λίγα λόγια η πραγματική ιστορία του Θάρρη. Καλό είναι να αναφέρουμε όμως και την παράδοση, που είναι η αρχαιότερη και σημαντικότερρη στην ιστορία του χωριού.

Αποδεχτήκαμε πια το Θάρρη σαν Λαρμενό μοναστήρι όσο και να το θέλαμε δικό μας. Τα παραμύθια όμως και την ιστορία του τα θεωρούμε αποκλειστικά Σκληπενά. Λέει λοιπόν η παράδοση πως κάποτε βρέθηκε σε κείνα τα μέρη μια πριγκηποπούλα απο το Βυζάντιο που έπασχε απο φυματίωση. Στα μέρη αυτά ένιωσε καλυτέρευση της υγείας της και τελικά παρέμεινε και θεραπεύτηκε. Απο τάξιμο ή ευχαρίστηση σκέφτηκε να κτίσει ένα μοναστήρι. Διαφωνούσαν όμως οι σύμβουλοι της για την οριστική τοποθεσία και την απόφαση την πήρε η ίδια η πριγκιποπούλα με τον εξής ρομαντικό τρόπο. Ανέβηκε στο διπλανό λοφίσκο και βγάζοντας το δαχτυλίδι της το πέταξε δυνατά και στο σημείο που θα έπεφτε θα χτιζόταν εκεί το μοναστήρι. Το δαχτυλίδι όμως χάθηκε και καθώς έψαχναν να το βρούν έλεγαν «θαρώ πως είναι εδώ»«θαρώ πως είναι εκεί» και απο αυτή τη λέξη το ονόμασαν Θάρρη. Η παράδοση λέει ακόμη πως τις πέτρες για το χτίσιμο τις μετέφεραν απο τη Λίνδο, και πως τα φορτωμένα μουλάρια έφταναν χωρίς οδηγό στο σημείο που θα χτιζόταν το μοναστηρι, και μόνα τους πάλι πήγαιναν στη Λίνδο για φόρτωμα. Αυτή είναι η παράδοση της πριγκιποπούλας κι εδώ σταμάταγ ια ν΄αρχίσει μια άλλη νεώτερη πιο πιστευτή , υπάρχουν όμως κι εδώ παραφυσικά συμβάντα.

Μας λέει λοιπόν η δεύτερη παράδοση πως κάποιος ιερομόναχος ονομαζόμενος Ιγνάτιος - θείος της μάμμης της Παπαύλενας, αδελφός του πατέρα της - ανακαίνησε το μοναστήρι. Για τη ζωή του γνωρίζουμε ότι νεαρός ακόμη ερωτεύθηκε πολύ ένα νεαρό κορίτσι, το οποίον έμεινε έγκυος λίγο πριν παντρευτούν. Αφού παντρεύτηκαν πέθαναν, δυστυχώς στη γέννα μητέρα και παιδί, γεγονός που έκανε τον Ιγνάτιο να θέλει να απομονωθεί και να ασκητέψει. Με κανένα

τρόπο δεν θα δεχόταν να ξαναπαντρευτεί γιατί η αγάπη του για την χαμένη του γυναίκα ήταν υπερβολική. ΄Οταν απεφάσισε να γίνει ιερομόναχος στο Θάρρη επειδή δεν ήξερε γράμματα, πήγε στον Πανορμήτη της Σύμης, όπου εκείνα τα χρόνια υπήρχαν εκεί πάνω απο 30 καλόγεροι για να μάθει τη στοιχειώδη γραφή κι ανάγνωση. Αργότερα ο Δεσπότης τον χειροτόνησε ιερομόναχο αποκλειστικά για το μοναστήρι του Θάρρη.

΄Οταν ο Ιγνάτιος εγκαταστάθηκε στο Θάρρη, το μοναστήρι ήταν έρημο και εγκατελειμένο χωρίς πόρτες και τα ζώα περιφέροντο ανενόχλητα μέσα στον ιερό χώρο. Λέγεται πως όταν πήγε για πρώτη φορά και είδε την άσχημη κατάσταση μετάνιωσε προς στιγμή και έκλαψε, γιατί να χειροτονηθεί, και να υπηρετήσει σε αυτή την ερημιά. Τελικά όμως παρέμεινε και άρχισε να καθαρίζει τα γύρω κλαδιά. Σιγά-σιγά έχτισε ένα κελί (δωμάτιο) για να κοιμάται. Λέει λοιπόν η παράδοση εδώ, πως ενώ έκαιγε τα γύρω κλαδιά για να καθαρίσει το μέρος πήρε φωτιά το γύρω δάσος. ΄Οταν όμως έφτασε ο Τούρκος αρμόδιος για να τον συλλάβει δεν έβλεπε την καπνίλα της φωτιάς παρά τα έβλεπε όλα πράσινα. Απο τότε λένε πήρε θάρρος ο Ιγνάτιος και άρχισε να φυτεύει ελαιόδενδρα και ξυνόδενδρα. ΄Εχτισε και άλλα κελιά, δημιούργησε και άλλους βοηθητικούς χώρους, έτρεφε ζώα και πτηνά και γενικά στα 30 χρόνια που έζησε εκεί, το Θάρρη ήταν πάνω στην μεγάλη του ακμή των νεοτέρων πάντα χρόνων. Πέθανε εκεί και θάφτηκε έξω απο την μικρή νότεια πόρτα της μονής. Στα μεταπολεμικά χρόνια δοκίμασαν να ζήσουν εκεί και άλλοι καλόγηροι, ή και οικογένειες ιερέων τόσο απο το δικό μας χωριό όσο και απο άλλα χωριά, φαίνεται όμως πως δεν άντεξαν στη μοναξιά του τόπου. Σήμερα το μοναστήρι ανήκει στα διατηρητέα της αρχαιολικής υπηρεσίας και συντηρείται απο την εκκλησιαστική επιτροπή Λαέρμων.

ΑΡΩΣΑΛΗ

Φυσικά δεν θα παραλείψουμε να πούμε κάτι για τον Αρωσαλή που είναι ένα απο τα πιο αγαπημένα μοναστήρια των Σκληπενών. Τα παλιά χρόνια υπήρχαν εκεί καλόγεροι οι οποίοι συντηρούσαν το μοναστήρι. Φαίνεται δε ότι το μοναστήρι διέθετε αρκετή ακίνητη περιουσία, ορισμένα δε απο τα υπολείμματα των ερειπίων που σώζονται μέχρι σήμερα μας δείχνουν ότι και μέχρι ελαιοτριβείο είχε το μοναστήρι. Οι καλόγεροι της μονής δεν ξεπέρασαν ποτέ τους 10, ο τελευταίος δε πέθανε το 1860, καθώς μου είπε ο Βασίλειος Νύχης. ΄Ετσι με τον θάνατο του καλόγερου αυτού, που λέγετε πως διατρεφόταν πολύ λιτά, με φρουτα και βελανίδια έσβησε και η αίγλη του μοναστηριού. Την περιουσία του μοναστηριού την παρέλαβε μετά η εκκλησία του χωριού μας. Σήμερα τα μέρη αυτά ερήμωσαν, ενώ μερικοί μιλάνε για καρποφόρα δένδρα, ως και κληματαριές, στο Μισόβουνο όπου οι καλόγεροι έφτιαχαν το καλύτερο «νάμα» κρασί του χωριού, και τροφοδοτούσαν μάλιστα και την εκκλησία του χωριού μας. ΄Οτι το μοναστήρι ήταν κάποτε πλούσιο φαίνεται απο το γεγονός ότι δυο συγχωριανοί μας σκάβοντας για πέτρες στην Πνίκτρα, βρήκαν 200, και κατά άλλους 500 χρυσά Κωσταντινάτα, που ανήκαν λέγεται στο μοναστήρι. Οι τάφοι των καλόγερων παρά τις ανασκαφές δεν βρέθηκαν ακόμη μέχρι σήμερα, ούτε και ο ταφος του τελευταίου ιερομόναχου που σίγουρες πηγές μιλούν για την ταφή του εκεί. Οι ελιές της αυλής και των γύρω κτημάτων είναι περίπου χιλίων ετών, και φάινεται ότι το μοναστήρι αυτό κτίστηκε την ίδια εποχή που χτίστηκε και η εκκλησία του χωριού μας. Οι εικόνες που διακρίνονται κάτω δυστυχώς, απο τους ασβεστωμένους τοίχους είναι κατά πάσα πιθανότητα του ίδιου ζωγράφου με της εκκλησίας του χωριού. Το μοναστήρι επισκευάστηκε αρκετές φορές, αλλά πάντα με προχειρότητα, γι΄αυτό υπάρχει μεγάλη υγρασία στους τοίχους και στις αγιογραφίες. Η παράδοση λέει ότι κάποτε το μοναστήρι ήταν μεγαλύτερρο αλλά έπεσε επι τουρ-

κοκρατίας το 1650 περίπου. Οι τούρκοι επέτρεπαν στους καλόγηρους να το ξαναφτιάξουν με τον όρο να γίνει μικρότερο και δύο σκαλοπάτια κάτω απο το έδαφος όπως ήταν ο κανονισμός επι Τουρκοκρατίας. Σήμερα το μοναστήρι συντηρείται βέβαια απο την εκκλησιαστική επιτροπή, διαθέτει μάλιστα και νερό έχασε όμως την παλιά αξία του για τους χωριανούς. Μέχρι το 1960 γινόταν εκεί γλέντι τρικούβερτο καθε Παρασευή του Πάσχα, ενώ σήμερα έχουμε κρατήσει την πανήγυρι εθιμοτυπικά και γίνεται ένα είδος πανήγυρις με φαγοπότι.

ΜΟΝΑΣΤΗΡΙ ΙΓΚΟΥ

Και το μοναστήρι της Ίγκου ανήκε κάποτε στο χωριό μας. Αυτό φαίνεται καθαρά στον εκκλησιαστικό κώδικα, που αναφέροντο στοιχεία της κινητής του περιουσίας. (εικόνες, κανδήλια, μανάλια κ.λ.π.). Ζούσαν κι εκεί λίγοι καλόγεροι, λέγετε δε πως τελευταία ήταν όλοι αγράμματοι, γι αυτό και δεν κατάφεραν να έχουν ιερομόναχο. Κάποτε ο κάμπος που απλώνεται μπροστά απο το μοναστήρι καλλιεργήθηκε πολύ, με τον καιρό όμως, τα δέντρα του κάμπου χάθηκαν μέσα στα υγρά λιβάδια. Κατά διαστήματα πήγαινε ο παπάς του χωριού μας και τους λειτουργούσε, ενώ τις κυριακές και τις διάφορες εορτές κατέβαιναν στο χωριό για τον εκκλησιασμό τους. Όπως και το Θάρρη, έτσι και το μοναστήρι της Ίγκου δεν ξεχάστηκε απο τους χωριανούς μας. Διοργανώνονται κι εδώ λειτουργίες, αρτοπλασίες, βαπτίσεις κι εκδρομές. Φαίνεται δε ότι χωριανοί μας δείχνουν μεγαλύτερρο ενδιαφέρον κι απο τους Λαρμενούς, οι οποίοι έχουν άλλα μεγαλύτερα μονστήρια να φροντίσουν. Λέγετε πως παλιότερα, στον μεσαίωνα έφτασεν σε μεγάλη ακμή, και είχεν 10 - 15 καλόγερους, όπως και ιερομόναχο, τελευταία ανακαλύφθηκε και το παλιό νεκροταφείο του μοναστηριού.

ΚΑΣΤΡΟ

Το κάστρο που προναναφέραμε και στέκει εκεί αιώνιος φρουρός και μάρτυρας μιας άλλης περασμένης εποχής, όπως μας πληροφορεί η ιστορία του νησιού, θα πρέπει να το έχτισαν οι Ενετοί και όχι Ιωαννίτες, μεταξύ του 1300-1400. Η παράδοση λέει ότι για την κατασκευή του επιστραρεύτηκαν τα χωριά Ασκληπιείον, Γεννάδι, Βάτι και Λαχανιά, γιατί η διαταγή του Μεγάλου Μαγίστρου έλεγε πως σε καθε εχθρική επιδρομή, όλα αυτά τα χωριά θα κατέφευγαν στο κάστρο.
Η παράδοση μας λέει ότι πράγματι αμέτρητες φορές ενεφανόστηκαν εχθρικά καράβια στην γύρω ακτή, κι έτσι τα γύρω χωριά έβρισκαν καταφύγιο στο κάστρο του χωριού μας. Τα υλικά κατασκευής του ήταν πέτρα και «κορασάνι», (μείγμα άμμου, ασβεστιού και κεραμικού σε σκόνη, εφάμιλλο του σημερινού τσιμέντου.) Η πέτρα είναι εξαιρετικής ποιότητος και δεν θα την μάζεψαν απο την γύρω περιοχή, ως υποστήριξε ο Σακελλάρας, αλλά συμφωνώ με τον Αργύρη που έλεγε πως η πέτρα ήρθε μάλλον απο τον Νένετο ή αλλού. Το κορασάνι το έφερναν τα άλλα χωριά, καθώς και την άμμο και τα πλιθά. Αυτά τα τελευταία τα έφεραν οι Βατενοί απο το κεραμικό εργοστάσιο που βρισκόταν στην σημερινή θέση «Ευρωμάχια». Απο εκεί έφεραν μάλλον και ασβέστη, μια που δεν υπήρχαν στο χωριό μας και στην γύρω περιοχή του κάστρου. Όλα αυτά βέβαια είναι υποθετικά γεγονότα που έγιναν πιστευτά απο πολλούς.
Όλη η νότια πλευρά καθώς και η δυτική καταστράφηκαν, προφανώς απο σεισμό, η νότια δε πλευρά υποχώρησε απο το βάρος του τοίχου, επειδή δεν είχε θεμέλια και στηριζόταν πάνω στα βράχια. Τα πεσμένα κομμάτια σώζονται σχεδόν ολόκληρα, απόδειξη πως το υλικό κατασκευής τους ήταν καλής ποιότητας. Στην δυτική πλευρά βλέπουμε ένα λεπτότερο τείχος, πεσμένο, πιθανόν να ήταν πάντα έτσι λεπτότερος, μπορεί όμως και να έπεσε απο μεγάλο ύψος και να διαλύθηκε. Στην ανατολική πλευρά έπεσε μόνο μέρος του τοίχου προς την πόρτα,

και μαζί η καλημάρμαρη πλάκα με την επιγραφή που κοσμούσε το μέρος πάνω απο την πόρτα. Αυτή η πλάκα βρισκόταν αιώνες ολόκληρους εκεί εγκαταλειμμένη, μέχρι που μεταφέρθηκε το 1.800 στο νεκροταφείο του χωριού και κοσμεί την αγία Τράπεζα του ναδρίου.

Το 1935 η αρχαιολογική υπηρεσία έκαμε μια πρόχειρη ανακατασκευή της πόρτας, και χρησημοποίησε κόκκινες απεργιές, αντί της πέτρας που είναι ολόκληρο το κάστρο και αλλοίωσε όλο το παλιό οικοδόμημα. Πρέπει να σημειωθεί ότι υπήρχε και προπύλαιον και φαίνεται να υπήρχε και παλιότερα παρόμοιον κτίσμα. (Αρχαίο Ελληνικό). Το σωζόμενο πάντως μέρος του κάστρου μας μαρτυρεί το μεγαλείο του έργου, με τις σύμμετρες πολεμίστρες, καθώς και με τον πύργο του που σώζεται ακέραιος στην βορειοδυτική του πλευρά. Υπάρχουν φήμες πως παρόμοιος πύργος υπήρχε και στην νοτιοδυτική πλευρά που γκρεμίστηκε όμως απο σεισμό. Πάνω απο την πόρτα υπήρχε το στρατηγείο ως θα λέγαμε. Μέσα στον κάστρο οι σκαλότρυπες που υπάρχουν μαρτυρούν ότι θα υπήρχαν εωτερικές κατασκευές απο ξύλο, ή ίσως και μοχλοί αμύνης ή τυχόν σφεντώνες εκτοξεύσεως λίθων γιατί πάνω απο αυτά βρέθηκαν πολλές πέτρες. Μέσα στο κάστρο υπάρχουν επίσης ίχνη απο αρχαία κτίσματα που πιθανόν να αποτελούσαν κατοικίες του αρχηγού των αξιωματικών καιτης μόνιμης φρουράς. Το μεγάλο ερωτηματικό μέχρι σήμερα είναι η μεγάλη στοά «φλησκίνα» που το όνομα της έφτασε ακέραιο μέχρι και τα χρόνια μας. Πολλοί πρόγονοι μας έλεγαν πως ήταν αποθήκη και για τα δυο συγχρόνως. Υπάρχουν όμως και άλλες παραδόσεις γύρω απο την φλησκίνα, όπως μία που δεν εξακριβώθηκε και λέει πως η δεξαμενή αυτή επικοινωνούσε με το χωριό με ένα τούνελ, που κατέληγε στο σημερινό σπίτι του Βασίλη Πελεκάνου, 50 μ. ανατολικά στους βράχους. Πράγματι εκεί στους βράχους υπάρχει μία σπηλιά που κατευθύνεται στο βουνό, και απο την δεξαμενή πάλι υπάρχει τρύπα με κατεύθυνση το σημείο της σπηλιάς. Μέχρι σήμερα όμως κανένας δεν ριψοκινδύνεψε αυτή τη διαδρομή, απο όσα τουλάχιστον γνωρίζουμε.

Λέγεται ότι απο την μεριά του κάστρου και 20 μέτρα μετά την κανονική διαδρομή, υπάρχει ένα καθετο σκοτεινό άνοιγμα που φυσικά κανείς δεν διακινδυνεύει να κατέβει. Στην μεριά του χωριού λέγεται πως μετά απο μερικά μέτρα κονικής διαδρομής η σύραγγα στενεύει τόσο που, δεν χωράει να περάσει κεφάλι ανθρώπου. Αν τελικά δεχθούμε αυτή τη παράδοση σαν αληθινή, θα πρέπει πολλοί προπάτορες μας να σώθηκαν απο τους εκάστοτε επιδρομείς. Πριν απο το 1935, η εν λόγω φλησκίνα ήταν γεμάτη απο πέτρες που θα τις χρησιμοποιούσαν ως προείπαμε για αμυντικό σκοπό. Είναι όμως και λογικό να σκεφθούμε πως πέταξαν εκεί τα χαλάσματα του κάστρου. Κυκλοφορούν ακόμη και άλλα παραμύθια στο χωριό, όπως ότι κάθε χρόνο οι προπάτορες μας, υποχρεούντον να παραδώσουν ορισμένη ποσότητα έναντι αμοιβής και πως στο τέλος της περιόδου, έπερναν βέβαια το παλιό μισότιμα, σιτάρι, κριθάρι κ.λ.π. για την ενδεχόμενη περίπτωση πολιορκίας, ή πως εκεί υπάρχει θαμμένη μία ολόχρυση πόρτα στην ανατολική πλευρά.

Επίσης άλλη παράδοση λέει πως μεταξύ του κάστρου και του απέναντι λόφου Χαράκι έβρισκαν καταφύγιο πολλοί καταζητούμενοι απο τους τούρκους και Κουρσάρους. Παρόμοια κάστρα σώζονται αρκετά στο νησί, όπως της Λάρδου και της Αρχαγγέλου και μάλιστα τα ίχνη των ερειπίων τους δείχνουν πως κατασκευάστηκαν όλα την ίδια εποχή. Απο το κάστρο το δικό μας διακρίνεται το ένα τρίτο του νησιού και φαίνονται καθαρά τα χωριά Γεννάδι, Βάτι, Λάερμα, Άγιος Ισίδωρος.

Επίσης φαίνονται τα βουνά Λίνδου, Καλάθου, Μαλώνας, το βουνό του Προφήτη Ηλία, όλη η νότια πλευρά του Ατταβύρου μέχρι και την Μονόλιθο, δυτικά τα

βουνά των χωριών Απολακιάς, Κατταβιάς, Λαχανιάς και των ενδιαμέσων χωριών και φυσικά η Σκληπενή θάλασσα σε όλο της το μεγαλείο. Αυτό λοιπόν το κάστρο ή Χαράκι όπως το λέμε εμείς οι Σκληπενοί είναι σήμερα το προσκύνημα του κάθε απόδημου χωριανού ή και τόπος επισκέψεως τουριστών.

ΑΠΛΑΤΑΝΑΣ (ΠΛΑΤΑΝΟΣ)

Η ιστορία του Απλάτανα είναι σχεδόν πρόσφατη, και έφθασε ακέραια στην εποχή μας. Μια που ο Απλάτανας θεωρείται σύμβολο και έμβλημα και αυτός του χωριού μας, δεν θα παραλείψουμε να τον περιγράψουμε. Τον φύτεψε γύρω στο 1850 ο συγχωριανός μας Καράκας. Τον περιέφραξε κατάλληλα για να μην τον καταστρέψουν τα ζώα ή και οι άνθρωποι γιατί τότε δεν έδιναν σημασία στα καλλωπιστικά δένδρα. Ο άνθρωπος αυτός εδειχνε μεγάλο ενδιαφέρον για το δένδρο, το πότιζε, το σκάλιζε κ.λ.π. Φαίνεται να ήταν αγαθός ο μακαρίτης, και του φόρτωσαν το περιλάλητο στο χωριό μα Λολλοκαράκας που το χρησιμοποιούμε για αυτόν που κάνει άσκοπες δουλειές, όπως εθεωρήθει τότε η δική του ενέργεια. Πρίν απο 20 χρόνια κινδύνεψε να καταστραφεί απο σαπίλα ο απλάτανας μας, αλλά δαπάνες του μορφωτικού συλλόγου συντηρήθηκε κατάλληλα με τσιμέντο στο σάπιο του κορμό κι έτσι συνεχίζει να παρμένει στο κύλισμα του χρόνου.

ΚΟΠΑΝΑΣ

Αναφέραμε και στην αρχή πως ο Κοπανάς μαζί με το Κάστρο και τον Απλάτανα είναι ένα απο το τρία εμβλήματα του χωριού μας. Υπήρχε στο χωριό κάποιο ρητό, που συνεχίζεται απο τους γεροντότερους, πως όταν κάποιος είχε στεγαστικό πρόβλημα έλεγε: «θα πάρω τα ρούχα μου και θα πάω στον κοπανά». Δεν γνωρίζουμε τι σημαίνει αυτό το απόφθεγμα. Δύο είναι οι πιθανότητες:
Στο βόρειο τμήμα του βράχου υπάρχει ένα είδος σπηλιάς. Μπορεί στα παλιά χρόνια να κατοίκησε εκεί καμμιά φτωχή οικογένεια ή ξένη ή άστεγη. Μπορεί όμως και το απόφθεγμα αυτό να είναι μεταφορικό δηλαδή « θα μείνω στο ύπαιθρο, πάνω στην φυτεμένη αυτή πέτρα που την δέρνει ο άνεμος και η βροχή». Ο Αργύρης εδώ μας έλεγε ότι ο κοπανάς και η στρογγυλή πέτρα που βρίσκεται νοτίως των αλωνιών, κύλισαν κάποτε απο τα δύο πέτρινα βουνά του κάστρου και του Χαρακιού. Φυσικά είναι υπόθεση εκατομυρίων χρόνων, και μπορεί ο μακαρίτης απλώς να φιλοσοφούσε και να μην το είχε ακούσει απο κανένα παλαιότερο.

ΒΟΥΣΤΕΡΝΙ

Όλοι στο χωριό σήμερα γνωρίζουμε το Βουστερνί, όπου σήμερα είναι στην κυριότητα 4-5 χωριανών μας που διατηρούν εκεί κηπούλια.
Έσκυβαν άραγε ποτέ να πιούν απο το πεντακάθαρο νερό του; Σήμερα βέβαια το Βουστέρνι δεν έχει καμμιά αξία για τον σύγχρονο Σκληπενό. Η παράδοση εδώ όμως μας μιλά για φανταστικά γεγονότα. Λέγεται πως κάποιος «Κάος» (φάντασμα), κύλισε κάποτε μία πέτρα 2 περίπου τετραγωνικών μέτρων στο σημείο αυτό, την πελέκησε κι έφτιαξε μία βουστέρνα (στέρνα), και απο κει πήρε το όνομα βουστέρνι. Η πέτρα αυτή είναι θαμμένη στο μέρος της σημερινής στέρνας, σπασμένη πλέον. Τπ παραμύθι λέει ότι ο κάος έμενε εκεί μέσα στο «λαούμι» και εφύλαγε το νερό. Στο χωριό μας μια δεισιδαιμονία λέει ότι τα παιδιά που γεννιούνται την ημέρα των Χριστουγέννων γίνονται «κάοι». Ζει κανονικά, λέει το παραμύθι που μερικοί το πιστεύουν και μέχρι σήμερα, μέχρι τα 8 ή 15 του χρόνια. Μετά απο αυτήν την ηλικία σταδιακά αρχίζει να δείχνει τα άγρια του ένστικτα, ώσπου κάποια μέρα παίρνει τα όρη και τα λαγκάδια κι εκεί πλανιέται και

δεν γυρίζει πια πίσω. Γίνεται λένε «κακό στοιχειό» ή «ανερά», όπως λέμε χαρακτηριστικά στο χωριό. Το αστείο σε όλη αυτή την ιστορία είναι πως οι Σκληπενοί που γνωρίζουν αυτό το παραμύθι το εφαρμόζουν σαν έθιμο πλέον, ίσως και απο φόβο δεν έρχονται σε ερωτική επαφή δέκα μέρες πρίν και μετά του Ευαγγελισμού προς αποφυγήν τεκνοποίησης με τα επακόλουθα Χριστουγεννιάτικα γεννητούρια. Στην περίπτωση που ένα παιδί γεννιόταν στις 25 Δεκεμβρίου, υπήρχε η λύση να ξάνουν, να κλωσουν και να υφάνουν μαλλί την ίδια μέρα της γεννήσεως του βρέφους, και το παιδί έπρεπε να φορά αυτό το ραμμένο ρούχο μέχρι που να φθάσει στην ηλικία των 15 χρόνων του.
Στο χωριό δεν υπάρχει κανένας που να γεννήθηκε - στον αιώνα μας τουλάχιστον - την ημέρα των Χριστουγέννων, μα ούτε και στα βιβλία του Ληξιαρχείου φαίνεται μια τέτοια περίπτωση, όπως μου επιβεβαίωσε πρόσφατα ο γραμματέας της κοινότητας του χωριού.
Η παράδοση λέει ακόμη πως εκεί στο Βουστέρνι έλουναν τους νεόνυμφους, γιατί λέγανε πως το μπάνιο στο Βουστέρνι έφερνε μακροζωϊα. Η μάμμη μου η Στούππενα που έζησε 90 χρόνια μου διηγόταν συχνά πως κάποιο πρωϊ την έλουσαν στο Βουστέρνι για να την στολίσουν στην συνέχεια νύφη. Επίσης και ο μπάρμπας μου Γιάννης του Νικολάκη λούστηκε εκεί λιγο πριν ντυθεί γαμπρός.
Πιο κάτω απο το Βουστέρνι βρίσκεται η τοποθεσία Αρμένης. Γι αυτήν την τοποθεσία υπάρχει μία παράδοση που μας λέει ότι, ήρθε κάποτε στο χωριό μας κάποιος ξένος που πέθανε τρεις με τέσσερις μέρες μετά την άφιξη του. Φαίνεται οτι έπαθε κάποιας βαρειάς μορφής παράληση. Πριν πεθάνει προσπάθησε με διάφορα νοήματα να δώσει στους χωριανούς να καταλάβουν πως ήταν Χριστιανός για να τον θάψουν Χριστιανικά.
Επειδή τις λίγες αυτές μέρες που έζησε στο χωριό μιλούσε τα Ελληνικά σαν Τούρκος υπέθεσαν πως ήταν Αρμένης. Στα χρόνια εκείνα θάβανε στο νεκροταφείο μόνο τους Ορθόδοξους Χριστιανούς, κι έτσι τον έθαψαν στην τοποθεσία που σήμερα λέγεται «στον Αρμένη».

ΑΓΡΕΜΜΟΣ

Για τον αγρεμμό, αν και ήθελα να αναφέρω περιληπτικά, και δεδομένου ότι μας θίγει κατά κάποιον τρόπον, το αποτρόπαιον αυτό ιστορικό, εν τούτοις θα ήτανε σοβαρή παράληψη να το αποσιωπήσουμε. Το μέρος αυτό βρίσκεται μεταξύ της Χατζημαριάς, την κηπούλα και με φόντο το γιοφύρι στην κατσούνα (ως λέγεται σήμερα). Εκεί λένε μέχρι και στις αρχές του αιώνα μας ακόμα, γκρέμιζαν τους χειμερινούς μήνες, τα αδύναμα προς εργασίαν παραγωγικά ζώα. Όπως είναι γνωστό η μορφολογία του εδάφους είναι τέτοια που δύσκολα, μετά το γκρέμισμα, ένα άρρωστο ή απόμαχο ζώον, γέρικο κατορθώνε να σηκωθεί, και περισσότερο να μπορέσει να μετακινηθεί, να βοσκήσει, να επιζήσει, και έτσι πέθενε απο την εξάντληση. Αυτό το μέρος νομίζω δεν θα ήτανε και το μοναδικό, γιατί ως αναφέραμε ήταν τόσα πολλά τα παραγωγικά ζώα στο χωριό, που δυστυχώς παντού και μέχρι τα τελευταία τριάντα χρόνια, έβλεπες παντού παρόμοια θεάματα. Άλλωστε δεν έχω γι΄αυτό το θέμα και σίγουρες πληροφορίες, γι΄αυτό και το διατύπωσα εν συντομεία, και με επιφυλάξεις εάν τυχόν θα μου κάμεις κριτική.

ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ

Κατά το 1850-1880 το χωριό αποτελείτο απο 120 με 130 οικογένειες. Μέσα στον απέραντον αυτόν χώρο που περιγράψαμε προσπαθούσε η οικογένεια να επιβιώσει δουλέυοντας τη γη με πρωτόγονα μέσα. Παιδιά απο 8 χρονών και πάνω, γυναίκες και φυσικά άνδρες δούλευαν σκληρά, στα χωράφια, στα βουνά, στη

μάντρα, και ασχολούντο με τη γεωργία όπως περιγράψαμε, και με τα «ζωντανά» όπως έλεγαν χαρακτηριστικά τα γιδοπρόβατα. Οι συνθήκες ζωής της εποχής αυτής, αν πάρουμε σαν δεδομένο τη σημερινή ζωή ήταν άθλιες. Απο υγειονομικής και ιατρικής πλευράς, τα πράγματα ήταν πραγματικά τραγικά. Γιατρός δεν υπήρχε ούτε στα γύρω χωριά και ο κόσμος πέθαινε αβοήθητος. Χαρακτηριστικό είναι ότι όποιος έπασχε απο σκωληκοειδίτιδα ήταν καταδικασμένος να πεθάνει. Έμενε αβοήθητος με την φυσική τότε φράση «Έχει γαϊδουρόπονο». Ένα άλλο χαρακτηριστικό απόφθεγμα για την έγκυο γυναίκα που λέγεται και μέχρι σήμερα απο τους παλαιότερους, είναι πως «Το ένα της πόδι είναι στο λάκκο». Είναι άλλωστε γνωστό ότι τότε το 30% των γυναικών πέθαιναν στην πρώτη γέννα. Λόγω πάλι του υποσιτισμού και της ακαθαρσίας, με κάθε επιδημία που έπιανε στο χωριό κάποιον, ακολουθούσαν αφάνταστα πολλοί θάνατοι, ιδίως παιδιά. Το ζεστό μπάνιο στην καραβάνα του σπιτιού ήταν σχεδόν άγνωστο, καθώς και η θάλασσα το καλοκαίρι, ή και ο ποταμός στου Τρίκολου, που πήγαιναν μόνο μία, δύο φορές τον χρόνο, για λούσιμο και για διασκέδαση επίσης.
Αποχωρητήριο δεν υπήρχε σε κανένα σπίτι ή έστω και πρόχειρος λάκκος. Στις άκρες του χωριού τα σπίτια ήταν πραγματικά αφοδευτήρια ενώ το ρυάκι που περνά μέσα απο το χωριό και το ονόμαζαν «Σκατιά» είχε τον σωστό ορισμό του. Έως και το 1930 η Σκατιά ήταν το δημόσιο αποχωρητήριο μπορούμε να πούμε, κι έτσι η ακαθαρσία, η δυσοσμία οι μύγες και τα κάθε βλαβερά έντομα ήταν τα φυσικά επακόλουθα. Μέχρι το 1925 δεν αναφέρεται πουθενά καμμιά απογόρεψη, και το αστείο είναι ότι οι κάτοικοι των γύρω σπιτιών δεν είχαν διακαίωμα να κάνουν σε κανένα παρατήρηση. Ο τότε δήμαρχος Βασίλης Νύχης, που επι σειράν ετών ήταν δήμαρχος του χωριού, άρχισε επιτέλους την απαγόρευση με πρόστιμα και μηνύσεις στους παραβάτες, με αποτέλεσμα στις επόμενες κοινοτικές εκλογές να μην τον ξαναψηφίσει ο κόσμος.
Η κατάσταση όμως συνεχίστηκε και μέχρι σχεδόν το 1960, οπότε και φάνηκαν τα πρώτα αποχωρητήρια ιδιωτικά βέβαια, γιατί κοινωτικά δεν έχουν γίνει και μέχρι σήμερα, εκτός στο οίκημα του κοινοτικού γραφείου, που εξυπηρετεί μόνο το δημαρχείο.

ΚΑΤΟΙΚΙΑ

Γενικά οι προπάτορες μας κατοικούσαν σε σπίτια μονόροφα με μεσία και αργότερα με καμάρα στη μέση. Αρχικά πάνω απο την πόρτα υπήρχε και φεγγίτης - σαν μικρό παράθυρο - που σιγά-σιγά καταργήθηκε. Η αρχιτεκτονική των σπιτιών στο χωριό μας και στο νησί γενικότερα ήταν έτσι ώστε το σπίτι να είναι θερμό τον χειμώνα και δροσερό το καλοκαίρι. Παλαιότερα και μέχρι περίπου τό 1880 μέσα στο μεγάλο καμαρικό σπίτι ζούσαν κατά τους χειμερινούς μήνες και τα παραγωγικά ζώα, άλογα γαϊδοόυρια κ.λ.π. Σταδιακά άρχισαν να χωρίζουν ή έκτισαν όπως και τον αχυρώνα, συνήθως δίπλα απο το σπίτι, σιγά-σιγά αρχίζει και αυτό να εγκαταλείπεται. Έπιπλα κινούμενα δεν υπήρχαν, παρά ορισμένα ξύλα ή σανίδια. Το σπίτι χωριζόταν σε τέσσερα μέρη για καλύτερη βόλεψη. Αργότερα κατά το 1880 άρχισαν να αξιοποιούν αυτά τα χωρίσματα φτιάχνοντας τα γνωστά σε όλους μας πελεκανικά, σε μαραγγό. Όπως γράψαμε αυτή η εποχή ήταν η αρχή της προόδου στο χωριό, όταν ειδικά στον τομέα σπιτιού και νοικοκυριού, οι πρόγονοι μας συμβάδιζαν με αυτόν της πόλης της Ρόδου. Χαρακτηριστικά μπορούμε να αναφέρουμε ένα σπίτι συγχωριανού μας «του γέρο-Καρπάθιου» λόγου χάρη που έμεινε στολισμένο μέχρι και την δεκαετία του 1930, και ως θα θυμούνται αρκετοί απο μας δεν είχε να ζηλέψει τίποτα απο τα σπίτια του νησιού οόκληρου.
Το αριστούργημα του σπιτιού για την εποχή ήταν η καμάρα που μέχρι και σήμε-

ρα συνεχίζει να εντυπωσιάζει. Η καμάρα αυτή είναι φριαγμένη απο ειδική πέτρα «απουργιά» που μεταφερόταν απ΄ την Λάρδο, και είναι ακριβώς στη μέση του σπιτιού, χωρίζοντας το σε δύο ίσα μέρη. Μπαίνοντας στην είσοδο του σπιτιού έχουμε αριστερά μας τη γωνιά με το τζάκι και δεξιά τα παταρά. Πίσω απο την καμάρα αριστερά είναι η άρεκλα και δεξιά ο παταρός ή στρώμα. Στη γωνιά ήταν τα κούμελα, η τσιμιά, και τα ράφια. Εκεί πλάγιαζε η οικογένεια γενικά σε μια στρωσιά, με σκεπάσματα που συνήθως ύφαινε η ίδια η νοικοκυρά. Στρώμα στο χωριό εμφανίστηκε πρώτη φορά γύρω στο 1930 ενώ σεντόνια πολύ αργότερα. Οι Σκληπενοί πλάγιαζαν στη χαρακτηριστική για κάθε Σκληπενό «τρίχενη σεντόνα».

Κάποια παράδοση λέει ότι παλαιώτερα σε ορισμένα πλούσια σπίτια δεν πλάγιαζε η οικογένεια ολόκληρη στη γωνιά, παρά τα παιδιά στη γωνιά, και οι γονείς στο στρώμα, εξού και η ονομασία του. Απο κει μπορούσαν οι γονείς να παρακολουθούν τα παιδιά τους γιατί είναι αρκετά ψηλότερα, τα παιδιά όμως δεν μπορούσαν να βλέπουν τους γονείς στα συζυγικά τους παιχνίδια.

Μέσα λοιπόν στο μεγάλο αυτό θάλαμο ήταν καλά φυλαγμένο και τακτοποιημένο όλο το νοικοκυριό της οικογενεάς και το κάθε αντικείμενο είχε το μέρος του, ώστε να μπορούν να το βρούν όλα τα μέλη της οικογενείας και στα τυφλά ακόμη. Η θέση των πελεκανικών ήταν κοινή σε όλα τα σπίτια του χωριού, με μερικές μόνο παραλλαγές. Στον κάτω χώρο απο το στρώμα ήταν τα ξύλα για το μαγείρεμα και ζεστασιά τον χειμώνα. Στα παραρτήματα ήταν η σκάφη για το ζύμωμα και η σανίδα για την μεταφορά των ψωμιών στο φούρνο, ο σουφράς - το τραπέζι που έτρωγε όλη η οικογένεια - το χερομύλι για το άλεσμα ορισμένων φαγητών, το μανάρι, ο ταχράς, καθώς και άλλα εργαλεία όπως αξίνες, τσάπες, και φτυάρι. Απέναντι απο το στρωμα στην άρεκλα, ο αποθηκευτικός χώρος σιταριού και ζωοτροφών. Κάτω απο την άρεκλα υπήρχαν οι πάγκοι, για αποθήκεψη του αλευριού που έφερναν απο το μύλο. Επίσης και κάτω απο το στρώμα υπήρχαν πάγκοι, κι εκεί φύλαγαν τα ρούχα όλης της οικογένειας.

Στην άρεκλα στο πάνω μέρος, είχαν κρεμασμένα στους τοίχους διάφορα εργαλεία με επίκεντρο την περίφημη καρσελίνη με τα ψωμιά που τώρα δεν υπάρχει - καταργήθηκε γύρω στο 1940 -. Ευκαιριακώς αναφέρομαι στην παράδοση που λέει ότι τα ψωμιά τα φτιάχνανε παξιμάδια για οικονομία στο ψωμί, και τα φυλάγανε εκεί ψηλά για να διατηρούνται στεγνά. Εκεί κρεμόταν επίσης και ο Κατσουνάς κλώνος με πολλές προεκτάσεις που υπάρχει ακόμη σε ορισμένα σπίτια για τα κουλούρια της Λαμπρής. Γύρω στον τοίχο της άρεκλας ήταν κρεμασμένα τα εργαλεία του αλωνισμού: ρεμωνάς, θρηνί, τριάχτυλο, κόρδινος και δίπλα το κόσκινο, ενώ συνήθως σε σάκκες υπήρχαν τα όσπρια όπως κουκιά, τραχανάδες, πιργούρι και άλλα. Στα παταρά που όπως είπαμε βρισκόντουσαν μπροστά απο την καμάρα και απέναντι απο την γωνιά, στοίβαζαν τις στρωσιές του χειμώνα και κάτω ήταν πάλι αποθηκευτικός χώρος. Συνήθως βάζανε εκεί τα πιθάρια με το λάδι. Αρχικά υπήρχε η τζιάρα για την φύλαξη του λαδιού, αργότερα όμως αντικαταστάθηκε με τα πιθάρια που μέχρι σήμερα παραμένουν. Επίσης μέσα στα παταρά φύλαγαν τις βυτίνες για τις ελιές, τα βυτινάρια για το τυρί, τα λαϊνια για την μυζήθρα, όλα αραδιασμένα με τάξη για να μπορεί να τα βρίσκει μέσα στο σκοτάδι η νοικοκυρά. Δίπλα στην πόρτα ήταν η σταμνοθήκη με τον στάμνο και το σταμνί για το πόσιμο νερό που κουβαλούσε η νοικοκυρά απο τη βρύση. Πάνω απο την σταμνοθήκη βρισκόταν η πιατοθήκη όπου βάζανε την μουχούρτα που έτρωγε όλη η οικογένεια μέχρι και το 1930 και αργότερα και τις σκουτέλες που ήταν κάπως μικρότερη της μουχούρτας.Αργότερα αντικατέστησαν την μουχούρτα και τις σκουτέλες με πιάτα. Κάτω απο την σταμνοθήκη υπήρχε ντουλαπάκι με το λαδικό για το λάδι, καθώς και τα μαγειρικά σκεύη. Η

τσούκα και το τσουκί καμωμένα απο κεραμεικό, ο ταβάς για τηγάνισμα και το τέντζερι που αυτά τα τελευταία ήταν μπακιρένια, το πιδιακούϊ και ο πιδιακός, καθώς και λακάνες. Στην σταμνοθήκη επάνω υπήρχε και ο τενεκές του νερού που έπινε απο μέσα η οικογένεια και οι επισκέπτες της.
Η γωνιά χρησίμευε για κρεβάτι όπως είπαμε αλλά και για κουζίνα της νοικοκυράς. Στα διάφορα ράφια και στη τσιμιά που ήταν πάνω απο τα κούμελα έβαζε η νοικοκυρά διάφορα αλυφτά πύλινα που κοσμούσαν τον χώρο. Ο μέσα τοίχος του σπιτιού ήταν γεμάτος απο σκουτέλες, τα ωραία εκείνα πύλινα της εποχής που σήμερα δυστυχώς σπανίζουν στο χωριό. Αργότερα στους τοίχουν πρόσθεσαν τα ράφια και αντικατέστησαν τις σκουτέλες με τα σύγχρονα της τότε εποχής πιάτα, που σώζονται και μέχρι σήμερα. Στην μέση του κάτω ραφιού βάζανε ένα μεγάλο καθρέπτη, στην μέση του κακρότοιχου ως τον λένε. Πάνω απο τα πιάτα κρέμαγαν τα κάδρα, που ήταν αγοραστά ή φωτογραφίες της οικογένειας μεγενθυμένες. Αρχικά υπήρχε η μονόπορτα που έκλεινε με μπάρα. Η κλειδαριά ήρθε αργότερα.
Η σκεπή (γώμα) ήταν φτιαγμένη απο χώμα, με κορφάδια απο χοντρό ξύλο πεύκου απελέκητα, με κονταρίδια απο ασκέλλινα, ακολουθούσε το φυλλά, το ρόϊσμα και στο τέλος η πατελιά. Σταδιακά η σκεπή βελτιώθηκε και τα κορφάδια αντικαταστάθηκαν με κυπαρισσένια ξύλα, και τα κονταρίδια με καλάμια.
Αργότερα όπως είπαμε χτίσανε και το κελάρι πιο προχειροφτιαγμένο βέβαια αφού προοριζόταν για κατοικία των ζώων που κυρίως ήταν μουλάρια, γαϊδούρια, λίγες αγελάδες και ελάχιστα άλογα.
Την αγελάδα την είχαν κυρίως για ζευγάρισμα, παρά για αναπαραγωγή και είναι παράξενο που εκείνα τα χρόνια την αγελάδα δεν την αρμέγανε, μα ούτε και το κρέας της τρώγανε, κι έτσι πέθαιναν κι αυτά απο βαθειά γηρατειά στην εξοχή όπως τα άλλα ζώα μουλάρια, γαϊδούρια κ.λ.π. Μέχρι το 1920 δεν όργωνε κανείς με γαϊδούρια, παρά τα χρησιμοποιούσαν για ελαφρό μέσο μεταφοράς, κι έτσι δεν υπήρχαν και πολλά στο χωριό. Λόγω τού ορεινού εδάφους του χωριού άλογα πολλά δεν υπήρχαν. Τα είχαν μόνο λίγοι πλούσιοι έμποροι, περισσότερο για μεγαλείο παρά για δουλειά. Όλα αυτά τα ζώα μετά το τέλος της δραστηριότητας τους, απόμαχα πια, κατέληγαν στον «Αγρεμό» όπως εγράψαμε, όπου εκεί αδύναμα να ψάξουν για τροφή πέθαιναν απο την πείνα και το κρύο.
Εκείνα τα χρόνια ζούσαν στο χωριό 100 περίπου μουλάρια (σήμερα υπάρχουν μόνο δύο, και σε δύο τρία χρόνια δεν θα υπάρχει κανένα). Κότες είχαν όλα τα σπίτια του χωριού και δεν ήταν λίγες οι οικογένειες που έκαναν τις συναλλαγές τους με αυγά. Αναφέρονται πολλές περιπτώσεις χωριανών του αιώνα μας που αγόραζαν καπνό με αυγά, ενώ άλλοι πήγαιναν «με το αυγό στον κόρφο» όπως έλεγαν χαρακτηριστικά για να πιουν τον καφέ τους. Ο κουμάς βρισκόταν συνήθως στην αυλή του σπιτιού, οι κότες όμως μπορούσαν να κυκλοφορούν ελεύθερες και ανενόχλητες στους δρόμους και στις γειτονιές και συνέβαλαν κι αυτές στην ακαθαρσία του χωριού που προαναφέραμε. Σημειωτέον ότι συνήθιζαν να τις ταΐζουν μέσα στα σπίτια, για να τις κλείσουν αργότερα στην κουμά να γεννήσουν το αυγό. Ευτυχώς σήμερα δεν βλέπει κανείς πια μέσα στις αυλές των σπιτιών κουμάδες, παρά αυτοί οι λίγοι που έχουν, τις έχουν στην εξοχή. Στα παλιά χρόνια τα σκυλιά που ζούσαν στο χωριό μας, τα είχαν αποκλειστικά για το κυνήγι των λαγών. Αργότερα όταν τα τουφέκια είχαν απλοποιηθεί, ως θα γράψουμε παρακάτω, τα σκυλιά πλήθυναν τρομαχτικά και τριγυρνούσαν και αυτά ανενόχλητα στους δρόμους, όπως δυστυχώς μέχρι σήμερα.
Το καθε νοικοκυριό είχε επίσης και το γουρούνι του, και συνήθως ζούσαν κι αυτά μέσα στον κατοικημένο χώρο του χωριού. Στον χώρο της αυλής έχτισαν αργότερα οι χωριανοί μας ένα επιπλέον δωμάτιο για γεροντομήρι, που προορίζε-

το για τους γονείς μετά τον καθορισμό της προίκας του κοριτσιού. Μετά τον θάνατο των γονιών το έπαιρναν πάλι τα παιδιά και το χρησιμοποιούσαν για κουζίνα που σιγά-σιγά έβλεπαν πως είχε γίνει απαραίτητη, και αποτέλεσε και αυτή μέρος του σπιτιού. Με το συμπλήρωμα της κουζίνας δεν άλλαξε η επίπλωση του κυρίως σπιτιού, και συνήθως η οικογένεια ζούσε μέσα στην κουζίνα. Για την αυλή δεν έδειχναν ιδιαίτερο ενδιαφέρον και κοινώς δεν είχαν λουλούδια στις αυλές τους. Πριν απο το 1920 δεν υπήρχε αυλή τοιχογυρισμένη στο χωριό. Μετά το 1920 άρχισαν σε ορισμένα σπίτια να χτίζουν ένα χαμηλό τοίχο, το πεζούλι, που αργότερα εξελίχθηκε σε αυλόγυρο, όπου ήτανε δυνατό. Την αυλή την ονόμαζαν στενό, λέξη που χρησιμποιούμε μέχρι σήμερα με τη διαφορά πως σήμερα εννοούμε στενό τον ιδιωτικό δρόμο ενός σπιτιού. Σήμερα ευτυχώς με την παροχή νερού σε όλα τα σπίτια άρχισε ο κόσμος να διακοσμεί τις αυλές του με λουλούδια ή και με δένδρα ακόμα. Στο στενό που προαναφέραμε και που οδηγούσε στο μεγάλο σοκάκι εφ΄όσον υπήρχε χώρος έφτιαχναν το φούρνο. Συνήθως στο χτίσιμο του φούρνου συνέβαλε όλη η γειτονιά, γιατί θα τον χρησιμοποιούσαν απο κοινού.
Αυτά λοιπόν τα μεγάλα στενά που σήμερα είναι τσιμεντοστρωμένα, παλιά ήταν φτιαγμένα με τουχεμέ (καλντερίμι) με ανάλογα σκαλιά για να μην γλυστρούν οι άνθρωποι και κυρίως τα παραγωγικά ζώα που ζούσαν μέσα στο χωριό. Οι τουχεμέδες δεν έγιναν όλοι μαζί αλλά σταδιακά και ανάλογα με την εκάστοτε επέκταση του χωριού. Οπωσδήποτε όμως τα περισσότερα ήταν φτιαγμένα πριν απο το 1850, ιδίως απο την σημερινή μέση του χωριού και κάτω, και προς τον κοπανά. Θυμίζουμε ότι το χωριό άρχιζε απο το σημερινό Δημαρχείο. Στο σημερινό πάνω χωριό υπήρχαν λίγα κηπούλια με ελιές και συκιές και πεύκα ήταν δε γεμάτο απο βράχια. ΄Ολα τα σπίτια ήταν ασουβάτιστα απ΄έξω, μάλιστα δε μέχρι το 1920 το μοναδικό ασπρισμένο σπίτι του χωριού ήταν η εκκλησία. Ασβέστης υπήρχε παλιά μόνο στο χωριό Κοσκινού, κι απο δει το μετέφεραν στο χωριό μας με ζώα. Απο μέσα τα σπίτια ήταν σουβατισμένα με ειδική λάσπη απο άχυρο, για στερεότερο σουβά. Φυσικά τα σπίτια εσωτερικά ήταν ασβεστωμένα, τα άσπριζαν μια φορά τον χρόνο, συνήθεια που έχει μείνει μέχρι σήμερα. (Το Πάσχα). Αργότερα άρχισαν να δίνουν μεγαλύτερη αξία στον ασβέστη και άρχισαν και οι ίδιοι να τον φτιάχνουν μέσα στο χωριό. Σταδιακά άρχισαν να σουβατίζουν ορισμένα σπίτια απ΄έξω και απο το 1930 τα σπίτια έχουν περίπου την σημερινή όψη. ΄Ολοι μας υποφέραμε την έλλειψη νερού, αποχωρητηρίου, και ηλεκτρισμού που είναι αγαθά των τελευταίων ετών. Ο φωτισμός μέχρι το 1910 ήτανε τα δαδιά και σε ορισμένα αρχοντικά, το λινάρι και το κερί. Αργότερα είχαμε τη λάμπα του πετρελαίου μέχρι το 1967 που ήρθε το ρεύμα ηλεκτρισμού στο χωριό. Το νερό επίσης ήρθε την ίδιαν εποχή. Αξίζει να σημειωθεί πως την πενταετία του δευτέρου πολέμου 1940-1945, ο φωτισμός με πετρέλαιο ανεστάλει εν μέροι και χρησιμοποιούσαμε όπως παλιότερα δαδιά και ξύλα ελλήψει πετρελαίου.

ΔΗΜΑΡΧΕΙΟ

Δήμαρχος υπήρχε στο χωριό μας τα πολύ παλιά χρόνια και ονομαζόταν Προεστός. Το συμβούλιο ήταν πενταμελές και το μέλη του ονομάζοντο Δημογέροντες. ΄Οπως συνέβαινε και στην υπόλοιπη κατακτημένη χώρα, έτσι και στο χωριό μας ο προεστός είχε πολλές εξουσίες.
Σε συνεργασία με τον τούρκο ανώτερο που διέμενε στο χωριό μας κανόνιζε τα φορολογικά «το κοκιάνι» ως λεγόταν προεδρεύοντας στην ειδική επιτροπή, που ρύθμιζε την οφειλή των φορολογουμένων, ανάλογα με την οικονομικη τους θέση. Επίσης, ο προεστός είχε και δικαστική εξουσία και η απόφαση του ήταν τελεσίδικη. Μόνο τα κακουργήματα εδικάζοντο απο τον Καδή της Λίνδου. ΄Οπως

μου διηγήθηκε ο Βασίλειος Νύχης απο το 1850 και μετά δεν δικάστηκε ποτέ Σκληπενός στον Καδή της Λίνδου. Εκτός απο αυτούς τους δύο είχε και ο μητροπολίτης δικαστική εξουσία σε κληρονομικές και οικογενειακές διαφορές.
Νόμοι γραφτοί δεν υπήρχαν, και οι αποφάσεις επαίρνοντο κατά την κρίση του προεστού. Στο Δημαρχείο δεν ετηρούντο βιβλία και χρέη ληξίαρχου εκτελούσε ο παπάς του χωριού. Τελευταία υπήρχε ένα παρόμοιο βιβλίο που το είχε γράψει ο προπάππους μου Παπαμανώλης, και που σήμερα βρίσκεται στην μητρόπολη της Ρόδου. Το πρώτο γραφτό ντοκουμέντο προεστού που υπάρχει, φέρει τη χρονολογία 15 Μαΐου 1874, και είναι συμβιβαστικό έγγραφο. Εκείνα τα χρόνια ο προεστός και το συμβούλιο υπηρετούσαν αμισθεί λόγω της τιμητικής θέσης που κατείχαν. Το 1885 έχουμε τις πρώτες γραφτές εκλογές για την ανάδειξη του που αναφέρεται στον κώδικα της εκκλησίας το όνομα του προεστού Γιώργης Ιωάνου. Η αναγνώριση του απο τον καδή της Λινδου εγίνετο με την ένδειξη μιας σφραγίδας «βούλας» που την είχε δώσει ο κατακτητής σε όλα τα χωριά του υπόδουλου έθνους και ήτανε ο τίτλος του αξιώματος του, και την χρησιμοποιούσε αυστηρώς προσωπικά, στα επίσημα έγγραφα και την έκρυβε στο πουγγί του. Η συγκέντρωση για την εκλογή του προεστού εγίνετο στο καφενείο. Έπερναν μέρος οι δυναμικοί άνδρες και συνήθως ακολουθούσε ομηρικος καυγάς.
Σε πολλές περιπτώσεις ο παλιός δήμαρχος αρνιόταν να παραδώσει την σφραγίδα «βούλα» στον νεοεκλεγέντα και ακολουθούσε πάλη με τα πρωτοπαλίκαρα και συνήθως στο αγώνισμα της πάλης ρίχνανε κάτω τον παλιό δήμαρχο και του έπερναν δια της βίας την σφραγίδα, που την έπερνε με την σειρά του ο νεοκλεγής και που ως προαναφέραμε, ο Καδής τον αναγνώριζε ανεπιφύλακτα. Ομοίωμα της βούλα αυτής υπήρχε στον κώδικα της εκκλησίας που επικύρωνε ο εκάστοτε προεστός, τις διάφορες εκκλησιαστικές αποφάσεις. Λέγεται δε, πως παλιότερα ο αγάς ή μπέης του χωριού μας μετά απο συνεννόηση με τον Καδή της Λίνδου, διόριζαν 20 άτομα απο το χωριό, που ήταν οι μόνοι που είχαν δικαίωμα να ψηφίσουν. Και όπως ήταν φυσικό έβγαιναν στην εξουσία πάντα τα ίδια άτομα πράγμα που έφερνε διαμάχη και καυγάδες μεταξύ των χωριανών. Στο τέλος ακόμα του περασμένου αιώνα ένα αποτυχημένο κόμμα πήρε τους οπαδούς του και πήγε να κάνει Πάσχα στο Θάρρη. Τότε το χωριό είχε τρεις παπάδες και πάντα απο το κόμμα που επικρατούσε. Λέγεται δε ότι οι χωριανοί αυτοί πίεσαν τον Δεσπότη να τους διορίσει παπά, άνθρωπο απο το κόμμα τους. Στην εν λόγω ας την πούμε ανταρσία πήραν μέρος το 40% των χωριανών μαζί δε και ο πάππους μου ο Στούππος που ήταν τότε νιόπαντρος και ο πατέρας μου μικρό παιδάκι. Όλοι αυτοί πήραν απο την εκκλησία την εικόνα της Ανάστασης, που ήταν ιδιοκτησία ενός απο τους οπαδούς, αφήνοντας τους άλλους χωριανούς να κάνουν πάσχα χωρίς την εικόνα της.
Το Δημαρχείο δεν είχε άλλα έσοδα, εκτός απο το πρόστιμο των ζώων που έκαναν ζημιές το λεγόμενο «τσοκάτι». Ο μόνος υπάλληλος που υπήρχε ήταν ο τελάλης, ο οποίος ανέβαινε στις στέγες των κεντρικών σπιτιών «τα γώματα» κι απο εκεί διαλαλούσε με δυνατή φωνή τις αποφάσεις του συμβουλίου. Υπήρχαν βέβαια και «οι σκοποί», αργοφύλακες, περισσότεροι απο τρεις, εποχιακοί ως επι το πλείστον, καθώς και ο ποτιστής και αργότερα ο κοκονιάρης. Όλοι αυτοί τελούσαν υπο τον έλεγχο του εκάστοτε δημάρχου και σε αυτόν έδιναν απολογία για τις εκάστοτε διαφορές. Ο δήμαρχος επίσης ήταν εγγυητής για το μίσθωμα του εποχιακού υπαλλήλου αυτού, που συνήθως ήταν σε είδος, δηλαδή σιτάρι, λάδι κ.λ.π. Υπάρχουν τέτοια έγγραφα σήμερα απο το 1885 και μετά, που φέρουν το συμφωνημένο μίσθωμα μαζί με την υπογραφή του δημάρχου και σφραγισμένα με την προαναφερόμενη «βούλα.
Μόλις το 1904 για πρώτη φορά ψήφισαν με ψηφοδέλτιο, και το ψηφοδέλτιο των

αγγράμματων που πλειοψηφούσαν το συμπλήρωναν οι πολιτικοί τους φίλοι. Με αυτό το σύστημα, το γραπτό πλέον, θα έπρεπε φυσιολογικά να μειωθούν οι καυγάδες και τα πάθη, πράγμα που δυστυχώς δεν έγινε. Απο το 1885 και μετά μας είναι λίγο πολύ γνωστά τα ονόματα των εκάστοτε δημάρχων. Δεν είναι όμως γνωστό το έργο τους και το αποτέλεσμα του. Λέγεται ότι γύρω στο 1914 άρχισε ο δήμαρχος να μη πολυενδιαφέρεται και να αδρανεί, οπότε πολλοί άρχισαν να ζητούν το δίκιο του με το καυγά και με τη βία. Τότε ακριβώς ο δήμαρχος Βασίλης Νύχης άρχισε να εφαρμόζει το νόμο και να επιβάλλει πρόστιμα στους παραβάτες. Δίκαζε βέβαια πάντα κατά την κρίση του, φαίνεται όμως ότι πέτυχε το έργο του, αν σκεφτούμε τα χρόνια που έμεινε δήμαρχος, κερδίζοντας επί σειρά ετών την πλειοψηφία των συγχωριανών μας. Μετά απο ένα διάστημα αναζωπύρωσης των παθών αντικατεστάθει απο τον Ματσάγγο και πάλι τα πάθη συνέχισαν αμείωτα. Αργότερα τις εκλογές τις κέρδισε ο Σταμάτης Χατζηλαζάρου ο οποίος παρέμεινε δήμαρχος επί σειράν ετών αφού λένε αγωνίστηκε να υπερνικήσει το αντίπαλο κόμμα.

Διοίκησε με μετριοπάθεια και διάθεση για συμφιλίωση. Δυστυχώς τα μίση συνεχίστηκαν με μεγαλύτερη ένταση και επί σειρά χρόνων, γιατί πάντοτε νικούσε με μικρή διαφορά ψήφων. Βέβαια είχε αναλάβει το χωριό στρωμμένο κάπως απο τον προηγούμενο δήμαρχο, και ας μη λησμονούμε ότι αυτήν την εποχή άρχισαν να περιορίζονται οι εξουσίες του δημάρχου απο τον κατακτητή.

Ακολούθησε ο Β Παγκόσμιος πόλεμος και πέρασε μια περιόδος που συγχωνεύτηκαν τα χωριά Γεννάδι, Βάτι και Ασκληπιειόν με έδρα το Γεννάδι και Ιταλόν δήμαρχο διορισμένο απο τον κατακτητή. Με τον Αγγλική Στρατιωτική διοίκηση πρώτος δήμαρχος εξελέγη ο Αχιλέας Λαζάρου και πρέπει να ομολογήσουμε πως ήταν προοδευτικός και είχε χαρίσματα δημάρχου. Ακολούθησε η απελευθέρωση και ενσωμάτωση και οι εξουσίες του δημάρχου μειώθηκαν ακόμη περισσότερο. Επίσης μετονομάστηκε το δημαρχείο σε κοινότητα και ο δήμαρχος, πρόεδρος της κοινότητας. Ακολούθησαν: Αλέξης Πελεκάνος, Παναγιώτης Πίντζος, Κώστας Τρέχας, Ηλίας Παπαβασιλείου. Β. Ποντικίνας, Β. Γιωργάς, Γ. Πίντζος και ο σημερινός Λάζαρος Χατζηλαζάρου. Όλοι γενικά προσπάθησαν για την πρόοδο του χωριού και οι προσπάθειες ακόμη συνεχίζονται. Προτού τυπωθεί το βιβλίο εκλέγει νέος δήμαρχος Β. Γιαννάς. Με ενέργειες των εκάστοτε κοινοταρχών έγιναν σπουδαία έργα, όπως η ύδρευση του χωριού και η άρδρευση της Μεγάλης Γης. Τώρα συζητιούνται πολλά όπως η συγκέντρωση των απορριμάτων, η επιδιόρθωση ή απομάκρυνση των ερειπομένων σπιτιών και η βελτίωση γενικά του χωριού.

ΦΟΡΟΛΟΓΙΑ

Την φορολογία ρύθμιζαν όπως προαναφέραμε ο Τούρκος αρμόδιος σε συνεργασία με τον προεστό και εισέπρατταν το «χαράτσι» ή τα «κοκιάνια» όπως χαρακτηριστικά τα έλεγαν στο χωριό. Αυτός ήταν ο τακτικός φόρος «έγγειος» ως λέγεται σήμερα και αναφέρεται στα προϊόντα της γης, πληρονόταν δε μία φορά το χρόνο ανάλογα με την παραγωγή του καθενός. Αργότερα άλλαξε το σύστημα και ορισμένοι σουμπάχηδες, ή και απλοί τούρκοι πολίτες, πλήρωναν στον Τούρκο Καδή ένα ορισμένο ποσόν και κρατούσαν ένα γενναίο μερίδιο για τον εαυτό τους. Όπως ήταν φυσικό εγίνοντο πολλές αδικίες, και μερικοί πίεζαν φτωχούς προγόνους μας σε όχι ανάλογους με τα εισόδηματα τους φόρους, και πολλές φορές και χειρότερους ακόμα αναγκασμούς. Ένα άλλο σύστημα του φορολογικού ήτανε αυτό της ενοικιάσεως, που ο Καδής της Λίνδου, έπερνε απο τον τελευταίο πλειοδότην, που ήτανε πάντοτε βέβαια τούρκος, το ανάλογο εισόδημα, και που ο πληοδότης με την σειρά του το ανέθετε σε τρίτο πρόσωπο.

Οι πρόγονοι μας ήτανε υποχρεωμένοι να πάρουν τον καρπό στην Λίνδο, στην αποθήκη του Σούμπαση. Είπαμε και προηγούμενα ότι άρχισαν σιγά-σιγά και οι ίδιοι να φτιάχνουν γεωργικές επιχειρήσεις και αγγάρευαν τους προγόνους μας σε άμισθη δουλειά. Δικαίωμα εισπράξεως είχαν μόνο 10%, επί της παραγωγής, αλλά τις περισσότερες φορές έπαιρναν 20 με 30%, ανάλογα με την απληστία τους, ή διάθεσή τους.
Το σύστημα της ενοικιάσεως φαίνεται να βρήκαν και οι Ιταλοί κατάλληλο, αφού συνεχίστηκε και επί Ιταλοκρατίας. Ένας απο τους τελευταίους γνωστούς ενοικιαστές ήταν ο μακαρίτης ο Βασιλάς απο το Βάτι που εισέπραττε το φόρο κατά το πρότυπο των Τούρκων σε είδος, μόνο όμως μια φορά το χρόνο, την εποχή του αλωνισμού. Πειριττόν βέβαια να αναφέρουμε ότι οι Τούρκοι εφάρμοζαν εκτός απο τους καθιερωμένους φόρους και έκτακτους κατόπιν διαταγής του Καδή της Λίνδου, και τότε συνήθως έπαιρναν χρήματα, «άσπρα» όπως τα έλεγαν τότε. Ετσι παρέμεινε και στο χωριό το γνωμικό:
«Τούρκον είδες άσπρα θέλει, κι άλλον είδες κι άλλα θέλει». Τα τελευταία είκοσι χρόνια της Τουρκικής κατοχής είχαν λασκάρει πολύ την φορολογία και έδιναν υποτυπώδη ποσά, για να ξαναρχίσει πάλι επί Ιταλών όπως ήδη είπαμε με το 10% της παραγωγής.

ΕΚΚΛΗΣΙΑ - ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΚΑΙ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΑ

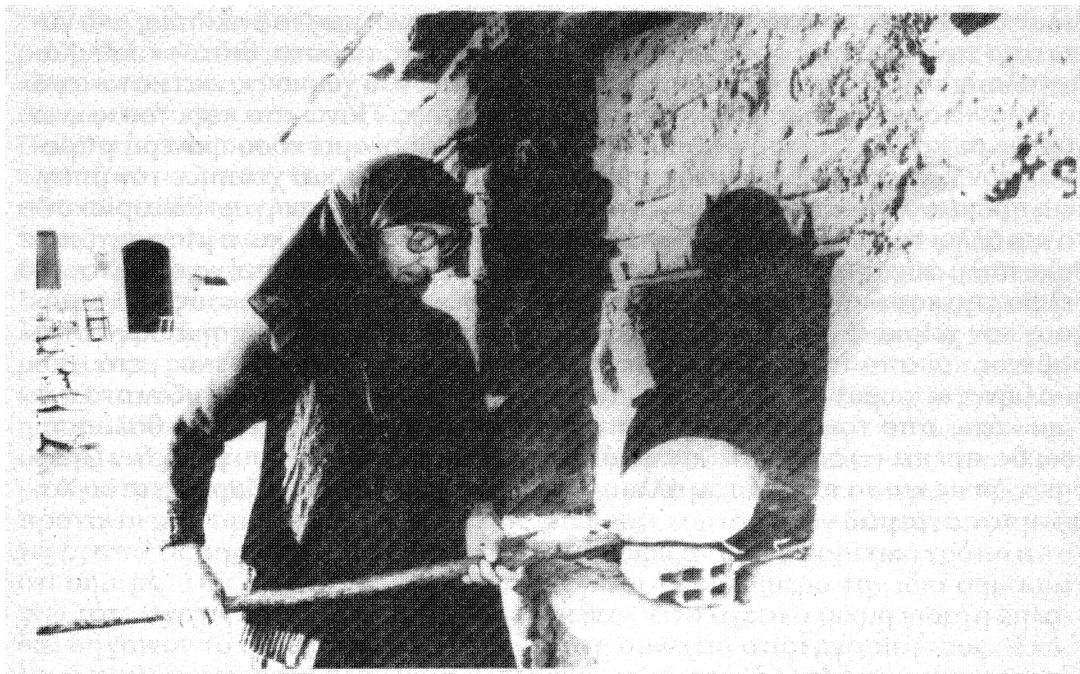
Η εκκλησιαστική επιτροπή ήταν το σημαντικότερο σωματείο του χωριού. Εκλέγετο δε απο τον μητροπολίτη ο οποίος ήταν ο διαχειριστής της εκκλησίας όπως άλλωστε συμβαίνει και μέχρι σήμερα. Όλο το χωριό συνέβαλλε στην ενίσχυση του ταμείου της, που εκείνα τα χρόνια ήταν το δημόσιο ταμείο του χωριού, ως θα λέγαμε. Χωρίς να θέλουμε να υποτιμήσουμε το αγαθό αυτό λειτούργημα. Σήμερα το ταμείο της εκκλησίας δεν έχει πλέον καμμιά απο τις παλιές του υποχρεώσεις, όπως ήταν π.χ. στα πρώτα πενήντα χρόνια του αιώνα μας που μισθοδοτούσε τους δασκάλους, και που συντηρούσε τα σχολεία, καθώς και άλλα καθήκοντα που σήμερα ανέλαβε το κράτος ή η κοινότητα του χωριού. Φυσικά και τα έσοδα της εκκλησίας είναι στα σημερινά χρόνια πολύ ελάχιστα, και το ταμείο αποβλέπει πλέον στην συντήρηση των εικόνων, στην μερική συντήρηση του ναού, και ορισμένων μοναστηριών καθώς και στην καλλιέργεια των εκκλησιαστικών κτημάτων. Στην τρίτη δεκαετία του αιώνα μας το ταμείο αυτό είχε μεγάλες δόξες, και οι χωριανοί ,μας δεν παρέλειπαν να το ενισχύουν έστω και απο το υστέρημα τους. Πιο πολύ όμως συνέβαλε στην άνθιση αυτή ο σύνδεσμος Ασκληπενών της Αμερικής που εκείνη την εποχή παρεπιδημούσαν εκεί, οι περισσότεροι νέοι.
Τότε έγιναν και τα σημαντικότερα έργα. Κατασκευάστηκε το σημερινό νεκροταφείο, που μέχρι τότε ήταν όπως είπαμε στην αυλή της εκκλησίας, το προαύλιο της εκκλησίας απο τους τάφους ενώ έστρωσαν στο χώρο αυτό καϊράκες, έργο σημαντικό για την εποχή. Αντικατέστησαν το παλιό ελαιοτριβείο με πιο σύγχρονο και έκτισαν το νέο καμπαναριό γιατί ήταν ετοιμόρροπο το παλιό. Επίσης έχτισαν το παρθεναγωγείο που τότε εχρησιμοποιείτο για αίθουσα διδασκαλίας λόγω των πολλών μαθητών, και σήμερα χρησιμεύει για γραφείο της εκκλησιατικής επιτροπής και ξενώνας κατόπιν μιας μικρής επιδιόρθωσης.
Για να αντιμετωπίσουν ορισμένα έξοδα αναγκάσθηκαν οι πρόγονοι μάς να πουλήσουν λίγα ακίνητα της εκκλησίας. Πούλησαν π.χ. το νερόμυλο στου Αργύρη το μύλο, τον κάμπο στον Αξώλιμνα και άλλα ακόμη χωράφια. Εδώ αξίζει να αναφέρουμε πως η εικόνα της Παναγίας ήταν ασημωμένη εξωτερικά όπως είναι σήμερα η εικόνα της Σκιαδενής, και μέρος απο το ασήμι αυτό βέβαια κατασκεύασαν τα εξαπτέρυγα και το εξωτερικό ντύσιμο του Ευαγγελίου. Εκτός αυ-

τού πουλήθηκαν διάφορα ιερά παλιά κειμήλια απο ασήμι και χρυσάφι. Μπορούμε ανεπιφύλακτα να πούμε ότι οι πρόγονοι μας ήταν πολύ δεμένοι με την εκκλησία και εκεί εύρισκαν καταφύγιο στα μαύρα χρόνια της σκλαβιάς. Ήταν τότε ακόμη βαθιά η πίστη τους και η ελπίδα τους για την επουράνια ζωή.

Παλιότερα και πριν απο το 1850 με το άκουσμα της καμπάνας μαζευόντουσαν όλοι στην εκκλησία. Οι άνδρες καθισμένοι στα θρονιά τους, συζητούσαν περισσότερο τα θέματα της δουλείας τους παρά παρακολουθούσαν την λειτουργία που ήταν πολύωρη. Επίσης και οι γυναίκες που ήταν συγκεντρωμένες χωριστά, όπως άλλωστε και σήμερα, άρχιζαν κι αυτές μεγαλύτερες εξωεκκλησιαστικές συζητήσεις που δεν ακουγόντουσαν όμως στον κυρίως χώρο της εκκλησίας, λόγω της αρχιτεκτονικής της με τους θόλους. Επίσης οι νέοι και οι νέες του χωριού μας είχαν την ευκαιρία στην εκκλησία να αλληλοκοιτάζονται και απο κει ξεκινούσε η συμπάθεια, ο έρωτας και αργότερα ο γάμος. Αυτά βέβαια μας τα λέει η παράδοση και μας φαίνονται σήμερα αρκετά αληθοφανή, γιατί ας μη ξεχνάμε ότι τότε η εκκλησία αποτελούσε μέρος ξεκούρασης και διασκεδάσεως των νέων, με τη κλειστή ζωή που έκαναν. Όπως σε όλο το νησί, έτσι και στο χωριό μας οι πρόγονοι μας τιμούσαν υπέρμετρα τις διάφορες εορτές, ήταν δε πολύ περισσότερες απο τις σημερινές. Τις εορτές αυτές τις χώριζαν με διαφορετικό τρόπο απο ότι σήμερα. Π.χ. η λέξη αργία ή σκόλη ή γιορτή έχει σήμερα την ίδια σημασία ενώ τότε είχε τις εξής διαφορές. Η σκόλη εθεωρείτο σχετικά μικρή γιορτή δηλαδή, πήγαιναν το πρωϊ στην εκκλησία και στη συνέχεια στις εργασίες τους. (Σκόλη, ασχολία). Η γιορτή ηταν για τους λίγους, γι΄αυτούς δηλαδή που είχαν την ονομαστική τους εορτή, αρτοπλασίες απο τάξιμο, και φυσικά γι΄αυτούς αυτή η μέρα ήταν αργία.

Τέλος υπήρχαν και τα πανηγύρια τα γνωστά μας πανάϋρια που γινόντουσαν στα διάφορα εορτάζοντα μοναστήρια ή και στην εκκλησία του χωριού. Αυτά τα πανηγύρια εορτάζοντο σχεδόν όπως σήμερα δηλαδή μετά την λειτουργία ακολουθούσε φαγοπότι, γλέντι και χορός. Τα περισσότερα απο αυτά τα μοναστήρια σώζονται μέχρι σήμερα, και μαρτυρούν την πίστη των προγόνων μας. Τα πιο πολλά απο αυτά τα έχτισαν ιδιώτες και αυτοί τα συντηρούσαν και τα εκμεταλλεύοταν. Αργότερα ορισμένα ήρθαν στην δικαιοδοσία της εκκλησίας και τα υπόλοιπα εγκαταλείφθηκαν σαν ασύμφορα. Σήμερα αυτά τα μοναστήρια είναι καλοσυντηρημένα. Ορισμένα που είχαν μισογκρεμιστεί ή και καταστραφεί έχουν αναστηλωθεί όπως είναι οι Άγιοι Ανάργυροι, που αναστηλώθηκαν απο τον σύγχωριανό μας Βασίλη Παπαβασιλείου, και ο Άγιος Ζαχαρίας απο τον Γιώργη Γιαννά, τώρα Ιερομόναχο στο Άγιο Όρος. Τελευταία χτίστηκε με ενέργειες, προσωπική εργασία και χρηματοδήτηση του Παπασταμάτη το μοναστήρι του Αγίου Νεκταρίου στο δρόμο απο Κιοτάρι προς Χωριό σε πανοραμική θέση. Είπαμε λοιπόν ότι οι χωριανοί μας είχαν πολλές γιορτές και πανηγύρια. Είναι ευνόητο ότι γιόρταζαν και πανηγύρια σε όλα τα τότε μοναστήρια όπως στο Κιοτάρι, στην Άρω Σαλή, στον Άγιο Γεώργιο στην Ίγκο, που αργότερα μεταφέρθηκε λόγω της αποστάσεως στον Κουναρά, για να εγκαταληφθεί εντελώς αργότερα και να ξαναρχίσει πάλι τα τελευταία χρόνια, καθώς και το πανηγύρι του Αξεστρατίο που γινόταν την Τετάρτη του Πάσχα. Λέγεται δε ότι αυτό ήταν το ωραιότερο πανηγύρι επειδή λάμβαναν όλοι μέρος μια που δεν ήταν καθόλου μακρυά απο το χωριό. Αν δεν συνέβαινε δε το παρακάτω περισταστικό πιθανότατα να μην αποφάσιζαν οι πρόγονοι μας να το κάνουν νεκροταφείο και το γλέντι και ο χορός να συνεχιζόταν και στα δικά μας χρόνια. Το πανηγύρι αυτό θα πρέπει να σταμάτησε μετά το 1821 περίπου στα 1850. Νεκροταφείο έγινε ο Αξεστράτιος το 1932. Να λοιπόν τι λέει κι εδώ η παράδοση: Έξω απο τον αυλόγυρο του μοναστηριού υπήρχε ένας μεγάλος πεύκος και σε μικρή απόσταση υπήρχε μια

βελανιδιά. Κάτω απο την βελανιδιά πίνανε οι πρόγονοι μας το ρακί τους ενώ γύρω απο τον πεύκο χόρευαν τους χορούς της εποχής, σούστα, βατάνι κ.λ.π. Κάποτε λοιπόν σε ένα πανηγύριή ταν εκεί και ο μπέης του χωριού κι εκεί κάτω απο τη βελανιδιά μέθυσε και χειρονομούσε στις κοπέλες. Πάνω στο κέφι του κι ενώ χόρευε με κοπέλα αρραβωνιασμένη άρχισε να χειρονομεί τόσο φανερά μπροστά στον κόσμο που ο αδελφός της κοπέλας δεν άντεξε και χτύπησε τον μπέη. Εδώ πρέπει να υποθέσουμε πως εκτός απο τον μπέη στη πανήγυρι θα ευρίσκοντο και άλλοι τούρκοι. Έτσι πήραν πολλοί μέρος στον καυγά, και ο μπέης χτυπήθηκε πολύ άσχημα. Στο θυμό του διέταξε και κρέμασαν στον πεύκο αυτό τον αδελφό της κοπέλα. Δεν ξέρουμε μόνο αν διέταξε ο μπέης Τούρκους να κρεμάσουν τον χωριανό μας. Γεγονός πάντως είναι πως ο Πεύκος κόπηκε σαν καταραμένος και απο τότε πανηγύρι δεν ξανάγινε. Λέγεται δε ακόμη πως μετά απο δύο μήνες οι χωριανοί μας σκότωσαν τον μπέη, το πτώμα του το έριξαν στο ποτάμι κάτω απο τον Αξεστράτιο και σε μια καταγίδα κατέληξε στην θάλασσα. Εδώ θα πρέπει να σημειωθεί πως ούτε και το πτώμα αυτού του μπέη δεν ζητήθηκε, όπως και το πτώμα του άλλου τούρκου που σκότωσε ο Ζαρβός, στου Χασάνη τον αγρεμό

ΔΙΑΤΡΟΦΗ

Όπως αναφέραμε παρ΄όλο που όλοι σχεδόν οι χωριανοί μας είχαν γιδοπρόβατα, δεν είχαν την ευκαίρια να τρώνε κρέας. Το κυριότερο εμπόδιο ήταν η θρησκεία, που 170 περίπου ημέρες το χρόνο επιβάλλει νηστεία και τα χρόνια εκείνα εφαρμόζετο πιστά. Τον υπόλοιπο καιρό έσφαζαν κάπου κάπου, τις περισσότερες φορές οι διάφοροι συγγενείς ή γείτονες εναλλαχτικά μεταξύ τους, γιατί δεν υπήρχαν τρόποι συντήρησης του κρέατος, ψυγεία. Έτσι συνήθως έσφαζαν το Σάββατο κι έτρωγαν την Κυριακή ίσως και την Δευτέρα. Οπωσδήποτε και ο ρυθμός πολλαπλασιασμού των ζώων δεν ήταν όπως της σημερινής εποχής, κι αυτό οφειλόταν στην διατροφή τους, στις αρρώστιες και στις αλεπούδες που μια εποχή είχαν γίνει και στο χωριό μας ο φόβος και τρόμος των «ζωντανών» Τα παράγωγα όμως του γάλακτος συνέβαλαν θετικά στην διατροφή των προγόνων μας, εποχιακά βέβαια, ενώ τα σιτηρά τα χορταρικά και τα όσπρια αφθονούσαν στην κύρια τροφή τους. Τα ψάρια παρ΄όλο που αφθονούσαν στην κοντινή μας θάλασσα, εν τούτοις σπάνιζαν και εθεωρούντο απο τους προγόνους μας είδος πολυτελείας. Σε γενικές γραμμές οι προπάτορες μας δεν εφημίζοντο και τόσο για την κουζίνα τους και κατά τον συγχωρεμένο τον Δημήτρη τον Μυλωνά απο το Γεννάδι, ο οποίος ήταν εξαίρετος καλοφαγάς, ήμασταν στην κουζίνα πολύ καθυστερημένοι ενώ σε άλλους τομείς υποστήριξε πως υπερήχαμε των άλλων χωριών. Εν τούτοις όμως έχουμε να δείξουμε αποκλειστικά Σκληπενά φαγητά όπως η «Λακάνη» που τρωγόταν την Κυριακή το πρωϊ μετά την εκκλησία. Φτιαχνόταν με χόντρο σιτάρι, αλεσμένο στο χερούλι, με βούτυρο, κρέας, νερό και αλάτι. Παλαιότερα το φαγητό αυτό ψηνόταν σε λεκάνη, απο όπου προέρχεται και η ονομασία του. Είναι φαγητό φούρνου, και συνήθως ανάβανε ειδικό φούρνο για λεκάνες για μεγαλύτερη επιτυχία και για το σχετικό καλαμπούρι. Έπρεπε δε ο φούρνος να είναι πολύ καυτός για να γίνει το λεγόμενο «ρακούνι» που σχηματίζεται απο το νερό και τον χόντρο ψημένο σε πολύ δυνατή φωτιά. Ο φούρνος άναβε κατά γειτονιές μετά το ηλιοβασίλεμα κι ενώ συνεννοούντο 5-6 γυναίκες τελικά κατέφθαναν 15-20 τσούκες με αποτέλεσμα να ακολουθεί ομηρικός

καυγάς για την καλύτερη θέση στον φούρνο. Την καλύτερη λακάνη την έψηναν οι δυναμικές γυναίκες και οι διοργανώτριες επειδή συνήθως έπαιρναν την καλύτερη θέση. Αυτές δε οι τελευταίες κοινοποιούσαν φωνακτά απο το γώμα το περίφημο «Ελάτε να βάλουμε λακάνες».
Ένα ακόμη φαγητό που έπαιξε πρωτεύοντα ρόλο στην διατροφή των προγόνων μας είναι τα κουκιά, όσπριο που ευδοκιμεί εύκολα παντού, και φυσικά στο πετρώδες έδαφος του χωριού μας. Και αυτά εμαγειρεύοντο με ποικιλόμορφους τρόπους, βραστά χλωρά, γιαχνί, ακόμα και με σκορδαλιά. Κι έτσι έπαιρνε και ο σάκκος με τα κουκιά την θέση του στην άρεκλα του σπιτιού, προμήθεια για τον χειμώνα. Ευτυχώς εκείνη ακόμη την εποχή δεν ήταν γνωστή η βλαβερότητα τους κι έτσι τα έφαγε κόσμος και κοσμάκης σε καιρούς πείνας χωρίς κρούσματα δηλητηριάσεως. Καλλιεργούσαν επίσης και φακή, σε μικρότερη όμως ποσότητα γιατί δεν τις ευνοούσαν οι καιρικές συνθήκες ίσως και το χώμα του χωριού. Εκτός απο τη λακάνη βασικό φαγητό ήταν και το πιργούρι, το καλύτερο φαγητό σου, που είναι κι αυτό βρασμένο σιτάρι, ξηραμένο στον ήλιο, και χοντροαλεσμένο στο χερούλι. Το πιργούρι μαγειρεύεται στο τσουκάλι. Ιδιαίτερα την εποχή του μεσοπολέμου αποτέλεσε βασικό φαγητό των προγόνων μας. Εδώ και τριάντα χρόνια έχει σχεδόν ξεχαστεί απο την Σκληπενή κουζίνα. Ο τραχανάς που δεν είναι Σκληπενό φαγητό συνεχίζεται ακόμη να μαγειρεύεται. Είχαμε επίσης και την αλευριά, απο αλεύρι, λάδι και αλάτι που αυτή ήταν η συμπληρωματική διατροφή στα βρέφη του χωριού μέχρι και πριν λίγα ακόμη χρόνια.
Ακολουθούσε η κουλουρία που ήταν κατ΄εξοχήν βραδυνό φαγητό και συνεχίζεται απο τις νεώτερες νοικοκυρές περισσότερο απο παράδοση. Μαγειρευόταν με διάφορους τρόπους όπως με ντομάτα, με γάλα, με τσιρίγγια με μυζήθρα, καθώς και η περιβόητη κουλουρία του γάμου, που συνεχίζεται και στους σημερινούς γάμους. Επίσης μία άλλη παραλλαγή της κουλουρίας είναι και τα λαζάνια που μαγειρεύονται στεγνά με τρυμένο παστό (τυρί). Αυτό τρωγόταν συνήθως τις κυριακές το βράδυ, κυρίως απο τους κτηνοτρόφους. Γνωστά είναι και το ψωμολάτζανα που είναι βρασμένα παλιά ψωμιά με τσίκνιση και παστό. Όλα αυτά τα ζυμαρικά που προαναφέραμε υπήρχαν σε προμήθειες στο κάθε σπίτι αποθηκευμένα στην άρεκλα και ήταν μία εύκολη λύση βραδυνού φαγητού για την κάθε κουρασμένη νοικοκυρά που ερχόταν νύχτα απο την δουλειά της. Τα μακαρόνια και ρύζι μπήκαν στο Σκληπενό διαιτολόγιο μετά τον πόλεμο, και αρχικά εθεωρούντο είδη πολυτελείας.
Χαρακτηριστικά επίσης φτιάχνεται και η σκορδαλιά με σκόρδο, αλεύρι, λάδι και ξύδι, αρκετά νερουλή και συνόδευε τα διάφορα φαγητά. Οι πατάτες καλλιεργήθηκαν για πρώτη φορά το 1895 και μάλιστα απο τον πάππου μου το Στούππο όπως μου έλεγε ο συγχωρεμένος ο πατέρας μου. Μέχρι το 1965 εκαλλιεργούντο λίγες σχετικά πατάτες, ενώ σήμερα αποτελεί ένα απο τα συχνότερα φαγητά στο χωριό, και προϊόν εξαγωγής του. Ένα επίσης γνωστό φαγητό ήταν και οι μανίτες που υπάρχουν σε πολλές τοποθεσίες στο χωριό μας πολλοί δε τις αποφεύγουν γιατί δεν ξέρουν να τις ξεχωρίζουν απο τις άγριες και ούτε άλλωστε ο τρόπος που τις μαγειρεύουν στο χωριό είναι ιδιαίτερα εύγεστος. Στο χωριό μας τον Νοέμβριο και Δεκέμβριο υπάρχουν άφθονες μανίτες και μάλιστα εξαιρετικής ποιότητας. Αυτό είναι και το καλύτερο φαγητό μου.
Οι συνταγές του κρέατος δεν παρουσιάζουν τίποτα το εξαιρετικό, αυτά τουλάχιστον για τους γύρω κοντοχωριανούς γιατί για κάθε Σκληπενό, η σούπα, το καβουρδιστό και το κιαπάπι στην σούβλα, είναι αναντικατάστατα. Επίσης με κάποιο ειδικό τρόπο έφτιαναν στο χωριό τα γιαπράκια, τις τηγανίτες, τα πουγγιά, τα πιταρούδια, τα καθούρια, που αυτό το τελευταίο εθεωρείτο ευγενικό φαγητό και κοσμούσε το τραπέζι τυχόν επίσημου προσώπου, γαμπρου κ.λ.π. Επί-

σης ήταν και καλός μεζές στα καφενεία απο αγαπημένα πρόσωπα. Τα αυγά αποτελούσαν πρόχειρη λύση φαγητού, παρ΄όλο που κάθε νοικοκυρά προτιμούσε να κάνει με αυτά τις συναλλαγές της παρά να τα αφιερώσει στην οικογένεια, κι έτσι κι αυτό εθεωρείτο επίσημο γεύμα. Επίσης στο χωριό μας αφθονούσαν πολύ τα χόρτα και διάφορα άλλα λαχανικά που οι πρόγονοι μας δεν τους έδιναν την ανάλογη τους αξία, και άλλωστε και μέχρι σήμερα θεωρούνται ευτελή φαγητά. Γενικά το ψωμί το έτρωγαν με όλα τα φαγητά, και με αυτήν ακόμη την κουλουρία, τα λαζάνια κ.λ.π.
Το ψωμί αυτό το ζύμωναν μια φορά την εβδομάδα, συνήθεια που συνεχίζει μέχρι σήμερα. Παλαιότερα σπάνια το ψωμί επαρκούσε όλην την εβδομάδα, ώστε είτε έμεναν στο σπίτι νηστικοί, ή εάν υπήρχε τυχόν αλεύρι έκαναν πίτες που τις έψηναν στη φωτιά σε ειδικό κεραμικό, και αργότερα σε σίδερο (σάτσι). Γιαυτές τις πίττες μπορούμε να γράψουμε ολόκληρες σελίδες, που ως λέγεται ήτανε το κυρίως σχεδόν ψωμί των παλιών προγόνων μας, προ του 1850. Τόση ήτανε η πείνα των παιδιών της οικογενείας, τα δύσκολα εκείνα χρόνια που περίμεναν την μητέρα να έρθει απο το μύλο να τους φέρει τα περίφημα εκείνα πιτάκια που δεν ήτανε άλλο, απο μια πρόχυρη ζύμη ψημένη στην πυρά της φωτιάς. Σταδιακά, στις αρχές του αιώνα μας άρχισαν τις πίττες να τις τηγανίζουν στο λάδι, τις σημερινές τιανήτες (τηγανήτες) και τα πιττάκια, τα πιτταρούδια, που μέχρι σήμερα συνεχίζονται σε πολλά σπίτια του χωριού, και των Σκληπενών του εξωτερικού ειδικότερα, όπου τα πιτταρούδια αποτελούν ζωντανή ανάμνηση της πατρίδας, στον Καναδά και Αμερική που τα προσφέρουν οι νοικοκυρές στην παρέα μετά απο κάθε διασκέδαση, τις πρώτες πρωϊνές ώρες, με την χαρακτηριστική λέξη, πάμε για πιτταρούδια.
΄Οπως προαναφέραμε το χωριό μας άρχισε να κάνει συστηματικές εισαγωγές σε τρόφιμα μετά το 1945 και μέχρι τότε τα βασικά του είδη διατροφής ήταν το σιτάρι, το λάδι, και τα κτηνοτροφικά προϊόντα. Η κύρια φροντίδα των οικογενειών ήταν να εξασφαλίσουν το ψωμί της χρονιάς, πολλές δε φορές δεν το κατόρθωναν ούτε αυτό. Βέβαια τα μέσα καλλιέργειας ήταν πολύ πρωτόγονα π.χ., ξύλινα άροτρα και χωρίς λιπάσματα. Λίπασμα εμφανίστηκε στο χωριό μετά το 1950. Υπήρξαν χρόνια με άσχημες καιρικές συνθήκες πολλές δε χρονιές έπαιρναν μόνο 5% περισσότερο απο το σπόρο που έσπερναν. Ο Σκληπενός κακά τα ψέματα, χόρτασε ψωμί μετά τον πόλεμο.
Στα τελευταία χρόνια του περασμένου αιώνα και στις αρχές του 1900 κατάλαβαν οι πρόγονοι μας την αξία του λαδιού και απο το 1880-1920 φυτεύτηκαν το 80% των ελαιοδένδρων που υπάρχουν σήμερα. Παρ΄όλα αυτά και πάλι η παραγωγή δεν ήταν μεγάλη και όπως μου έλεγε και ο μακαρίτης ο παππούς σου σε κάθε φαγητό έβαζαν τρείς κουταλιές λάδι, την δε Τετάρτη και Παρασκευή τα απεύφευγαν εντελώς, μάλλον για οικονομία παρά για θρησκευτικούς λόγους. Το 90% των χωριανών εκείνα τα χρόνια μαστιζόταν απο πείνα. Ο υποσυτισμός κορυφώθηκε στο διάστημα των 2 πολέμων και συνεχίστηκε μέχρι και τα χρόνια μας ακόμα, μέχρι και το 1950 που έφθασαν πια καλύτερα χρόνια. Τα παιδιά πάθαιναν απο την αβιταμίνωση διάφορες παθήσεις, όπως ορθοπεδικές ανωμαλίες, καμπούριασμα, στράβωμα των άκρων κ.λ.π. Τα φαγητά που εσυνηθίζοντο να τρώγονται ήταν το πρωϊ κύριο φαγητό το καυτό, το μεσημέρι κρύα τροφή ελιές, τυρί, και σαλάτες, και το βράδυ τα γνωστά κουλουρία, πιργούρι, τραχανάς κ.λ.π. Τα τελευταία δέκα χρόνια η κατανάλωση κρέατος δεκαπλασιάστηκε και όλα τα υπόλοιπα αγαθά απο ψάρια μέχρι θερμοκηπικά είναι στην διάθεση της καθε νοικοκυράς, η δε διατροφή του χωριού δεν υστερεί σε τίποτα απο την διατροφή της πόλης εκτός απο το γάλα που δεν υπάρχει φρέσκο όλες τις εποχές. Επίσης το ψωμί ψήνεται μόνο μία φορά την εβδομάδα, είναι όμως γνήσιο Σκλη-

πενό ψωμί και πολλοί το προτιμούν και «πρωτινό» απο το φρέσκο ψωμί της πόλης. Παλιά δε εχρησιμοποιούσαν μαλακό σιτάρι για ψωμί και ήταν πιο εύγευστο.

Φρούτα και επιδόρπια στον περασμένο αιώνα δεν υπήρχαν πολλά αξιόλογα στο χωριό μας. Τα εποχικά φρούτα τα σταφύλια, τα σύκα και σκάδια, πουρνέλλες και τα μούρα δεν εσυνηθίζετο μετά το φαγητό αλλά σε διάφορες ώρες τις ημέρας για να χορταίνουν την πείνα τους. Επίσης ορισμένοι καλλιεργούσαν και εσπεριδοειδή μανταρίνια, πορτοκάλια, λεμόνια κ.λ.π. Στο φαγητό, ποτό δεν έπιναν, εκτός απο νερό, κοινός τενεκές για όλη την οικογένεια, ενώ τώρα τελευταία αρχίζουν και πίνουν κρασί ή μπύρα και αναψυκτικά. Τα γλυκά της εποχής εκείνης ήταν οι δίπλες και τα τακάκια. Στα συνοικέσια εσυνηθίζετο να στέλνουν δίπλες και αν δεν επιστρέφοντο εσήμαινε αποδοχή συνοικεσίου, και αν επιστρέφοντο ότι το συνοικέσιο δεν ήταν δεκτό. Οι δίπλες και τα τακάκια φτιάχνονται με τα αγαθά της εποχής εκείνης αλεύρι, λάδι, μέλι, σουσάμι. Επίσης για να κλείσουμε το θέμα της διατροφής δεν πρέπει να παραλείψουμε και τα φρούτα του δάσους όπως αλεσφάκια, ασχινόκαρπο, αγκατσάρους, μύρτα, κούμαρα, καθώς και η τσίκλα της εποχής η αγκαθόπισσα που φύτρωνε στον κουναρά. Επίσης απο ένα ειδικό ασκινό τον μαστιχά μπορεί κανείς να συλλέξει αυτήν την ας πούμε γόμα, που εχρησιμοποιείτο για τσίκλα.

ΚΑΦΕΝΕΙΟ

Πριν απο το 1850 η κοινωνική επαφή των προγόνων μας γινόταν κατά κύριο λόγο στην εκκλησία και στα διάφορα πανηγύρια των μοναστηριών με συζητήσεις, γλέντι και φαγοπότι. Το πρώτο καφενείο στο χωριό, όπως με διαβεβαίωσαν οι γεροντότεροι άνοιξε το 1880 με πρώτο καφεντζή τον Χατζηγιάννη. Φαίνεται δε ότι έκαμε χρυσές δουλειές γιατί ευθύς αμέσως άνοιξαν άλλοι δύο για να ακολουθήσουν σε σύντομο διάστημα έτεροι δύο. Αρχικά χρησιμοποιούσαν πάγκες για καθίσματα, που ήταν σανίδια γύρω - γύρω στον εσωτερικό χώρο του καφενείου, και για τραπέζια χρησιμοποιούσαν πλατύτερα σανίδια στερεωμένα στο δάπεδο. Τα ποτά ήταν κρασί και ρακί που πολλές φορές ο πελάτης έφερνε απο το σπίτι του, μέσα σε βυτινάρι. Αυτό το βυτινάρι ετοποθετείτο στη μέση του τραπεζιού κι έπιναν όλοι μαζί η παρέα. Σιγά - σιγά το βυτινάρι αντικατεστάθη με μπουκάλι και έπιναν όλοι πάλι απο κοινού. Αυτό συνεχίστηκε μέχρι και τα χρόνια μας. Σιγά - σιγά σταμάτησαν να πίνουν κρασί στα καφενεία, και έπιναν μόνο ρακί που πουλούσε ο καφετζής. Υπήρχε βέβαια και ο καφές που ψηνόταν στα κάρβουνα μέσα στο καφενείο με καφέ και μέλι, ελλείψει ζάχαρης. Επίσης λουκούμια τσάϊ και κουφέτα μπορούσε κανείς να αγοράσει απο εκεί. Απο εκείνο το καιρό των πρώτων καφενείων άρχισαν τα περίφημα Σκληπενά γλέντια και έθιμα που θα αναφερθούμε λεπτομερώς παρακάτω. Ο φωτισμός στον καφενέ ήταν με δαδιά μέχρι και το τέλος του περασμένου αιώνα. Την πρώτη λάμπα πετρελαίου σε καφενείο αλλά και σε όλο το χωριό την έφερε ο καφετζής Χατζηδιάκος, πρόγονος των Χατζηδιάκων και Κούρτη, και λέγεται δε ότι εκείνη την πρώτη νύχτα παρέλασε σχεδόν όλο το χωριό για να τη θαυμάσει. Μετά αγόρασαν και οι άλλοι καφετζήδες και σιγά - σιγά άρχισαν να έχουν και οι χωριανοί στα σπίτια τους.

Τα καφενεία άνοιγαν μόνο τα βράδυα και τις Κυριακές όλη την ημέρα, έθιμο που κράτησε μέχρι το 1950. Αξίζει να σημειωθεί ότι στα καφενεία όπως και στα μαγαζιά απαγορεύετο η είσοδος σε γυναίκες, και νέους μέχρι και 20 χρονών.

ΜΑΓΑΖΙΑ

Εκείνη την εποχή υπήρχαν στο χωριό και 3 μαγαζιά. Τα μαγαζιά ήταν σύγχρονα για την εποχή, και διέθεταν απο όλα τα αγαθά. Λένε πολλοί ότι είχαμε και πελά-

τες απο τα γύρω χωριά μέχρι ακόμα και απο την μακρυνή Απολακιά, και καθώς μου έλεγε ένας γέρος Απολακιάτης, τα μαγαζιά της Ρόδου δεν είχαν τίποτα να ζηλέψουν απο τα δικά μας Σκληπενά. Στο εμπόριο ειδικά, το χωριό μας ήταν το κεφαλοχώρι της περιοχής. Αργότερα το προβάδισμα το πήρε το Γεννάδι λόγω θέσεως, γιατί με την εξάπλωση της σύγχρονης συγκοινωνίας το ως άνω χωριό βρέθηκε σε κεντρικό συγκοινωνιακό κόμβο και φυσικά αυτό είχε αντίκτυπο στο Ασκληπιό. Παρ΄όλα αυτά η βιοτεχνία και το εμπόριο έως και την δεκαετία του 60 άνθισε αρκετά. Επίσης αυτή την εποχή οι χωριανοί συστηματοποίησαν την γεωργία στο μέτρο του δυνατου και τα προϊόντα άρχισαν σιγά - σιγά να πουλιούνται. Παράλληλα το υπόλοιπο εργατικό δυναμικό του χωριού άρχισε να ασχολείται με διάφορες άλλες εργασίες, ιδίως δασικές και άρχισε γενικά η ζωή να βελτιώνεται.

ΕΝΔΥΜΑΣΙΑ

Αναφερθήκαμε περιληπτικά στα υφάσματα και κλινοσκεπάσματα που ύφαιναν στο χωριό οι γυναίκες στις βούες (αργαλιό), και πως λίγο πολύ, ήταν αναγκασμένοι να έχουν όλοι γιδοπρόβατα για την τρίχα και το μαλλί τους, καθώς και χωράφια (παμπακιές) για την παραγωγή βαμβακιού. Μέχρι και το 1870 οι πρόγονοι μας ντυνόντουσαν με ρούχα απο υφάσματα που έφτιαχναν οι ίδιοι. Είπαμε επίσης πως το ρούχο αυτό λεγόταν προστέλα και φοριόταν κατάσαρκα. Επειδή δε το φτιάξιμο δεν ήταν απλό και εύκολο, φορούσαν επί σειρά ετών το ίδιο ρούχο αρχικά δε χειμώνα καλοκαίρι. Αργότερα, άρχισαν να φέρνουν νήματα απο την πόλη και η προστέλα εγίνετο λεπτότερη και πιο καλοφτιαγμένη. Τότε ένας χωριανός μας αναστάτωσε το χωριό φέρνοντας απο την πόλη το πρώτο λινό ύφασμα για τα κορίτσια του, πράξη του θεωρήθηκε σκανδαλώδης. Άρχισαν λοιπόν να διαμαρτύρονται έντονα, τον έβριζαν και οι ζωηρότεροι αποφάσισαν να πάνε να τα καταστρέψουν. Η αρχή όμως έγινε και σιγά - σιγά άρχισαν και άλλοι χωριανοί να φέρνουν υφάσματα εκλεκτά και μάλιστα να συναγωνίζονται μεταξύ τους για το ποιός θα φέρει τα καλύτερα.
Τότε λοιπόν άρχισαν πλέον να ξεχωρίζουν οι πλούσιοι απο τους φτωχούς γιατί αγόραζαν στις γυναίκες τους και στις κόρες τους ρούχα πανάκριβα ολομέταξα με ολόχρυσους αντρέδες που παράγγελναν απο τη Σμύρνη και την πόλη. Σε απίστευτα μικρό χρονικό διάστημα έβλεπες τους προγόνους μας ντυμένους και στολισμένους με την τελευταία λέξη της μόδας. Αντίθετα παρέβλεπαν την διατροφή και την καλυτέρευση της ζωής τους ενώ για ρούχα και διακοσμητικά είδη σπιτιού συμβάδιζαν όπως είπαμε με ανθρώπους της πόλης. Όλα αυτα μεχρι το 1912 γιατί μετά άρχισε μία ραγδαία παρακμή στο χωριό όπως θα αναφέρουμε λεπτομερέστερα παρακάτω. Απο όσα γνωρίζουμε απο το 1870 η επίσημη ενδυμασία των ανδρών ήταν μία μαύρη βράκα, με γιλέκο επίσης μαύρο, ζιπούνι συνήθως κόκκινο, μαύρο φέσι, στιβάνια μαύρα και λεμοδέτες διαφόρων χρωμάτων. Σήμερα τέτοιες στολές βρίσκει κανείς μόνο στα μπαούλα φυλαγμένες, μια και δεν υπάρχει πια βρακοφόρος στο χωριό μας.
Αντίθετα η γυναικεία ενδυμασία εξακολουθεί να φοριέται έστω και τροποποιημένη, είναι όμως σίγουρο ότι σε λίγα χρόνια θα εξαφανιστεί.
Η γιορτινή ενδυμασία της κυρίας και δεσποινίδασή ταν σχεδόν όμοια και ξεχώριζε μόνο το χρώμα του μαντηλιού που φορούσαν στο κεφάλι. Η κυρία φορούσε άσπρο και η δεσποινίδα κίτρινο. Η φορεσιά αυτή αποτελείτο απο τη φούστα, το μεσοφούστανο - άσπρο μεσοφόρι απο τη μέση και κατω - το πουστομάνικο - απο τη μέση και πάνω, που ήταν άσπρο με δαντέλα ή κεντητό, καθώς και ο εξωτερικός σάκκος. Η φούστα άρχιζε απο τη μέση και σκέπαζε τα ποδια μέχρι τον αστράγαλο αρχικά, αργότερα όμως κόντυνε κάπως.

Στις γιορτές φορούσαν γύρω στο κούτελο και αργότερα στο λαιμό 1-3 σειρές φλουριά (χρυσά τούρκικα νομίσματα), που ήταν ραμμένα πάνω σε ειδικές κορδέλες τα λεγόμενα φυτίλια. Τώρα βέβαια και αυτή η συνήθεια έχει εξαλειφθεί, τα φλουριά όμως αυτά είναι φυλαγμένα στα μπαούλα περισσότερο σαν οικογενειακά κειμήλια παρά σαν αξία χρυσού. Τα ρούχα των γυναικών ήταν πανάκριβα μεταξωτά και υπήρχε συναγωνισμός μεταξύ των ανδρών για το ποιός θα ντύσει την γυναίκα του καλύτερα. Αυτά βέβαια μεταξύ των πλουσίων γιατί οι φτωχοί δεν μπορούσαν να τηρήσουν τον κανόνα. Αυτά ήταν τα γιορτινά ρούχα τους λοιπόν, ενώ για μερικές δεκαετίες τις καθημερινές και στη δουλειά φορούσαν την προστέλα. Όσο για παπούτσια ήταν το άλυτο πρόβλημα του χωριού γιατί δεν υπήρχαν τα μέσα για να τα φτιάχνουν οι ίδιοι.
Είπαμε και προηγούμενα ότι στις δουλειές φορούσαν τις παπούτσες, στη χειρότερη δε περίπτωση και ξυπόλυτοι ακόμη. Το ότι αυτά τα ρούχα τα φορούσαν οι λίγοι φαίνεται και απο τα διάφορα γνωμικά που σώθηκαν μέχρι την εποχή μας όπως «απόμεινε τσίτσος« «εφάνηκεν ο κώλος του» και άλλα. Πρέπει να υποθέσουμε ότι κάτι παρόμοιο θα συνέβαινε όταν π.χ. δεν είχαν τον ανάλογο φόρο να πληρώσουν στον Τούρκο έφορο και εκείνος τους αφαιρούσε τα ενδύματα τους.

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

Το οικονομικό θέμα με προβλημάτισε περισσότερο απο όλα τα άλλα γιατί δεν υπάρχει καμμιά πληροφορία για την οινοκομική κατάσταση του χωριού πριν απο το 1850, και είναι αδύνατο να μιλάμε για παράδοση στο οικονομικό. Και αν κάτι συζητιέται απο τους γεροντότερους, φαίνεται σε μας τους νεώτερους μπερδεμένο και καθόλου αληθοφανές. Προσπάθησα όμως να συγκεντρώσω διάφορες γνώμες και να παρουσιάσω αυτά που οι περισσότερροι συμφωνούν γιατί πραγματικά ο καθένας είχε να μου διηγηθεί κάτι που δεν είχε σχέση και συνοχή με την ιστορία του χωριού. Ανέφερα ήδη ορισμένα σε προηγούμενα κεφάλαια, σχετικά με τις ανταλλαγές των προϊόντων.
Δεν υπήρχε λοιπόν καμμιά οικονομική δραστηριότητα πριν απο το 1850 μάλιστα ένα 10% των κατοίκων ζούσε απο ελεημοσύνες. Τα λίγα χρήματα που η οικογένεια θα μπορούσε τυχόν να εξασφαλίσει δεν μας πληροφορεί κανείς για την προέλευση τους. Προσωπική μου άποψη είναι πως το εκκλησιαστικό ταμείο δεν θα πρέπει να είχε οικονομικά προβλήματα, αν αναλογιστούμε τα διάφορα ασημικά που ιστορήσαμε προηγούμενα καθώς και το κτίσιμο πρώτα του παλιού καμπαναριού που έγινε το 1760 και που πρέπει να ήταν απο δωρεές πιστών. Επίσης η ασημένια επένδυση της Παναγίας θα πρέπει να είχε γίνει εκείνη την εποχή, καθώς διάφορα άλλα κειμήλια. Πρέπει λοιπόν να υποθέσουμε πως αν όχι όλοι, μερικοί πρόγονοι μας θα πρέπει να διέθεταν χρήμα. Τα πρώτα σημαντικά ποσά αναφέρονται στην εποχή της Ανατολής, αγνοώντας δε την μεγάλη αξία των χρημάτων αυτών τα φύλαγαν στο πουγγί τους ή τα θάβανε σε διάφορους λάκκους που έσκαβαν. Αυτά μου τα διηγήθηκε ο μακαρίτης Σταμάτιος σοφός, και μου το διαβεβαίωσεν και ο πάππους ο Στούππος. Άκουσα ακόμη ότι μερικοί τα φύλαγαν στα σεντούκια, όπως γίνεται σήμερα με τα δικά μας χρυσά και διαμάντια, σαν ας πούμε επένδυση ή κειμήλια και άλλοι τα είχανε στο πουγγί τους.
Η μετανάστευση στη Μικρά Ασία συνεχίστηκε και με τα γρόσια που έφερναν όλοι οι χωριανοί, άρχισαν πια να μπαίνουν σε χρηματικές συναλλαγές. Άπειροι ή και συνεπαρμένοι απο το χρήμα προέβαιναν σε όχι λογικές αγορές όπως αγορές απο πανάκριβα φουστάνια, σαλβάρια και διάφορα άλλα πανάκριβα μεταξωτά και όχι είδη πρώτης ανάγκης, κατευθείαν απο την Σμύρνη και τη Πόλη. Κι έτσι όπως ήδη αναφέραμε, επιδεικτικά ο καθένας προσπαθούσε να έχει το κα-

λύτερο απο τον άλλο αγαθό, με αποτέλεσμα να διαμορφωθούν και κοινωνικές τάξεις στο χωριό μας. Απο την εποχή εκείνη, πολλά απο αυτά τα μεταξένια φουστάνια και τα βελούδινα σαλβάρια, φυλάγονται ακόμα απο πολλούς για κειμήλια.

Άρχισε λοιπόν η κάθε οικογένεια να ξεχωρίζει απο την οικονομική της κατάσταση, και τότε πια ξεχώρισαν οι άρχοντες ως θα λέγαμε του χωριού. Ήταν περίπου 15 οικογένειες που διακρίθηκαν και διέπρεψαν απο την εξυπνάδα τους βέβαια, αφού όπως είπαμε όλοι μαζί ξεκίνησαν. Οι παλιότεροι λένε ότι αυτές οι οικογένειες έπεξαν σημαντικό ρόλο στην μοίρα του χωριού. Και έτσι όλο το χωριό εξαρτιόταν απο αυτές τις 15 οικογένειες, που τελικά και μετά απο έντονο μεταξύ τους συναγωνισμό ξεχώρισαν μόνο 5-6 ισχυρές. Αυτές οι τελευταίες αναβοκατέβαζαν τις χρηματικές συναλλαγές του χωριού με τους αβάστακτους τόκους, στους δανεισμούς και ύστερα με το βερεσέ. Αυτοί έφτιαξαν τα πρώτα μαγαζιά και καφενεία και έφεραν τα πρώτα αγαθά που δελέαζαν τον αγαθόν εκείνον κόσμο του χωριού και προέβαιναν σε δανεισμούς και βερεσέ για να τα απολαυσουν.
Είναι γνωστό σε όλους μας ότι σε καθε καφενείο, υπήρχε γύρω απο ράφια το όνομα κάθε πελάτη, με την κιμωλία. Κάθε βραδυ οι πελάτες γνώριζαν τις θέσεις τους, και μπαίνοντας στο καφενείο τραβούσαν δυο γραμμές, μια για τον καφέ και μια για τον καπνό. Μια, που σχεδόν όλοι ήτανε αγράμματοι, γνώριζαν πια τις θέσεις τους, και πολές φορές ο καφετζής εκμεταλλεύονταν την αγραμματοσύνη τους. Ας μη παραλείψουμε να συμπληρώσουμε,ότι οι περισσότεροι πέθαιναν χρεωμένοι και τα ξεπλήρωναν αργότερα τα παιδιά τους που μετανάστευσαν στην Αμερική. Αυτό το βερεσέ συνεχίστηκε μέχρι και τα χρόνια μας ακόμη, και συνεχίζεται ίσως πολύ σκληρότερα με συναλλαγματικές και τράπεζες. Οι τρεις τέσσερις που έμειναν προύχοντες στο χωριό είχανε στα χέρια τους το εμπόριο, και το χρήμα για δανεισμό, ενώ ορισμένοι άλλοι βούλιαξαν απο τον συναγωνισμό, απο τα απλήρωτα βερεσέ, ή απο τον φόβο της αμαρτίας, και μόνο λίγοι κατόρθωσαν μόλις να επιπλεύσουν. Μέχρι τότε έλεγε ο Σακκελλάρας όποιος δούλευε είχε χρήματα, ενώ έπειτα, τα είχανε μόνο οι επιτήδειοι δανειστές και φυσικά χωρίς να χρειάζεται να δουλεύουν. Αυτά μέχρι το 1912, γιατί με την αλλαγή του κατακτητή, ακολούθησε μια περίοδος παρακμής.
Φεύγοντας οι Τούρκοι, φυσικόν ήτανε να σταματήσει και η μετανάστευση στην Ανατολή, και για μια μικρή εποχή η οικονομία του χωριού μαράθηκε απο έλλειψη εργασίας. Τότε ξεσηκώθηκαν οι πρώτοι τολμηροί με πρώτον τον Κοκκαλάν, Καμπανάρι, Π. Τρέχα, Σπύρο Σταυριανό, Μιχάλη Διακογιάννη Παπαύλο, Γιώργαλλο, Σ. Στεργάκι, Π. Καραγιώργη, Βάσον, Γιωργά, Μαλωλή και άλλοι, γιατί πληροφορήθηκαν απο Τριαντενούς και Μαλωνίτες, πως υπήρχε δουλειά στην Βόρειο Αμερική. Όταν έφθασαν αυτοί οι πρώτοι εκεί και πληροφόρησαν τους υπόλοιπους ότι υπήρχε πράγματι δουλειά ακολούθησαν πολλοί, Γιωργαράς Σοφούλης Κρητικάκη, ο πάππους Στούππος, Σ. Καζούλης, Σοφός, Μ. Πελεκάνος, Γιάννης Ποντικίνας, Καρπάθιος, Μαλωλάκι, Κύρος Χρυσαφίνας, Πεταλίδης, Αργύρης και μετά το τέλος του πρώτου πολέμου ακολούθησαν οι νεώτεροι, Σ. Γιαννάς, Αλεξίου, Ματσάγγος Αναστάσης Πέθακος, Παντελής Καρπάθιος, Μακιαρίς, Αν. Κλεπτόπουλος, Ν. Αβδελλός, Γιάννης Σάνιος, Γ. Κλημαντής, Στέργος Ποντίκινας, ο Κράμπος ο Ποντίκας, και άλλοι πολλοί, όλο το εργατικό δυναμικό του χωριού. Σχεδόν όλοι τα ναύλα του ταξιδιού τα δανεστήκανε απο τους συγχωριανούς που προαναφέραμε και ανεξαιρέτως όλοι επλήρωσαν το αντίτιμο με τον ανάλογον για την εποχή εκείνη βαρύ τόκον.
Λέγεται ότι, λόγω που δούλευαν βάρδια, το καθε κρεβάτι, το μοιραζόντων δυο άτομα. Σε πρόσφατο μου ταξίδι στην Αμερική, εκπλήρωσα επιθυμία μου, να ε-

πισκεφθώ την Αλακούππα, το «Γούτλα» όπως το έλεγαν τότε. Δυστυχώς δεν είδα ίχνοι που να μαρτυρούν την παραμονή, όλων των προγόνων μας στο μέρος εκείνο, αφού και η εκκλησιά ακόμα έχει καεί εδώ και 10 χρόνια. Σήμερα δεν μενει πια εκεί, παρά ένας ο Γιάννης Αβδελάς μάρτυρας της ιστορίας του τόπου, ενώ τα χυτήρια, συνεχίζουν να λειτουργούν, κατά μήκος ενός ποταμού, σαυτά που εργάστηκαν κάμποσον και προόδεψαν πολλοί των προγόνων μας.
Άρχισαν τότε τα πήγαινε έλα, ακολουθώντας το σύστημα της Ανατολής και με τα τότε συγκοινωνιακά μέσα της εποχής το ταξίδι διαρκούσε περίπου 2 μήνες, στην καλύτερη περίπτωση, γιατί πολές φορές περίμεναν πλοία στα διάφορα λιμάνια και 10 και 20 μέρες. Παρ΄όλα αυτά ο μέσος όρος παραμονής τους στην Αμερική ήταν δυο το πολύ τρία χρόνια. Γυρίζοντας στην Ελλάδα οι περισσότεροι ξόδευαν ότι έφερναν και ξαναγύριζαν πίσω. Οι συνθήκες εργασίας αρχικά ήταν σκληρές. Οι περισσότεροι δούλευαν στο Χαλυβδουργεία της Αλακούππας «Γούτλαν», όπως το έλεγαν, και έμεναν σε δωμάτια του εργοστασίου ομαδικώς, γι΄αυτό και πέρασαν 20 χρόνια για να δούμε οικογένειες εγκατεστημένες στην Αμερική. Όλοι αυτοί οι πρόγονοι μας πάντως, άλλος λίγο άλλος πολύ, προόδεψαν - έφυγαν με τη βράκα και γύρισαν πίσω με τα καινούργια φράγκικα και αμερικάνικα κουστούμια, με τα ρεπούμπλικα, τις χρυσές αλυσίδες και τα ρολόγια, και φυσικά και με το σχετικό χρήμα. Μερικοί πήγαιναν πάλι στην Αμερική για να επιστρέψουν στον τόπο λίγα χρόνια αργότερα και άλλοι παρέμειναν στον τόπο ξαναρχίζοντας να ασχολούνται με τις πατροπαράδοτες ασχολίες, γεωργία και κτηνοτροφία.
Κατά το 1923 με 1924 υπήρξε κάποιος κορεσμός εργατών στην Β. Αμερική και επειδή η μετανάστευση απαγορεύτηκε, προσωρινά, άρχισε νέο ρεύμα μεταναστεύσεως στις διάφορες άλλες χώρες όπως Αυστραλία, Αργεντινή, Μαρόκο, Σουδάν, Κογκό κ.λ.π. Αν εξαιρέσουμε αυτούς που πήγαν στην Αυστραλία, οι υπόλοιποι μόλις και μπόρεσαν να επιζήσουν, άλλοι πάλι χάθηκαν εντελώς απο τον τόπο. Πολλοί απο αυτούς παντρεύτηκαν και ρίζωσαν εκεί ξεχνώντας την καταγωγή τους. Όσοι πήγαν στην Αυστραλία, κατόρθωσαν να επιβιώσουν και να κερδίσουν ορισμένα χρήματα, και το κυριότερο διατήρησαν τα ήθη και έθιμα του χωριού. Αυτοί βοήθησαν και στο νέο μεταναστευτικό ρεύμα που ακολούθησε μετά τον πόλεμο του 1940. Εδώ οι πρώτοι που έφυγαν ήταν οι Σταμάτιος Πελεκάνος, ο Μαλώλας, Σαρής, ο Καλογεράκης, και ο Θαρρενός. Οι μετανάστες του Καναδά είναι της τελευταίας τριακονταετίας. Πρώτοι πάτησαν εκεί ο Βασίλης Πελεκάνος και Φιλιππής Χατζημανώλης, ενώ σήμερα ζουν εκεί πάνω απο 30 οικογένειες, που τηρούν τα έθιμα και τις συνήθειες του τόπου μας. Στην Αργεντίνα θα πρέπει να υπάρχουν στη ζωή 4 με 5 γέροι Σκληπενοί, πλήν όμως, τόσο αυτοί όσο και οι απόγονοι τους έπαψαν κάθε επαφή με τον τόπο. Σε αυτήν την έρημη τη χώρα ήταν και ο μακαρίτης ο πατέρας μου, ο πάππους σου, απο το 1929 έως το 1950, κι εκεί είχα κι εγώ στηρίξει τα παιδικά μου όνειρα που δυστυχώς έμειναν απραγματοποίητα.
Όσοι πήγαν στην Αφρική, εκτός απο το Ζαϊρ, παλινόστησαν ή χάθηκαν εκεί, στο δε Ζαϊρ ασχολούνται με το εμπόριο και ευημερούν με το φόβο του πολέμου και το άγχος του κέρδους. Ανάλογα με τα οικονομικά τους και την ψυχική του αντοχή, ως και την ηλικία τους, παίρνουν το δρόμο της επιστροφής και συνεχίζουν τη δραστηριότητα τους στο τόπο.
Όσο για την Ευρώπη και την Ελβετία ειδικότερα, στην οποία ζήσαμε αρκετά χρόνια, δεν μπορούμε παρά να τις αναφέρουμε σαν προσωρινές οικονομικές λυσεις, μια που όνειρο και σκοπός του κάθε απόδημου είναι η επιστροφή. Αποφύγαμε λοιπόν την υπερπόντια μετανάσταεση για να μας ξανακερδίσει πάλι ο τόπος μας. Άλλωστε οι συνθήκες εργασίας στην Ευρώπη δεν δίνουν την ανάλο-

γη ευκαιρία για μεγάλη δραστηριοποίηση όπως συμβαίνει σε άλλες Ηπείρους, αλλά σε καθηλώνει στο μεροκάματο. Στην Ευρώπη βασικά, διοικεί και διευθύνει το κεφάλαιο και ο κοσμάκης στο σύνολο του υπηρετεί σ΄αυτό. Ανάλογο σύστημα προαγγέλεται στα επόμενα χρόνια στους χωριανούς και στους Ροδίτες γενικότερα. Παρ΄όλο που οι συνθήκες εργασίας και ζωής διαφέρουν ακόμη αρκετά, δεν θ΄αργήσει και στο χωριό μας, για να μην αναφερθώ σε άλλα Ελληνικά μέρη, να έρθει το ίδιο περίπου σύστημα. Και αυτές ακόμη οι ψυχολογικές αντιθέσεις μεταξύ εργοδότου και εργαζόμενου που στον τόπο μας αφήνουν να διαφαίνεται η διαφορά, αρχίζουν κι αυτές να υποχωρούν. Προς το παρόν όμως, και είναι σίγουρα ευτύχημα, η παράδοση μας, και τα έθιμα μας, μας κάνουν ν ξεχωρίζουμε απο τους άλλους λαούς.

ΕΡΓΑΣΙΑ ΚΑΛΛΙΕΡΓΕΙΑ

Με την αλλαγή του κατακτητή το 1912, η ακμή της οικονομίας που προαναφέραμε, κάμφθηκε, και ακολούθησε μια μικρή κρίση μέχρι να επέλθει μια ισορροπία. Είπαμε ότι το χωριό μας λόγω του ορεινού του εδάφους και της μεγάλης απόστασης του απο το κέντρο είχε να αντιμετωπίσει ορισμένες δυσκολιές, ειδικότερα μετά την χρησιμοποίηση του αυτοκινήτου. Η γενιά αυτής της εποχής εργάστηκε σκληρά για να επαναφέρει την άνθιση και την υπεροχή που είχε παλαιότερα το χωριό, έναντι των άλλων. Παρ΄όλο που αποδήμησαν οι εναπομείναντες ήταν πολλοί, ανάλογα με τον καλλιεργήσιμο χώρο που είχαν. Τα νέα έξοδα που εδημιουργούντο με την πρόοδο του πολιτισμού, τους ανάγκαζαν να παράγουν όλο και περισσσότερα προϊόντα. αν και η δουλειά ήταν πολύ σκληρή, και σιγά - σιγά τα γεωργικά και κτηνοτροφικά προϊόντα άρχισαν να πουλιούνται, ήταν αδύνατο να μπορέσει κανείς να προοδέψει, ή και να μπορέσει ακόμη στοιχειωδώς να ζήσει την οικογένεια του. Γι αυτό και το νέο εργατικό δυναμικό του χωριού ήταν στο εξωτερικό, και με τη γη και τα ζώα ασχολούντο μόνο οι γέροι γονείς, οι γυναίκες των μεταναστών, και ορισμένοι που για διάφορους λόγους δεν θέλησαν ή δεν μπόρεσαν να ξενιτευθούν. Κι ενώ λοιπόν οι ανάγκες μιας οικογένειας πολλαπλασιάστηκαν, η παραγωγή δυστυχώς δεν αυξήθηκε ανάλογα, αφού οι πρόγονοι μας συνέχισαν να δουλέουν τη γη με τα ίδια πρωτόγονα μέσα. Τα υπόλοιπα έξοδα τα κάλυπτε κάποιος ξενιτεμένος γιος ή πατέρας απο την Αμερική. Αργότερα έκαναν και διάφορα άλλα μεροκάματα μέσα στο χωριό, με την εργασία που άρχισε να παρέχει ο κατακτητής, όπως κατασκευές δρόμων, εργασία στη Κάλαθο, στον Γαδουρά στα δάση κ.α. Τα πρωτόγονα όμως μέσα της γεωργίας συνεχίστηκαν και μεταπολεμικά, όπως επίσης πρωτόγονο ήταν το κτηνοτροφικό σύστημα. Εδώ και μόλις δέκα χρόνια τα μηχανήματα αντικατέστησαν τόσο το όργωμα με το άροτρο, όσο και τον θερισμό·με τα δρεπάνια. Με την εισαγωγή των μηχανημάτων εγκαταλείφθηκαν τα ορεινά χωράφια ως ασύμφορα, ενώ τα λίγα πεδινά χωράφια και ελαιόδενδρα που καλλιεργούνται απο τους εναπομείναντες 5 γεωργούς είναι καλοδιατηρημένα και αποδίδουν πολύ καλά. Μετά το άνοιγμα της γεωτρήσεως στη Μεγάλη Γη εγκαταλείφθηκαν άδοξα τα πηγάδια στον Κουναρά, έχοντας κι αυτά την ίδια τύχη με τα τρεχούμενα νερά που εγκαταλείφθηκαν πριν απο αυτά. Και είναι πραγματικά πολύ λυπηρό να βλέπει κανείς ορισμένα φυτεμένα δέντρα σε χέρσα κτήματα, που μαρτυρούν κόπους και ιδρώτες ανθρώπων, που πέρασαν απο εκεί.
Τα χρόνια του μεσοπολέμου που ακολούθησαν 1920-1940, αποδείχτηκαν φτωχότερα με τους περιορισμούς που επέβαλε ο κατακτητής στη γεωργία και κτηνοτροφία. Με τον χωρισμό των ζωνών σε γεωργοκτηνοτροφική και δασική. Και οι γεωργοί, αλλά περισσότερο οι κτηνοτρόφοι αντιμετώπισαν αυστηρούς περιορισμούς μετά την απαγόρευση της βοσκής στη δασική ζώνη. ΄Οπως ήταν ε-

πόμενο ακολούθησε μαζική πώληση των γιδοπροβάτων και η κτηνοτροφία περιορίστηκε στο ένα τρίτο. Παράλληλα και η παραγωγή μειώθηκε λόγω ελλείψεως καλιεργήσιμων χωραφιών. Ο πολιτισμός που μας έφεραν οι Ιταλοί απο την Ευρώπη ολοένα κάλπαζε, κι αυτό συνέβαλε στην δυσκολότερη αντιμετώπιση των εξόδων, που δεν ήταν δυνατόν να αντιμετωπισθούν απο τα έσοδα των πατροπαράδοτων επαγγελμάτων. Κι έτσι το εργατικό δυναμικό του χωριού άρχισε να ασχολείται ως προαναφέραμε με την ξένη δουλειά, στα διάφορα χωριά που οι Ιταλοί προέβαιναν σε κατασκευές, αυτοκινητοδρόμων, ως και οχυρωματικών έργων. Το ρευστό χρήμα συνέχισε να το έχει η οικογένεια μόνο απο το μεροκάματο. Στα χρόνια εκείνα η γεωργία παρήκμασε, και μόλις μετά βίας μπορούσε η οικογένεια να καλύψει το καθημερινό της ψωμί και λίγο λάδι. Είχαν φθάσει μάλιστα στο σημείο να αγοράζουν σιτάρι απο άλλα παραγωγικότερα χωριά με τα χρήματα του μεροκάματου. Για πολλά ακόμα χρόνια οι γεωργοί συνέχισαν να οργώνουν τη γη με ξύλινα άροτρα, και φυσικά χωρίς λιπάσματα. Στα μέσα του αιώνα μας πρωτοχρησιμοποιήθηκε στο χωριό το χημικό λίπασμα, και για μια μικρή περίοδο πολλοί πίστεψαν πως έφθασε ο χρυσούς αιώνας του γεωργού.

Πράγματι με τα χημικά λιπάσματα αυξήθηκε η παραγωγή στο πενταπλάσιο, κι έτσι όχι μόνο οι γεωργοί κάλυπταν τις ανάγκες τους, αλλά μπορούσαν και να το πουλήσουν στην κρατική συγκέντρωση σιταριού, που γινόταν μία φορά τον χρόνο στην πόλη της Ρόδου, σε σχετικά καλές τιμές για την εποχή. Τότε πάλι μετά την απελευθέρωση επεκτάθη η γεωργική ζώνη σε βάρος της δασικής, μια που δεν ίσχυαν πλέον οι νόμοι του κατακτητή. Αλλά για να συνεχίσουμε την σχετική πορεία του χωριού επιστρέφουμε στην εποχή του μεσοπολέμου. Παρ΄όλο λοιπόν το οικονομικό χάος που επικρατούσε τότε σε ολόκληρο τον κόσμο η πρόοδος του πολιτισμού ανέβαινε αλματωδώς κι έτσι, ή κάπως έτσι έγινε και στο μικρό χωριό μας. Ορισμένα έσοδα απο την ξένη δουλειά, κάτι μικροεμβάσματα απο το εξωτερικό καθώς και τα ελάχιστα γεωργικά και κτηνοτροφικά προϊόντα, ανεξάρτητα αν οι χωριανοί την μια ήταν νηστικοί και την άλλη χορτάτοι, ανταπεξέρχοταν και συνάμα προόδευαν στο μέτρο του δυνατού. Μέχρι που ήρθε ο δεύτερος πόλεμος του 40 και μαζί του σταμάτησε και η πρόοδος, όπως έγινε άλλωστε σε όλο το νησί. Το χωριό μας στα δύσκολα αυτά χρόνια του πολέμου κατόρθωσε να επιβιώσει χάρις στη γεωργία και κτηνοτροφία που συνεχίστηκαν, αλλά περισσότερο απο την εκμετάλλευση του δάσους, που έγινε σε μεγάλη κλίμακα.

Αναφέραμε ήδη σε προηγούμενα κεφάλαια πως στον χώρο που σήμερα βρίσκεται το σχολείο του χωριού υπήρχε κάποτε ξυλουργικό εργοστάσιο. Αυτό το εργοστάσιο ετροφοδοτείτο αποκλειστικά απο το Σκληπενό δάσος και προμήθευε με ξυλεία όλα τα Δωδεκάνησα για τις ανάγκες του στρατού στη διάρκεια του πολέμου, και τους ιδιώτες μετά το τέλος του. Αργότερα μεραφέρθηκε το εργοστάσιο με όλο τον εξοπλισμό του στην πόλη της Ρόδου. Η εκμετάλευση του δάσους άρχισε σε όλο τον δασικό χώρο του χωριού μας και εκεί δούλευε όλο το χωριό. ΄Αλλοι έκοβαν δένδρα, άλλοι δούλευαν στους δασικούς δρόμους, άλλοι στην μεταφορά της ξυλείας, και πολλοί στο εργοστάσιο στην λεγόμενη σεγαρία. Κι έτσι χάρη στο δάσος στο διάστημα του πολέμου οι χωριανοί κατόρθωσαν να ζήσουν καλύτερα και απο άλλα πλουσιότερα χωριά. Μετά το τέλος του πολέμου και έως περίπου το 1960 το δάσος συνέχισε να δίνει δουλειά σε πολλούς συγχωριανούς μας, και μείωσε έτσι και το ρεύμα της μετανάστευσης, που στα γύρω χωριά είχε αρχίσει να εξαπλώνεται. Πραγματικά μετά το τέλος του πολέμου επικρατούσε ακόμη ανεργία και ο κόσμος απογοητεύθηκε διπλά γιατί περίμενε καλύτερες μέρες. Βλέποντας οι Ροδίτες γενικά τα εμβάσματα των ξενιτεμένων έβλεπαν πάλι

την ξενιτιά σαν καλή λύση. Βέβαια εκείνη την εποχή αποδήμησαν και πολλοί χωριανοί μας, λιγότεροι όμως απο ότι στα γύρω χωριά, και ειδικότερα στο Γεννάδι όπου η μεταπολεμική μετανάστευση ήταν απελπιστική. Εδώ θα πρέπει να διευκρινήσουμε, πως εάν οι χώρες μεταναστεύσεως, δέχονταν απεριόριστα κόσμο το χωριό θα ερημόνετο. Το ότι το Γεννάδι μπόρεσε να επιζήσει και να θεωρείται την εποχή του πολέμου σαν το κεφαλοχώρι της περιοχής το όφειλε στο εργοστάσιο τούβλων που προυπήρχε «τα φουρνάκια» και δούλευαν εκεί άνθρωποι απο πολλά διαμερίσματα της χώρας. Το χωριό μας θα είχε σίγουρα κυριολεκτικά διαλύσει αν δεν υπήρχε η δυνατότητα εκείνη της εκμετάλευσης του δάσους. Το τονίζω αυτό ιδιαιτέρως γιατί υπήρξαν πολλοί επικριτές για την τύχη αυτού του δάσους, πως δηλαδή το δάσος εκμεταλλεύθηκε άσκοπα, και έμποροι απο άλλα χωριά δούλεψαν σε βάρος των Ασκληπενών. ΄Οπως και να έχει το πράγμα μπορεί το δάσος να πλούτισε και εμπόρους γύρω χωριών, έτσι επέζησε και το Ασκληπειό στην δύσκολη εποχή του πολέμου. ΄Αλλωστε το 80% του δάσους εκμεταλλέυθηκε ο κατακτητής στο διάστημα του πολέμου, για πολεμικούς σκοπούς. Με την συνθηκολόγηση των Ιταλών με τους συμμάχους οι χωριανοί μας Αναστάσιος Πέθακας και Σταύρος Διακογεωργίου με την αβεβαιότητα που επικρατούσε τις μέρες εκείνες έβαλαν φωτιά στο δάσος αρχίζοντας απο το βουνί που ήταν γεμάτο χρήσιμη ξυλεία. Το σύνθημα ήταν «κάψτε το δάσος να κάνουμε χωράφια να ζήσουμε». Μια ολόκληρη εβδομάδα καιγόταν το δάσος του χωριού. Επιστρατεύθηκαν όλοι οι χωριανοί μας, και οι Γιανναδενοί περισσότερο που δεν τους έλεγχαν οι αρμόδιοι, έκαψαν συστηματικά τα μέρη πού αργότερα έγιναν χωράφια και σαυτούς τα χρώσταγαν οι χωριανοί.
Πράγματι, μοιράστηκαν τα χωράφια που ανοίχτηκαν, ενώ στα ακαλλιέργητα μέρη φύτρωσαν χόρτα που μας έζησαν στα δύο κρισιμότερα χρόνια του πολέμου. Επίσης αυτά τα χωράφια απο το καμμένο δάσος απέδωσαν πάρα πολύ, περίπου στο τετραπλάσιο απο τα άλλα κουρασμένα χωράφια. Ορισμένοι απο τους σύγχρονους γεωργούς βρέθηκαν με το τέλος του πολέμου και με λεπτά. Κι αυτό γιατί ήταν μία δυσκολότατη εποχή ο χειμώνας του 1944-1945, και η πείνα ήταν τόσο μεγάλη που για ένα κιλό σιτάρι έδινες μία χρυσή λύρα. ΄Ενα λίτρο λάδι και 10 κιλά σιτάρι ανταλλάχτηκαν στο χωριό με ένα σπίτι. Επίσης συνέβησαν και άλλα πολλά τραγικά περιστατικά την εποχή αυτή της πείνας. Αν δεν μεσολαβούσε ο Ερυθρός Σταυρός με μπισκότα και κονσέρβες όπως ενθυμούνται οι γεροντότεροι πολλοί θα πέθαιναν απο πείνα. Πείνα υπήρξε μεγάλη και σε ολόκληρο το νησί και αναφέρθηκαν μάλιστα και θάνατοι. Παρ΄όλο που η πείνα μάστιζε το χωριό μας δεν πέθανε κανείς απο αυτήν. Η οικογένεια μας βοηθήθηκε πολύ απο τον ερυθρό σταυρό και ίσως γι΄αυτό κατορθώσαμε να επιζήσουμε, όπως άλλωστε οι περισσότεροι τότε χωριανοί.

ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΤΟΥ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ 1939/1945

Ήταν η εποχή του 1939 , και στην Ευρώπη ήδη είχε αρχίσει ο Πόλεμος. Η Ιταλία τότε άρχισε τη αμυντική προετοιμασία της Ρόδου.

Σε λιγότερο απο ένα χρόνο είχαν καταφέρει να περιφράξουν τα καίρια αμυντικά σημεία του νησιού με αγκαθωτό σύρμα και ναρκοθέτησαν τις περιοχές αυτές. Ο στρατός κατηύθυνε καθημερινώς και στρατοπέδευε σε διάφορες περιοχές και στον δικό μας Σκληπενό χώρο είχαν στρατοπεδεύσει περίπου 3.000 με 4.000 στρατιώτες. Η παραλία του χωριού, έχοντας ιδιαίτερο στατηγικό ενδιαφέρον περιφράχτηκε και ναρκοθετήθηκε σε όλο της το μήκος. Απο του Ψαρά το Αργιάκι, μέχρι τον ποταμό της Σταφυλιάς είχαν φτιάξει πολυβολεία, προχώματα και καταυλισμούς στα διάφορα υψώματα. Επίσης τα κτίσματα του Κιοταριού κι αυτό ακόμα το μοναστήρι ήταν επιταγμένα απο το στρατό. το Γαλούνι, που τότε είχε άλλη μορφή είχε ανασκαφθεί και εκεί αποθηκεύτηκαν οβίδες πυροβολικού για τη μονάδα που έδρευε στον Κουρκουτελλάρη. Τα γύρω ήταν ανασκαμένα με προχώματα και άλλα καταφύγια για την τοποθέτηση και κάλυψη στρατού και κανονιών. Τα περιφραγμένα και ναρκοθετημένα χωράφια απείχαν 300 με 500 μέτρα απο τη θάλασσα, και ήταν φυσικά ρητά απαγορευμένη η καλλιέργεια και η διέλευση των χωριανών από εκεί. Η προσέγγιση στην θάλασσα απαγορευόταν δια στρατιωτικού νόμου, ενώ μπορούσε κανείς κατά την διάρκεια της ημέρας να διασχίσει τον αυτοκινητόδρομο. Έτυχε εκείνη την εποχή να βρεθώ στο Κιοτάρι και μου έκανε μεγάλη εντύπωση η παραλαγή του τοπίου. Μου έχει μείνει καθαρά στο μυαλό το ψιλό σύρμα που ήταν στερεωμένο στη γη και απο πάνω τοποθετημένες αθρούμπες και θυμάρι έτσι ώστε να φαντάζει απο μακρυά σαν φυσικός λόφος, η περιοχή απο ύψος. Αυτά όλα συνέβαιναν απο το 1939 μέχρι το 1943 και ο ιταλικός στρατός που αριθμούσε 55.000 στρατιώτες μαζί με το γερμανικό που ήταν 7.000 περίμεναν τον εχθρό, τους Εγγλέζους και τους Έλληνες, να τον ρίξουν στη θάλασσα, μα αυτός δεν φάνηκε ποτέ, Όταν έγινε η συνθηκολόγηση στην Ιταλία το λεγόμενο «αρμιστίτσιο», 1943, οι Ιταλοί και οι Γερμανοί πολέμησαν μεταξύ τους και επεκράτησαν ως γνωρίζουμε οι δεύτεροι. Με την ήττα των Ιταλών όλος ο στρατός και τα φυλάκια που προαναφέραμε διέλυσαν, και οι Ιταλοί παίρνοντας το δρόμο της αιχμαλωσίας έγκατέλειψαν όλο το πολεμικό υλικό που ποτέ δεν χρησιμποποίησαν στους δρόμους και στα χωράφια. Ο γερμανικός στρατός δεν τα περιμάζεψε διότι του ήταν άχρηστα παρά προέβηκε σε ανατινάξεις, που δημιούργησαν φόβο και τρόμο στο χωριό. Όταν μάλιστα ανατίναξαν και το Γαλούνι όλο το χωριό κουνήθηκε, και αυτός ο ωραίος λοφος στην ακροθαλασιά έχασε την παλιά του ομορφιά, χάνοντας 10μ. ύψος.

Οι λίγοι Γερμανοί που παρέμειναν στο χωριό μας δύο χρόνια, δεν χρησιμοποίησαν καμμιά απο τις Ιταλικές βάσεις, ενώ όλο το εγκατελειμένο υλικό και τα ναρκοπέδια τα φύλαγε ένας και μόνο Γερμανός ο γνωστός 35άρης Κάρλος που πολλοί θα ενθυμούνται στο χωριό. Μετά την συνθηκολόγηση των Ιταλών συγκέντρωσαν οι Γερμανοί το πρώτο αιχμάλωτο σώμα στον Κουναρά, που ήταν το πρώην φασιστικό σώμα, περίπου 4.000 - 5.000 αιχμαλώτους. Όλοι αυτοί παρέμειναν εκεί ένα ολόκληρο χρόνο και δούλευαν στο δάσος καθώς και στο ξυλουργικό εργοστάσιο του χωριού, που εκείνη την περίοδο ανεστάλη. Στην δύσκολότατη αυτή εποχή ο χρόνος αυτός ήταν για τους χωριανούς μας «πραγματική ανακούφιση», διότι, τραγική ειρωνεία βέβαια, ο αιχμάλωτος έδινε ότι είχε και δεν είχε για μια μπουκιά ψωμί. Οι Γερμανοί δεν τους διέθεταν αρκετή τροφή και πουλούσαν τα προσωπικά τους είδη όπως ρούχα κουβέρτες, τσατίρια μα το πιο σπουδαίο ήταν τα περίφημα καλύμματα των στρωμμάτων που ντύθηκαν όλες οι γυναίκες του χωριού. Ήταν ένα ριγέ βαμβακερό και καλής ποιότητος ύ-

φασμα, και επειδή ήταν ομοιόμορφο όλες ανεξαιρέτως οι γυναίκες του χωριού ήταν ντυμένες όμοια, έτσι που δεν ξεχώριζες τις νέες απο τις ηλικιωμένες, κι όλα αυτά για 2 χρόνια. τα δυο τελευταία μαύρα χρόνια του πολέμου.
Αξίζει να σημειωθεί ότι πολεμικο υλικό εύρισκε κανείς και 10 χρόνια αργότερα. Μια τέτοια χειροβομβίδα βρήκε η μάνα σου τον Ιούλιο του 1947 στον Κουρκουτελλάρη. Ήταν τότε 14 χρονών και έβοσκε εκεί τις γίδες, όταν βρήκε μία χειροβομβίδα που διέφερε απο τις άλλες, που ήταν ασφαλισμένες με περώνη. Γνώριζε βέβαια τον κίνδυνο και συνήθως τις απέφευγε, επειδή όμως αυτή ήταν διαφορετική και βαρύτερη απο τις άλλες, νόμισε πως κάτι άλλο παρά εκρηκτική ύλη θα περιείχε «ίσως θησαυρό», και έτσι προσπάθησε να ξεβιδώσει την μοιραία εκείνη χειροβομβίδα. Φυσικά εξεράγει στα χέρια της, και το κατσικάκι που είχε στην αγκαλιά της σκοτώθηκε ακαριαία, ενώ εκενή πληγώθηκε σχετικά ελαφρά στα διάφορα μέρη του σώματος της. Την μετέφεραν με το άλογο του Παναγιώτη Λουκά στο χωριό, που ήταν μία ώρα διαδρομή, και την ίδια βραδυά μεταφέρθηκε στο νοσοκομείο όπου και έμεινε 2 μήνες. Τραυματίσθηκαν επίσης άλλες 6 γυναίκες στο χωριό, και ένας νεκρός υπήρξε θύμα της νάρκης. Βλέποντας ο κόσμος τα ναρκοθετημένα αμπέλια, γεμάτα σταφύλια, πήγαιναν τάχα με προσοχή να κόψουν σταφύλια, και ευτυχώς που δεν υπήρξαν τότε πολλά θύματα. Πολλοί χωριανοί μας χρησιμοποίησαν τις νάρκες και τις χειροβομβίδες στο ψάρεμα για 5-6 χρόνια χωρίς ευτυχώς να συνβεί κανένα ατύχημα πια.

1942 ΚΑΤΑΡΡΙΨΗ ΑΓΓΛΙΚΟΥ ΑΕΡΟΠΛΑΝΟΥ

Το Φεβρουάριο του 1942, ένα αγγλικό αεροπλάνο τύπου Ντακότα, παρ΄ολίγο να γίνει αιτία να θρηνήσει το χωριό μας πολλά θύματα. Στις 5 η ώρα το πρωϊ ένας δυνατός θόρυβος διέκοψε τον ύπνο των χωριανών. Όπως διηγήθηκαν άνθρωποι που βρέθηκαν έξω απο το σπίτι τους, εκείνη την ημέρα, είδαν το αεροπλάνο να έρχεται απο το Γεννάδι και να βγάζει μαύρους καπνούς.
Αρχικά λένε προσπάθησε να προσγειωθεί στον ποταμό, γιατί χαμήλωσε επικίνδυνα μέχρι εδάφους, φαίνεται όμως ότι την τελευταία στιγμή ο πιλότος άλλαξε γνώμη γιατί ξαναπήρε ύψος, διέσχισε το χωριό μας με κατεύθυνση για το Χερισόβουνο. Απο το χωριό μας πέρασε σε ύψος 30 μέτρων και σίγουρα αν παίρναγε απο το καμπαναριό δεν θα μπορούσε να αποφύγει μια μεγάλη σύγκρουση. Όπως διηγούνται αυτόπτες μάρτυρες, το αεροπλάνο προσπάθησε απεγνωσμένα να πάρει ύψος ελπίζοντας να βρεί πίσω απο το χωριό ομαλό έδαφος για προσγείωση. Προσπάθησε να αποφύγει αυτό το ίδιο χωριό, γιατί μόλις πέρασε πάνω απο το τελευταίο σπίτι άρχισε να αδειάζει τις οβίδες του απο το Νιο νερό, μέχρι το γκαράζι του Σοφού σε μια ύστατη προσπάθεια να προσγειωθεί χωρίς να εκραγεί. βλέποντας εκεί το ύψος του βουνού, προσπάθησε και πάλι να πάρει ύψος, αλλά 15 μέτρα χαμηλότερα απο το ύψος του βουνού συγκρούστηκε πάνω του και ακολούθησε μεγάλη έκρηξη. Φαίνεται ότι υπήρχαν ακόμη μέσα εκρηκτικές ύλες, αν αναλογιστούμε το μέρος που συγκρούστηκε το μοιραίο αεροπλάνο και στο άλλο σημείο που βρέθηκαν τα συντρίμια του. Το πενταμελές πλήρωμα του βρέθηκε νεκρό, ενώ πολλοί απο τους χωριανούς μας έτρεξαν να παράσχουν βοήθεια στους τυχόν επιζήσαντες. Ο θάνατος τους όμως ήταν ακαριαίος. Ακολούθησε πλιάτσικο για την βενζίνη και τα λάστιχα, μέχρι που ήρθαν οι Ιταλοί και απαγόρευσαν την προσέλευση και τελικά τα συντρίμια του μεταφέρθηκαν στην πόλη της Ρόδου, για τρόπαια.

ΚΑΛΛΙΕΡΓΕΙΑ

Όπως προαναφέραμε, στα τελευταία χρόνια του περασμένου αιώνα, άρχισαν οι πρόγονοι μας να καλλιεργούν τη γη με κάποιο σύστημα. Παλαιότερα πολλοί

απο αυτούς ζούσαν νομαδική ζωή, παράδειγμα όπως μου διηγόταν ο Νύχης, ο παππούς μου ο Παπαύλος, που ανατράφηκε στο βουνό. Οι γονείς του δεν κατέβαιναν στο χωριό παρά σε μεγάλη ανάγκη, ο δε πάππους μου όπως ήταν επόμενο δεν είχε πολλές κοινωνικές σχέσεις και ανάλογη επαφή με τους χωριανούς. Όταν αργότερα παντρεύτηκε και κατοίκησε στο χωριό, δεν μπήκε ποτέ σε καφενείο και δεν λάμβανε μέρος σε καμμιά κοινωνική δραστηριότητα. Ιδιόρυθμους ανθρώπους είχε στο χωριό μέχρι τις αρχές του αιώνα μας, και αυτοί ζούσαν και πέθαιναν στα βουνά. Μα και οι υπόλοιποι που υποτίθεται ότι ζούσαν στο χωριό αν υπολογίσουμε τις περιόδους του οργώματος, του θέρους και του αλωνισμού, που κοιμόντουσαν σε σταύλους, ζούσαν τον περισσότερο καιρό στην εξοχή. Τα χωράφια που καλιεργούσαν ήταν ως είπαμε διεσπαρμένα σε όλο το χώρο των 70 τετρ. χιλιομέτρων του χωριού. Ο καθένας είχε και το τσιφλίκι του, (ως θα λέγαμε), που αποτελείτο απο τα γύρω χωράφια, κι εκεί είχε τα ζώα του και το σταύλο, όπου και διέμενε στο διάστημα της σποράς και τους θέρους. Παλαιότερα διέμενε εκεί όλη η οικογένεια, αργότερα μόνο ο άνδρας ή ο πατέρας. Το ένα τσιφλίκι απο το άλλο ήταν απομακρυσμένο με αποτέλεσμα να έχουν μεγάλες ζημιές απο τα ζώα και τα πουλιά. Οι τολμηρότεροι σκέφτηκαν να συγκεντρώσουν τα χωράφια τους και όσοι τελικά το έκαναν, βγήκαν οι ίδιοι και οι απόγονοι τους κερδισμένοι. Φαίνεται να προέβησαν σε ανταλλαγές και αναδασμό και έτσι προόδευσαν καλύτερα. Αλλά και οι άλλοι που παρέμειναν στο παλιό σύστημα ετυχώς επωφελούμενοι απο την μοιρασιά των τούρκικων βακουφιών, που ακολούθησε, δεν βγήκαν ζημιωμένοι, και σιγα - σιγά μπήκαν κι αυτοί στο συγκεντρωτικό μετόχι. Σχετικά με την εγκατάλειψη των τούρκικων βακουφιών υπάρχουν διάφορες παραδόσεις και η πιθανότερη είναι πως μετά το ξέσπασμα της εθνικής εξέγερσης, 1821. Οι τούρκοι θεώρησαν καλό να συγκεντρώσουν τα κτήματα του, εγκαταλέιποντας τις φτωχότερες περιοχές. Μεγάλες λοιπόν και πλούσιες εκτάσεις βρέθηκαν στα χέρια των χωριανών μας.
Η πλούσια όπως γράψαμε περιληπτικά καλιεργήσιμη γη στη Βίγλα, Κλήμηντα, Παλιάμπελα, Ορτιΐοι, ήταν κάποτε τούρκικα βακούφια και τσιφλίκια που μετά την εγκατάλειψη τους απο τους Τούρκους, τα μοίρασαν όλοι οι πρόγονοι μας μεταξύ τους, σε κομμάτια «λουριά» μια και όλοι ήταν γεωργοί. Μέχρι σήμερα επικρατεί το γνωμικό «Είναι του μακουφιού» που σημαίνει ότι είναι χωρίς νοικοκύρη, εγκαταλειμένο κ.λ.π.
Μέχρι το 1912 , έσπερναν σχεδόν συγκεντρωμένα, και απο το 1918 εφαρμόστηκε γενικά το σύστημα των δύο μετοχιών, ένα για τους γεωργούς και ένα για τους κτηνοτρόφους. Όμως ο συγκεντρωτισμός αυτών των χωραφιών είχε και την αρνητική του πλευρά, διότι καθώς ήταν αναγκασμένοι να καλλιεργούν εντός των σχετικών ορίων του μετοχιού, με τον καιρό τα χωράφια κουράστηκαν και φτώχιναν, και έτσι στις δύσκολες χρονιές της ανομβρίας δεν απέδιδαν ούτε 5%. Όταν παρόμοιες ανομβρίες ακολούθησαν στα χρόνια που κάπως είχε συστηματοποιηθεί η σιτοκαλιέργεια, προσπάθησαν να υπερνικήσουν τις δυσκολίες δουλεύοντας περισσότερο. Ήταν τότε τα δύσκολα χρόνια του μεσοπολέμου, και της γνωστής οικονομικης κρίσης, και οι πρόγονοι μας ήταν πολύ ολιγαρκείς, αρκούμενοι στα προϊόντα που οι ίδιοι παρήγαγαν. Τις δυσκολίες όμως αυτές τις θεωρούσαν φυσικά επακόλουθα της ζωής, και στις δουλειές αυτές της εξοχής δενόντουσαν με εθνικές συνήθειες και τα υπέμεναν όλα μοιρολατρικά, χωρίς το σημερινό άγχος, αυτή την άπληστη αγωνία της παραγωγικότητας και του κέρδους. Είναι χαρακτηριστική η ικανοποίηση που ένοιωθαν τον καιρό της συγκομιδής, με τα γνωστά σατηρικά τραγούδια του θέρρους. Στο θέρρος διανυκτέρευαν οι χωριανοί μας, όπως και εμείς τα τελευταία χρόνια, και δεν είναι υπερβολή αν πούμε ότι δούλευαν 15 με 17 ώρες το εικοσιτετράωρο, επί 3 και 4 ε-

βδομάδες με μόνο ξεκούρασμα του Σαββατόβραδου και της Κυριακής, όπου και επέστρεφαν στα σπίτια τους να παραλάβουν τις προμήθειες της εβδομάδας.

Ο αλωνισμός που ακολουθούσε ήταν τα αποκορύφωμα της χαράς και του γλεντιού. Επειδή αλώνιζαν με τα ζώα είχαν καθημερινά για ένα μήνα συνάντηση στα αλώνια, και αυτό φυσικά τους ένωνε ψυχικά και κοινωνικά. Αυτά συνεχίστηκαν μέχρι τον δεύτερο πόλεμο, για να καταργηθούν οριστικά πλέον το 1948, γιατί παρ΄όλο που θέλησαν να συνεχίσουν την παλιά μέθοδο δεν ήταν πια δυνατόν με την εξάπλωση του πολιτισμού που έφθασε και στο χωριό μας.

ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΣΤΗΝ ΚΑΛΛΙΕΡΓΕΙΑ

Μετά το τέλος του πολέμου, και με την απελευθέρωση που ακολούθησε άρχισαν πλέον να χρησιμοποιούνται τα χημικά λιπάσματα, και κάποιο φως φάνηκε στον ορίζοντα της σιτοκαλλιέργειας. Για μικρό χρονικό διάστημα φάνηκαν τα καλά αποτελέσματα και αυτό συνεχίστηκε για 15 χρόνια. με την εισαγωγή μηχανημάτων στον αλωνισμό, την μεταφορά των προϊόντων με τα αυτοκίνητα, και τη χρησιμοποίηση όμως του ξύλινου αρότρου για μερικά ακόμη χρόνια, δημιουργήθηκαν έξοδα και σταδιακά η σιτοκαλλιέργεια άρχισε να γίνεται ασύμφορη. Τα κεντρικά χωριά της Ρόδου σταμάτησαν τα δημητριακά, και άρχισαν να καλλιεργούν άλλα πιο πραγωγικά προϊόντα. Τα γειτονικά μας, χωριά Κατταβιά, Απολακιά κ.λ.π. αντικατέστησαν τα ζώα με μηχανήματα, ενώ στο χωριό μας συνέχιζαν ακόμη το παλιό σύστημα, και σα πρόφαση έβρισκαν το ορεινό μας έδαφος. Ένα δυστύχημα που έγινε στη «Φοφλακιά» με το τρακτέρ του συνεταιρισμού, συνέβαλε στην καθυστέρηση για μερικά ακόμη χρόνια. το 1961 πρώτος ο συγχωριανός μας Ζαχαρίας, αγόρασε το πρώτο ιδιωτικό τρακτέρ, για να ακολουθήσουν αμέσως μετά κι άλλοι, μεταξύ των οποίων κι εγώ. Όμως γεωργός πρέπει να γεννηθείς και να το έχεις μέσα σου, κι εγώ δεν είχα αντοχή και τη δύναμη της σκληρής εκείνης ζωής. Τη σημερινή κατάσταση την γνωρίζουμε αφού τελικά έμειναν 6 οικογένειες που ασχολούνται συστηματικά με την καλλιέργεια. Στην αμπελοκαλλιέργεια δεν μπορεί πάλι κανείς να ασχοληθεί σαν μονοκαλλιέργεια γιατί το 95% των δένδρων είναι παλαιού τύπου και μοιρασμένα σε διάφορα χωράφια. Στα δε νέου τύπου «μούρρελλα» δεν είδαμε μέχρι σήμερα ιδιαίτερα αποτελέσματα.

ΤΟ ΑΛΕΤΡΟ ΚΑΙ Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ

Η μηχανοποίηση της γεωργίας στο χωριό είναι δεδομένη. Τα παλιά εργαλεία το ένα μετά το άλλο εγκαταλείπονται και πετιώνται σαν άχρηστα πλέον υλικά. Ίσως θα έπρεπε να περιγράψουμε τόσο τα πολύ παλιά που καταργήθηκαν εδώ και πολλά χρόνια, όσο και τα υπόλοιπα που συνεχίζουν να χρησιμοποιούν ορισμένοι γέροι στον τόπο. Είναι όμως πληκτικό θέμα και κουραστικό γι αυτό και σκόπιμα το αποφεύγω. Δεν θα παραλείψω όμως να περιγράψω το ξύλινο άλετρο «άροτρο» που μετά απο μια σειρά αιώνων χρησιμότητας του, φαίνεται πως έφτασε το οριστικό του τέλος. Είναι το παλαιότερο εργαλείο κι αυτό δεν σηκώνει καμμιά αμφιβολία, παρ΄όλο βέβαια που στο πέρασμα των χρόνων θα τροποποιήθηκε αρκετά. Το ότι ακόμη είναι σχεδόν αρχαίο εργαλείο, φαίνεται απο την ονομασία των διαφόρων εξαρτημάτων που το αποτελούν. Παρά τα 450 χρόνια Τουρκοκρατίας οι ονομασίες τους παρέμειναν ελληνικές ως ήταν. Άλλα νεώτερα εργαλεία που χρησιμοποιήθηκαν επι Τουρκοκρατίας όπως μιστρί, μαλλάς, κασμάς, αραμπάς κ.λ.π. συνεχίζουν να ονομάζονται κι έτσι μέχρι σήμερα.

Το άλετρο το κατασκεύασαν οι πρόγονοι μας, και τα βασικά του υλικά ήταν 4 σκληρά ξύλα, συνήθως απο περνάρι, κερατιά ή κυπαρίσσι, και σε έκτακτη ανάγκη πεύκο που είναι ξύλο μαλακό, και αποτελείτο απο τα εξής κομμάτια: 1.

την Χερόλαη - χειρολαβή. 2. Πούαρι - ποδάρι, είναι το ξύλο που τρίβεται στο χώμα και συγκρατεί το νι - νίδι -. 3. την βούλα και 4. το κοντάϊ που πιθανόν να πήρε την ονομασία απο το κοντάρι. Τα δυο πρώτα κομμάτια με τα δύο τελευταία τα συνδέει η περώνη. Υπάρχουν ακόμα και άλλα μικρότερα αντικείμενα όπως ζεύλες, γλυθί, και άλλα, ονομασίες που τις έδωσαν αργότερα, καθώς και τον ζυό - ζυγό - και την τραχηλιά, που την έβαζαν στον τράχηλο του ζώου. Το νύδι ήταν το μοναδικό σίδερο που υπήρχε αρχικά, αργότερα πρόσθεσαν και ορισμένες βίδες, ενώ παλαιότερα χρησιμοποιούσαν ξύλινες σφήνες.
Η απόδοση του αλέτρου εξαρτιόταν απο το ζώο, απο το έδαφος και φυσικά απο την καλή κατασκευή του. Στην καλύτερη περίπτωση ένας γεωργός μπορούσε να οργώνει 3 στρέμματα την ημέρα. Στα τελευτάια 50 χρόνια σε πολλά χωριά αντικαταστάθηκε το ξύλινο «άλετρο» με σιδερένιο. Στο χωριό μας έγινε μια δοκιμή μετά την απελευθέρωση με το σιδερένιο, -στη πρώτη επαφή της πατρίδας με τον γεωργό-, αλλά τελικά επεκράτησε το ξύλινο. Σήμερα δεν χρησιμοποιείται πια και είναι ζήτημα αν έχουν φυλαχτεί 4-5 άλετρα σε σπίτια.

ΜΕΛΙΣΣΟΚΟΜΙΑ

Η πρώτη επαφή των προγόνων μας με τη μέλισσα δε μπορέι να καθοριστεί. Αν όμως λάβουμε υπ΄όψιν την ιστορία της, που αναφαίνεται στους βιβλικούς χρόνους, καθώς και την αναγκαιότητα των προϊόντων της, δεν αποκλείεται η ανέκαθεν εκμετάλευση της στο χωριό. Εγώ προσωπικά ασχολήθηκα απο μικρό παιδί, με τη μέλισσα, και έβλεπα καθαρά ίχνη προύπαρξης τους στο τόπο μας. Βέβαιο πάντως είναι ότι στα τελευταία πενήντα χρόνια του περασμένου αιώνα η μέλισσα πήρε μεγάλη ανάπτυξη. Τα αναρίθμητα μελισσοτόπια που συναντούμε σε όλο το χώρο του χωριού, μας φανερώνουν τη σημασία που έδωσαν οι πρόγονοι μας στην ασχολία αυτή. Εξ άλλου οι τοποθεσίες Μελίσσι, Θηρία, Αγριομέλισσα και οι διάφορες καϊράκες, που εχρησιμοποιούντο για κυψέλες επαληθεύουν αυτή την άποψη.
Πρώτο μελισσοτόπι η παράδοση θέλει αυτό της εκκλησίας, λόγω της αναγκαιότητας της σε κερί. Κι εδώ διάφορες νεώτερες περιοχές όπως «της εκκλησιάς η μέλισσα», «της Αρω Σαλής η μέλισσα», «στου Θάρρη τη μέλισσα» επαληθεύουν και πάλι αυτή τη παράδοση.
Οι πρόγονοι μας λοιπόν βλέποντας με ενθουσιασμό το τόσο πολύτιμο προϊόν των μελισσών, το μέλι καθώς και την ευκολία που επολλαπλασιάζοντο, άρχισαν όλοι να ασχολούνται με αυτές. Το μέλι το βρήκαν πολύ γευστικό, μια που δεν είχαν ακόμη ζάχαρι, - ήρθε αρχές του 1900 - αλλά και το κερί τους ήταν ακόμη πιο απαραίτητο για την εκτέλεση των θρησκευτικών τους καθηκόντων. Φαίνεται όμως να έπεσε μεγάλη αρρώστια, η ξηρασία, και απέμειναν μόνο 30 μελίσσια περίπου που θα ενθυμούνται οι γεροντότεροι. Επέζησαν μόνο εκείνα που είχαν κοντά τους λουλούδια και κλαδιά αλλά και νερό, που ως γνωστόν δεν πρέπει να απέχει περισσότερο απο χίλια μέτρα απο το μελισσοτόπι. Απαραίτητη τροφή για τη μέλισσα στο χωριό μας θεωρούσαν το πεύκο και την έρρικα, υπήρχε δε σχετικό γνωμικό στο χωριό που έλεγε «η έρρικα είναι η ζωή της μέλισσας και ο πεύκος το ψωμί της». Είναι γνωστό σε όλους μας ότι η έρρικα είναι ανθισμένη όλο το χειμώνα, όταν δεν υπάρχει κανένα άλλο λουλούδι. Ο δε πεύκος λόγω της μεγάλης ποσότητας χυμού που μαζεύει απο αυτόν η μέλισσα, δίνει την ευκαιρία στον μελισσουργό, να τον τριγήσει περισσότερες φορές το χρόνο.
Μεταπολεμικά αναγνωρίστηκε η αξία του θυμαριού στην μελισσοτροφική του αξία που οι πρόγονοι μας αγνοούσαν. Παλαιότερα το ονόμαζαν γαλαθρούμπι διότι το έτρωγαν ιδιαίτερα οι γίδες τον Ιούνιο, που ήταν η εποχή του αρμέγματος, και δεν υπήρχε άλλο ανθισμένο φυτό.

Σήμερα υπάρχουν οι σύγχρονες μέλισσες, με τελευταίου τύπου κουβάνια, ο δε έλεγχος ασθενειών είναι αποτελεσματικός και η τιμή συμφέρουσα. Παλιότερα οι μέλισσες θρεφόντουσαν σε απλά μικρά κουβάνια απο φελλό και τις λέγανε θηρίες. Οι θηρίες πολλαπλασιάζοντο γρηγορότερα και εκμεταλεύοντο οι ίδιες το κερί τους εξ ολοκλήρου, σε μια δε απρόβλεπτη επιδείνωση καιρού τους αρκούσε μέχρι θανάτου. Μέλι όμως, σε σύγκριση με μια σύγχρονη κυψέλη έβγαζε περίπου το 1/15. Ο χώρος του κουβανιού ήταν στενός και χώραγε μέχρι 5.000 μέλισσες, ενώ σε μια σύγχρονη κυψέλη χωράνε 20 και 30 χιλιάδες. Στις σύγχρονες κυψέλες υπάρχει επίσης και αποθηκευτικός χώρος που μπορεί να αντιμετωπίσει την πείνα και τις γνωστές αρρώστιες που ελέγχονται με τα κινητά πλαίσια.
Αυτές οι σύγχρονες κυψέλες φάνηκαν για πρώτη φορά στο χωριό μας το 1950. Προγενέστερη προσπάθεια των κατακτητών απέτυχε, και σαν πρώτο διδάξαντα αναγνωρίζουμε καποιον ιδιώτη Κρητικό, και σαν δεύτερο τον αρμόδιο υπάλληλο του γραφείου γεωργίας. Πάντως η πρώτη προσπάθεια με τον Κρητικό απέτυχε, και όχι μόνο δεν απέδωσαν αυτοι πού συνεργάστηκαν μαζί του αλλά έχασαν και τα περισσότερα εγχώρια μελίσσια τους. Παρ΄όλη όμως την οινομική του αποτυχία συνέχισαν με το καινούργιο σύστημα, ένας δε απο αυτούς είμουν και εγώ. Αν και έφτιαξα 50 σύγχρονες κυψέλες, καθώς και άλλες εγχώριες εν τούτοις δεν είχα σπουδαία οικονομικά αποτελέσματα γιατί το προϊόν δεν είχε την αξία που έχει τα τελευταία χρόνια. Στο διάστημα που είχα τη δουλειά π.χ. ένα κιλό μέλι είχε την ίδια αξία με ένα κιλό ζάχαρι, ενώ τώρα ως γνωστόν έχει φθάσει σχεδόν το πενταπλάσιο. Σήμερα στο χωριό έχουν μείνει λίγοι μελισσοτρόφοι και με τη πάροδο του χρόνου λιγοστέυουν συνεχώς. Σε αυτο συντείνει και το κλίμα του νησιού διότι η ανθοφορία υπάρχει για πολύ λίγο χρονικό διάστημα έν αντιθέσει με την υπόλοιπη χώρα, το δε πεύκο δεν παράγει καλής ποιότητας μέλι και έρρικα δεν υπάρχει πλέον αρκετή στα εναπομείναντα μελισσοτόπια.

ΚΤΗΝΟΤΡΟΦΙΑ

Αρχικά οι μάντρες ήταν διασκορπισμένες σε όλο το χώρο του χωριού εφ΄όσον όπως είπαμε σχεδόν όλες οι οικογένειες είχαν ζώα. Για μαντρί διάλεγαν μέρος που να μην το πιάνει ο δυνατός αέρας του χειμώνα, να είναι ευήλιο το χειμώνα καί δροσερό το καλοκαίρι και το κυριότερο να έχει κοντά νερό και βοσκή. ΄Οταν αργότερα οι κτηνοτρόφοι περιορίστηκαν στην γεωργική ζώνη, παρ΄όλο που οι μάντρες μειώθηκαν στις μισές, είχαν πρόβλημα βοσκής και χώρου. ΄Ομως ο περιοριστικός αυτός νόμος δεν διήρκησε πολύ και έτσι μπόρεσαν και συντήρησαν τα ζώα τους που ήταν κυρίως γίδια και κατά το 20% πρόβατα. Απο τό 1918 που χωρίστηκαν τα δυο μετόχια υπήρξε κάποια αποσυγκέντρωση των κτηνοτρόφων στο χώρο του ενός μετοχιού. Κοπάδι που παραβίαζε το νόμο περισσότερες απο 2-3 φορές το χρόνο ήταν καταδικασμένο να πουληθεί. Ο νόμος ήταν πολύ αυστηρός και σε γενικές γραμμές, τηρήθηκε απο τους κτηνοτρόφους. Τα δυο αυτά μετόχια αρχικά άλλαζαν ανά δύο χρόνια ενώ απο το 1950 κάθε χρόνο. Απο το 1940 περίπου και μετά άρχισαν να αξιοποιούν τα προϊόντα τους τόσο του κρέατος όσο και του γάλακτος και των υποπροϊόντων του. Παρ΄όλη όμως την προσπάθεια το εισόδημα του κτηνοτρόφου ήταν το μισό απο εκείνο του γεωργού. Με ένα λίτρο λάδι αντάλαζες δύο έως τρία χιλιόγραμμα κρέας, και με τρία κιλά σιταρι αντάλαζες 1 κιλό κρέας.
Μια ολόκληρη κατσίκα δεν κόστιζε παραπάνω απο 25-30 κιλά σιτάρι και ένα κατσικάκι πολύ λιγότερα, επίσης και τα προϊόντα του γάλακτος, τυρί, μυζήθρα παστό δεν είχαν μεγαλύτερη αξία. Τα τελευταία χρόνια όμως το εισόδημα του κτηνοτρόφου δεκαπλασιάστηκε έναντι του γεωργικού, και αξίζει να σημειώσου-

με ότι σήμερα 4 λίτρα λάδι αντιστοιχούν με 1 κιλό κρέας, ενώ το κόστος μιας κατσίκας υπολογίζεται σε 150-200 κιλά σιτάρι.

Ας μη παραλειψουμε όμως να τονίσουμε πάλι, ότι και η παραγωγή του γεωργού λογω των μηχανημάτων αυξήθηκε στο πενταπλάσιο. Σήμερα στο χωριό μας υπάρχουν 7 κτηνοτρόφοι. ενώ το εισόδημα δεκαπλασιάστηκε δεν έγινε καμμιά καλυτέρευση στη βοσκή των ζώων. Εκτός απο μερική κτηνιατρική παρακολούθηση δεν έχει σημειωθεί άλλη πρόοδος στα τελευταία τριάντα χρόνια, και μπορούμε να πούμε ότι τα πάντα γίνονται με μεγάλη προχειρότητα οι μάντρες, τα μαντρούλια κ.λ.π.

Τα ζώα έχουν αγριέψει πολύ και είναι δύσκολο να τα συγκεντρώσουν αφού δεν υπάρχει μια συνεννόηση μεταξύ των κτηνοτρόφων για να συγκεντρωθούν και να βρούν λύσεις στο πρόβλημα τους. Παλαιότερα συγκεντρώνονταν μαζί 5-10 μάντρες και τους ένωνε μια αλληλεγγύη στο εναλλαχτικό τυροκόμημα κάνοντας άγραφη χρέωση μεταξύ τους κ.λ.π. Εκεί είχαν και το νοικοκυριό τους, καθώς και το καλί, αποθηκευτικός χώρος 2-3 μέτρα πάνω απο το έδαφος, φτιαγμένο απο κλαδιά σαν καλύβα, κι εκεί φύλαγαν τα προϊόντα τους. Κάτω δε απο το καλί στο δροσιό του καθόντουσαν και ξεκουράζονταν τις ώρες που δεν υπήρχε δουλειά.

ΜΕΡΟΚΑΜΑΤΟ

Απο τα χρόνια του 1935 και νωρίτερα άρχισαν οι χωριανοί μας να συμπληρώνουν τα οικογενειακά τους έξοδα με το μεροκάματο. Σύμφωνα με την προσφορα εργασίας και την διάθεση των εργατών ερυθμίζετο και η αμοιβή τους, αδέσμευτη βέβαια απο το ΙΚΑ μια και ήταν πρόσθετη εργασία. Φυσικά την εποχή του πολέμου το μεροκάματο στο δάσος απέβλεπε μόνο στην εξασφάλιση της καθημερινής τροφής π.χ. ένα μεροκάματο αντιστοιχούσε με ένα κιλό αλεύρι, γι αυτό τους εργάτες τους έλεγαν χαρακτηριστικά ψωμόδουλους. Και μετά τον πόλεμο όμως η προσφορά εργασίας ήταν ελάχιστη για 580 ψυχές του χωριού μας. Ο εργάτης δούλευε 10 ώρες στο χωράφι ή στο αμπέλι του γεωργού για 5 χιλιόγραμμα σιτάρι ή 1 λίτρο λάδι, ενώ σε χρήματα έπαιρναν την τότε αξία των άνωθι προϊόντων.

Βέβαια και τα άλλα μεροκάματα μέσα κι έξω απο το χωριό σε κατασκευές δρόμων, ή στα Φουρνάκια στο Γεννάδι κ.λ.π. δεν τύγχαναν καλύτερων πληρωμών. Απο το 1945 μέχρι το 1947 υπήρχε η μεγαλύτερη αβεβαιότητα σε όλο το νησί στο μέλλον του λαού, και του εργάτη ειδικότερα. Αυτή την αβεβαιότητα το χωριό μας τη ξεπέρασε με την εργασία στο δάσος, ως επισημάναμε. Μετά την απελευθέρωση του 1947 οι συνθήκες εργασίας του εργάτη καθώς και η αμοιβή του άρχισαν να βελτιώνονται σημαντικά και σταθερά έναντι της θέσης του γεωργού. Απο το τέλος του πολέμου και μέχρι το 1960, όλοι σχεδόν στο χωριό ασχολούντο παράλληλα με τις γεωργικές εργασίες τους και με το μεροκάματο. Το 1962 το μεροκάματο ήταν 80 δρχ, όταν το σιτάρι πουλίοταν 2.80 το χγρ. Το 1970 το μεροκάματο ήταν 200 δρχ. και το σιτάρι 3.30 και όταν έφθασε το μεροκάματο στις 500, το σιτάρι ανέβηκε στις 5 δραχμές. Σήμερα πληρώνεις τον εργάτη και μέχρι 1000 δραχμές.

Όλα αυτά τα αναφέρω, διότι καταπιάστηκα και με τα δυό αυτά επαγγέλματα και γνωρίζω καλά τα υπέρ και τα κατά τους. Γεγονός πάντως είναι πως σήμερα η θέση του εργάτη έχει ανέβει σημαντικά και καλοπληρώνεται.

ΙΑΤΡΙΚΗ ΠΕΡΙΘΑΛΨΗ

Αναφερθήκαμε και σε προηγούμενα κεφάλαια πως ως το τέλος του περασμένου αιώνα η Ιατρική περίθαλψη στο χωριό ήταν ανύπαρκτη. Μερικοί πρακτικοί

γιατροί και άλλοι χωριανοί μας βοηθούσαν τους εκάστοτε αρρώστους με διάφορα βότανα και καταπλάσματα. ΄Οταν ομως η κατάσταση ήταν σοβαρή, σε επεμβάσεις χειρουργικές και άλλες βαρύτερες παθολογικές καταστάσεις, οι παθόντες έμεναν εντελώς αβοήθητοι. Στις δύο τελευταίες δεκαετίες του περασμένου αιώνα είχε ακουσθεί στο χωριό πως υπήρχαν χειρούργοι που έκαναν θαύματα, και άρχισαν να ελπίζουν και να περιμένουν. Εκείνο το καιρό υπήρχαν και λίγοι παθολόγοι που όμως δεν είχαν κερδίσει την εμπιστοσύνη των χωριανών μας, προτιμούσαν τους πρακτικούς γιατρούς τους. Σε παθολόγο γιατρό πήγαιναν τον άρρωστο πλέον σε απελπιστική κατάσταση, και φυσικά πάντα το αποτέλεσμα ήταν αρνητικό. Ας μη ξεχνάμε ότι η ιατρική επιστήμη ήταν σχεδόν στα σπάργανα και η φαρμακολογία στο χωριό ανύπαρκτη.
Βέβαιη επιστήμη προόδευε συνεχώς και ως ήταν φυσικό αποκτούσε συνέχεια και περισσότερους οπαδούς. ΄Οταν μάλιστα τελείωσαν τις πανεπιστημιακές τους σπουδές οι δυο πρώτοι γιατροί Διακομανώλης και Παπαβασιλείου που ήταν βέροι Σκληπενοί, άρχισε πλέον ο κόσμος να εγκαταλείπει τους πρακτικούς ιατρούς, και με τον καιρό και τα πρακτικά βότανα. Στην οδοντιατρική η πρακτική συνεχιστηκε και μετά το τέλος του δευτέρου πολέμου με τον Γιώργη Καζούλη και την δοντάγρα του. Ο συγχωρεμένος είχε μεγάλες επιτυχίες στην εξόρυξη, διότι παρ΄όλο που ο ασθενής αισθάνετο φοβερούς πόνους και ανάλογο φόβο, αυτός ενεργούσε πάντα εν ψυχρώ αδιαφορόντας για τον πόνο του ασθενή. ΄Αλλωστε εργαζόταν χωρίς μισθό. ΄Αλλη σύγχρονη πρακτική ήταν το Αργυρό η Τσίγγρα Στεργάκι που συνέχισε να βοηθά τους ασθενείς μέχρι τον θάνατο της. Είχε δε αξιόλογες επιτυχίες στα ορθοπεδικά, αρθρώσεις, βγάλσιμο, στραμπούληγμα κ.λ.π. Ο γιατρός Διακομανώλης αναγνώρισε τη τέχνη της και την ενέκρινε ανεπιφύλακτα. Και αυτή ως γνωστόν εργαζόταν χωρίς χρήματα. Το κορύφωμα όμως ήταν η Κουφή. Φαίνεται να ήταν γυναίκα πανέξυπνη και δυναμική και εκτός απο την πρακτική Ιατρική ασχολείτο σαν μαμμή, και μάλιστα ως ήδη αναφέραμε εμείωσε σταθερά την θνησιμότητα της πρωτόγενης μάνας.
΄Οταν εβλεπε να κινδυνεύει η μητέρα με μεγάλη ψυχραιμία τραβούσε το παιδί απο το λαιμό και το κεφάλι με κίνδυνο να το στραγγαλίσει, προκειμένου να σωθεί η μητέρα. Λένε ότι η Κουφή ήταν και «καλιτέχνιδα» στο χωριό και οι νύφες του χωριού εστολίζοντο, σύμφωνα με τις οδηγίες της. Η Κουφή εργάστηκε απο το 1880 μέχρι το 1930. Πέθανε σε βαθειά γεράματα και λέγεται ότι δεν είχε ήσυχο και καλό τέλος.
Παράλληλα με την πρακτική Ιατρική υπήρχαν και τα πρακτικά φάρμακα. Αυτά κυρίως ήταν άγρια βότανα, που είτε τα έπιναν αφού τα έβραζαν ή κατασκεύαζαν ειδικά βάλσαμα για εξωτερική χρήση, και αυτά τα τελευταία ήταν τα μοναδικά στην αντιμετώπιση του πόνου. ΄Ενα απο τα γνωστά βάλσαμα ήτα αυτό που κατασκεύαζε η Καρπαθιά απο νεογέννητα ποντίκια κοπανισμένα όσο γινόταν γρηγορότερα, και μαζί με διάφορα άλλα υλικά έφτιαχνε την περίφημη εκείνη αλοιφή που θεράπευε αποτελεσματικά την κάθε είδους εξωτερική πληγή, και προλάβαινε την μόλυνση. Τα βάλσαμα αυτά εχρησιμοποιούντο μέχρι το 1940 και αργότερα όταν ο κόσμος έδωσε πίστη στην ιατρική επιστήμη εγκαταλείφθησαν. Μετά τον πόλεμο ορισμένα απο τα βότανα αυτά συνέχισαν να χρησιμοποιούνται, σιγα - σιγά όμως τα παλιά φυσικά παρασκευάσματα άρχισαν να χάνουν την εμπιστοσύνη των χωριανών.
Βότανα και άλλα υλικά που χρησιμοποιούσαν οι προπάτορες μας ήταν κυρίως το λάδι της ελιάς, που το έπιναν σε κάθε είδος κοιλόπονο, ή το χρησιμοποιούσαν για εξωτερική επάλυψη σε περιπτώσεις αθροιτικών και λοιπών παθήσεων. Παράλληλα αποτελούσε προσθετο υλικό στα διάφορα άλλα παρασκευάσματα. Στην νεώτερη εποχή έδωσαν μεγαλύτερη σημασία στις εντριβές με πετρέλαιο ή

οινόπνευμα. Παλιότερα χρησιμοποιούσαν το ρακί για εντριβές καθώς και αυολυμάνσεις. Η αλεσφακιά είναι το μόνο απο τα φυτικά βότανα που επέζησε μέχρι και τις μέρες μας και εχρησιμοποιείτο για εξωτερική επάλυψη στις πληγές, καθώς και για ζεστό ρόφημα το χειμώνα κατά της γρίππης και των κρυολογημάτων. Επίσης λέγεται ότι και σε καρδιακές παθήσεις η αλεσφακιά στον «κόρφο» - στήθος- έδινε ανακούφιση καθώς επίσης καθησύχαζε και σε περιπτώσεις νευρικότητας και ανησυχίας. Σε παρόμοιες περιπτώσεις χρησιμποποιούσαν και το σάψυχο, ενώ στο χαμομήλι δεν έδιναν καμμιά ιδιαίτερη αξία όπως συνέβαινε σε πολά άλλα χωριά. Το κρεμύδι μέχρι τα τελευταία χρόνια εθεωρείτο παυσίπονο, για εσωτερική και εξωτερική χρήση. Σε φοβερούς πόνους τάϊζαν τον ασθενή ψητά κρεμύδια. Επίσης το κρεμύδι ήταν και φάρμακο κατά της αυπνίας. Η ρετσίνη, το κερί, ήταν για τις πληγές ενώ με το σαπούνι έφτιαχναν ειδική αλοιφή. Ο αμμόλοχας και η ακόνιζα ήταν ηρεμιστικά και για τις νευροπάθειες. Επίσης σε διάφορα κτυπήματα που συνέβαιναν απο πέσιμο ή σε καυγά, ή ατύχημα απο τα ζώα, τύλιγαν το χτυπημένο μέλος σε προβιά μωρού σφαγμένου ζώου κι απο κει έμεινε και το γνωμικό «θα σε τυλίξω σε προβιά»

ΜΟΙΡΟΛΑΤΡΕΙΑ / ΘΕΟΣΕΒΕΙΑ

Εκτός όμως απο όλα αυτά τα θεραπευτικα βότανα και καταπλάσματα, οργίαζαν εκείνη την εποχή στο χωριό μας η μοιρολατρεία, η θεοσεβεία και η δεισιδαιμονία που ήταν αποτέλεσμα της απογνώσης και της ιατρικής άγνοιας. Οι πρόγονοι μας κατέφευγαν συχνά στους Άγιους και ιδιαίτερα στην Παναγία, που σ΄αυτήν στήριζαν τις ελπίδες τους για θεραπεία των ασθενών. Πολλές φορές έπαιρναν την εικόνα και την ξημέρωναν στο σπίτι μετά απο τάξιμο μιας ελιάς το λιγότερο, ή και συχνά ολόκληρων ελαιόφυτων χωραφιών για να πάρει μακρυά το κακό της αρρώστιας. Πολλες φορές μάλιστα παλιότερα, έταζαν και τον εαυτό τους για ορισμένο χρονικό διάστημα ή και για ολόκληρη ζωή στην υπηρεσία του ναού, προκειμένου να βρούν την υγειά τους, παλιότερα. Είχαν επίσης πολλές δεισιδαιμονίες που τις πίστευαν τυφλά - σήμερα συνεχίζουν ακόμη αρκετοί αφελείς και τις πιστεύουν - όπως σαράντωμα, ράντισμα με σαράντα κύμματα, αμίλητο νερό, φταρμό και τόσα άλλα. Γνωστό ακόμη είναι και το τρυπί, που τα τελευταία χρόνια έχει πάψει να πιστεύεται, που είναι ένα βραχάκι στης μάμμης της Παπαύλενας το κηπί, με ένα άνοιγμα απο την μια άκρη στην άλλη. Σ΄αυτή λοιπόν την τρύπα περνούσαν τα παιδιά που είχαν πολύ ψηλό πυρετό, πιστεύοντας πως έτσι ο πυρετός θα έπεφτε. Η κάθε επιδημία που ερχόταν στο χωριό τους κατατρόμαζε. Αν ήταν καλοκαίρι ζητούσαν λύση στα βουνά, και συνήθως στις μάντρες, χωρίς αυτό βέβαια να τους εξασφαλίζει την πρόληψη. Αν συνέπεφτε χειμώνας, περίμεναν το μοιραίο αδύναμοι να αντιμετωπίσουν την κατάσταση. Λέγεται ότι μια σοβαρή επιδημία η τελευταία πανούκλα, το 1850-60, θέρισε τον εν τρίτο του πληθυσμού του χωριού. Μια άλλη επιδημία πάλι του 1918 - Ισπανική γρίππη - είχε πάνω απο 70 θύματα. Σ΄αυτές λοιπόν τις επιδημίες που παλαιότερα θα ήταν ακόμη συχνότερες, ξεκληρίζοντο ολόκληρες οικογένειες, σε πολύ λίγο χρονικό διάστημα. Στις επιδημίες αυτές έπαιρναν πολύ αυστηρά μέτρα απομόνωσης έξω απο το χωριό και κατατρόμαζαν όλοι.

Πίστευαν δε, ότι ο κάθε ασθενής ήταν θύμα κατάρας των εχθρών του, και σε περίπτωση κρούσματος αναγκάζετο να εγκαταλείψει το χωριό, έχουμε την περίπτωση της κόρης του Γιάννουρα. Ήταν δεκαοκτώ χρονών το κορίτσι όταν, προσβλήθηκε απο φυματίωση. Μετά απο απόφαση του δημάρχου και των συμβούλων αναγκάσθηκε να φύγει απο το χωριό και βρήκε καταφύγιο στα αλώνια στον βράχο που ήδη αναφέραμε. Εκεί έμενε σε ένα κοίλωμα του βράχου, και η μάννα της, της έφερνε τροφή, με εντολή να μην την πλησιάζει. Η δύστυχη

μάννα άφηνε το φαγητό σε μικρή απόσταση απο το βράχο και πήγαινε μετά το ταλαίπωρο κορίτσι και το έπαιρνε. Ευτυχώς που πέθανε τον επόμενο χειμώνα ολομόναχο του εκεί στο βράχο, απο το κρύο μάλλον, παρά απο τη φυματίωση. Εδώ πρέπει ίσως να διευκρινίσουμε, ότι οι πρόγονοι μας δεν είχαν τόσο σκληρή και ασυγκίνητη ψυχή, αλλά αυτά τα μέτρα που έπαιρναν ήταν για να αποφύγουν την μόλυνση, και περισσότερα θύματα της επιδημίας. Ευκολονόητο πως ο θάνατος εκείνα τα χρόνια ήταν πιο συχνός και επήρχετο ανεξαρτήτου ηλικίας. Όταν δεν επρόκειτο για λοιμώδες νόσημα, την τελευταία βραδυά το σπίτι του νεκρού γέμιζε κόσμο για να δείξουν τη συμπόνια τους στα υπόλοιπα μέλη. Αν ο νεκρός ήταν νεαρής ή μέσης ηλικίας, την κηδεία την ακολουθούσαν οδυρμοί και μοιρολόγια, ενώ αν ήταν ηλικιωμένος παράστεκαν απο αλληλεγγύη. Απο εκείνα τα χρόνια είχαν αρχίσει την μετά θάνατον μεταφυσική επικοινωνία με τα γνωστά μνημόσυνα, κόλυβα, πρόσφορα, και έφτασαν μέχρι τα χρόνια μας τα σαράντα, τα τριμήνια, τα εννιαμήνια κ.λ.π.
Όταν συνέβαινε θάνατος απο επιδημία, απέφευγαν τις επισκέψεις και ευτυχώς που ευρίσκοντο μερικοί ψύχραιμοι και τους έθαβαν. Στις περιπτώσεις εκείνες δεν ήταν σπάνιο ένα σπίτι να έχει δύο θύματα. Είναι γνωστή η ιστορία του γέρο Τρέχα, πού σε μια βραδυά πέθαναν και οι δυό του γιοί 26 και 28 χρονών παντρεμένοι με παιδιά. Ο θάνατος δε ενός νεογέννητου παιρνούσε σχεδόν απαρατήρητος και έφθανε όπως είπαμε το 30%. Αν τελικά το νεογέννητο ζούσε και ήταν πρωτοπαίδι ήταν μεγάλο το γεγονός για τη οικογένεια και οι ευχές και οι φιλοφρονήσεις ήταν και τότε ανάλογες.
Προτού κλείσω το θλιβερό αυτό θέμα, καλόν είναι να σου υπενθυμίσω αν το γνωρίζεις, ή να σου το κάμω γνωστό εάν το αγνοείς, πως το μεγαλύτερο θανατικό που διεσώθει ιστορικώς, σε όλη την σκλαβωμένη τότε χώραν, ήτανε αυτό της Ρόδου, όπου μια λοιμώδης αρρώστια κόντεψε να ξεκληρήσει το νησί όπως αναφέρει ο Εμμανουήλ Γιωργιλλάς στο χρονικό, του 1498, και έχει μεταξύ άλλων και τα εξής:

..............Εις κάμπους έξω σκοτεινά
δίχως μεγάλες ψαλμουδίες, δίχως αλληλούϊρια
νάρχουνται να τους βάζουσι απάνω στα μουλάργια.
Τα παραθύρια εκλείσθησαν και οι πόρτες εκτιστίκαν
εχορταριάσαν τα στενά, οι στράτες ασχημίσανκ
αι απο την θνήσιν την κακή τα σπίτια εβρωμίσαν κ.λ.π.

Γιαυτό όπως προαναφέραμε, ο φόβος, της μόλυνσης που ήτανε βαθειά κακιά κληρονομιά κατατρόμαζε του προπάτορες μας, έστω και 350 χρόνια αργότερα. Ας μην παραλείψουμε να πούμε ότι τα χρόνια εκείνα, ο ποταμός ήταν και το πλυσταργιό του χωριού, κυρίως τους θερινούς μήνες για το πλύσιμο των κουβερτών και χοντρόρουχων. Μέχρι και το 1960 πολλές χωριανές μας συνέχιζαν να πηγαίνουν, μια και το νερό δεν ήταν ακόμη αρκετό στο χωριό.

ΚΥΝΗΓΙ

Επειδή το κυνήγι συνδέεται και αυτό με την επιβίωση του ανθρώπου πρέπει να υποθέσουμε ότι και στο χωριό μας θα υπήρχε απο πολύ παλία ένα είδος κυνηγιού. Πριν την ανακάλυψη του ντουφεκιού είναι αμφίβολο αν κυνηγούσαν με τόξα και άλλα μέσα, όπως στην υπόλοιπη Ελλάδα. Είναι όμως βέβαιο ότι κυνηγούσαν με πλάκες και με σκύλους, αυτό δε το είδος κυνηγιού συνεχίστηκε μέχρι και τα χρόνια μας. Στο χωριό μας υπήρχαν πολύ καλά κυνηγετικά σκυλιά, και όπως αναφέραμε σκυλί που δεν κυνηγούσε σκοτωνόταν. Ο τρόπος δολοφονίας του ζώου ήταν απάνθρωπος και τραγικός. Το κρεμούσαν με ένα σχοινί απο το λαιμό και στην συνέχεια το αποτελείωναν λιθοβολώντας το. Αργότερα με τον έρ-

χομό των όπλων ο αριθμός των σκύλων αυξήθηκε υπέρμετρα. Απο το 1850 υπήρχαν στο χωριό ντουφέκια σύγχρονης εποχής, αρχικά τα εμπροσθογεμή, που κατά 50% είχαν αποτυχία αφού δούλευαν με τσαμακμόπετρα και δεν εκπυρσοκροτούσαν. Αργότερα έφεραν όπλα νεωτέρου τύπου και κατά το 1870, όπως μου διηγήθηκαν οι γεροντότερροι ο κάθε Σκληπενός είχε και το ντουφέκι του. Πιθανόν να διέθεταν όλοι ντουφέκια για πατριωτικούς λόγους, και επειδή η πατρίδα ελευθερώνετο τμηματικά να ένιωσαν την ανάγκη να έχουν ένα όπλο στο χέρι με πρόφαση το κυνήγι. Μια τέτοια παράδοση πάντως δεν αναφέρεται πουθενά. Το κυνήγι ήταν ελεύθερο για όλο τον χρόνο, χωρίς άδειες, και λόγω της ακρίβειας των πυρομαχικών κυνηγούσαν κυρίως μεγάλα ζώα, ελάφια και κατά δεύτερο λόγο λαγούς. Μέχρι το 1940 δεν σκότωναν πέρδικες αλλά τις συνελάμβαναν με τις «πλάκες» που ήταν αρκετά αποτελεσματικές. Αναφέρεται και κυνήγι αγριόχοιρου στο μοναστήρι της Ίγκου, σε περιορισμένη όμως κλίμακα, γιατί ήταν επικύνδυνο. Δυστυχώς ο αγριόχοιρος εξαφανίστηκε εντελώς απο το νησί και το δάσος της Ίγκου ήταν το μοναδικό μέρος που ζούσε. Το κυνήγι των ελαφιών γινόταν τα βράδυα στο πέρασμα ή την ημέρα (ομαδικά) το σύστημα του «σουρή» που εξακολουθεί λαθραία να γίνεται και μέχρι σήμερα σε μερικά χωριά.

Η παράδοση μας λέει ότι τα ελάφια καθώς και τις αλεπούδες τα έφερναν στο νησί οι Ιππότες. Σήμερα στο χωριό υπάρχουν γύρω στα 50 ντουφέκια και κυνηγούν στις εποχές που ορίζει ο νόμος.

Το κυνήγι με τις πλάκες, που έφτασε και μέχρι τα χρόνια μας, ήταν δύο εποχών: Το θερινό και το χειμερινό. το θερινό ήταν για τις πέρδικες και τα τρυγόνια, ενώ το χειμερινό για τσίχλες, γιανιά, κότσιφες κ.λ.π. Η πλάκα αποτελείτο απο μια πλατειά πέτρα σηκωμένη απο ένα ξυλό σκάντινα και τρυκέρι, και μέσα ρίχνανε άχυρο ή σιτάρι καθώς και σκουλίκια της γης για να προσελκύουν το πουλιά. Ήταν μια τέλια παγίδα για τα πουλιά παρ΄όλο τον απλό μηχανισμός της, απαγορεύτηκε δια νόμου το 1940, αλλά λαθραία συνεχίστηκε ακόμη μέχρι και τα τελευταία χρόνια. Σήμερα η χρήση της είναι πολύ περιορισμένη. Μια άλλη παγίδα ήταν η συρτή, θηλιά απο σύρμα στο πέρασμα του ζώου, και που συνεχίζεται ακόμη μέχρι σήμερα αν και απαγορεύεται αυστηρά απο το νόμο.

Στο διάστημα του δευτέρου πολέμου 40-45 υπολογίζονται γύρω στα τριακόσια τα ελάφια που πιάστηκαν. Ο καλύτερος αλαφότοπος ήταν στον ποταμό και τον καιρό του πολέμου και της πείνας ολόκληρη η περιοχή ήταν παγιδευμένη. Χάρις στα ελάφια επέζησαν βέβαια αρκετές οικογένειες την εποχή της μεγάλης πείνας, κινδύνευσαν όμως τα ζώα αυτά να εκλείψουν εντελώς απο το νησί και θα ήταν πραγματικά κρίμα.

Τελευταία παγίδα στο χωριό συνεχίζει να είναι η ξώβεργα που είναι πολύ αποτελεσματική, ευτυχώς που αφενός είναι σε περιορισμένη χρήση και αφετέρου πρόκειται για αποδημικά πουλιά που η ζημιά είναι ολιγότερρο θλιβερή στο τόπο. Βέβαια είναι και αυτές δια νόμου απαγορευμένες

ΧΟΜΠΥ

Πριν αναφερθούμε στο κυρίως κυνήγι αξίζει να αναφέρουμε 2 αγαπημένα χόμπυ, το ψάρεμα και το «καλαούρεμα». Η θάλασσα τόσο για μπάνιο όσο και για ψάρεμα παρέμεινε άγνωστη στους προπάτορες μας, μέχρι και το 1910. Γράψαμε και σε προηγούμενο κεφάλαιο πως ο ποταμός Τρίκολου αποτελούσε τον τόπο διασκέδασης των χωριανών μας στο μπάνιο και στο «καλαούρεμα». Πριν απο το 1940 στο χωριό δεν υπήρχε επαγγελματίας ψαράς ούτε βάρκα. Υπήρχαν βέβαια μερικοί που ψάρευαν με το καλάμι, και γνωστά τέτοια μέρη είναι οι Καγιές στο Κιοτάρι μέχρι και τις κόκκινες πατέλες και μάλιστα έπιαναν πολλά ψάρια που εκείνα τα χρόνια αφθονούσαν. Μετά το τέλος του πολέμου και με την βελτίωση του βιοτικού επιπέδου οι χωριανοί, άρχισαν πλέον να γνωρίζουν τη θάλασσα και τις ομορφιές της. Παράλληλα άρχισαν να ασχολούνται και με το ψάρεμα πιο συστηματικά, με «κίρτους» και με δυναμίτες απο τα υπολείματα του πολέμου που μας άφησαν οι κατακτητές, και με αυτά καταστρέψαμε οι ίδιοι τον πλούτο της θάλασσας μας. Είναι βέβαια σε όλους μας γνωστό ότι χρησιμποποιήθηκαν σε ολόκληρο το νησί εκενή την εποχή δυναμίτες σε αφάνταστη μεγάλη ποσότητα.

Τότε ενεφανίστηκαν και οι πρώτοι επαγγελματίες ψαράδες στο χωριό μας. Δυστυχώς οργανωμένος ψαράς Σκληπενός δεν υπήρξε ποτέ παρ΄όλο που το Κιοτάρι τα τελευταία χρόνια είναι γεμάτος δύχτια και ψαρόβαρκες. Το καλάμι άρχιζε σιγά - σιγά να εξαφανίζεται υποκύπτοντας στην πρόοδο του πολιτισμού και το αντικατέστησαν οι σύγχρονες ψαρικοί μέθοδοι, ψαροντούφεκα, καθετή κ.λ.π. που το έχουν σαν χόμπυ αρκετοί απο τους χωριανούς μας.

΄Ενα παλιό αγαπημένο χόμπυ των Σκληπενών ήταν και το «καλαούρεμα» που λησμονήθηκε εντελώς μετά το τέλος του πολέμου αφού έπαψαν πια να τρώνε τα καβούρια, χέλια, μενίες κ.λ.π. Η λέξη καλαούρεμα είναι Σκληπενή λέξη και μας θυμίζει την επίσης Σκληπενή λέξη καούρεμα που σημαίνει γαργάλισμα. εθεωρείτο λέξη παρεξηγήσιμη, γιατί όταν ένα ζευγάρι ερωτευμένων ήθελαν να βρεθούν μόνοι, έβρισκαν σαν πρόφαση το καλαούρεμα για να συναντιώνται, ξεφεύγοντας έτσι απο την υπόλοιπη παρέα. Το καλαούρεμα γινόταν κυρίως στον ποταμό του Τρικόλου τους θερινούς μήνες, όπου οι ανθισμένες ελιές - πικροδάφνες - καθώς και η δροσιά του ποταμού στο ξέγνοιαστο και ήσυχο τοπίο, έβαζε σε πειρασμό τους προγόνους μας.

ΕΘΙΜΑ

Τα Σκληπενά έθιμα οι τοπικές αυτές συνήθειες κάθε χωριού, στο δικό μας είναι ιδιαίτερα έντονες φημησμένες και γνωστές, σε όλο το νησί, και τούτο γιατί είμαστε οι Σκληπενοί απο φύση παραδοσιακός λαός. Στις τοπικές αυτές συνήθειες συμμετέχουμε όλοι ανεξαιρέτως οι χωριανοί ανεξαρτήτου ηλικίας και κοινωνικής τάξεως.

΄Αξιον προσοχής είναι και τα παιδιά των ξενητεμένων Σκληπενών που είναι διαπαιδαγωγημένα σύμφωνα με τις Σκληπενές συνήθειες, και φτάνει μια παραμονή λίγων ημερών στο χωριό, για να αφομοιωθούν με τους ντόπιους.

Μετά την απελευθέρωση πολλά απο αυτά τα έθιμα σταμάτησαν. ΄Αλλα τροποποιήθηκαν, όλα όμως έχουν πάντα την παλιά των ακτινοβολία αυτήν που έδενε τον Σκληπενό με τον τόπον, και που έμπαινε στον απόδημο εμπόδιο στη λησμονιά. Για να τα εξιστορήσουμε όλα, είναι πρακτικά δύσκολο, γι αυτό θα περιοριστούμε στα κυριότερα.

Τα έθιμα αυτά μπορούμε να τα χωρίσουμε σε διάφορες κατηγορίες, διασκεδαστικά, ψυχαγωγίας, αλληλεγγύης κ.α. την αλληλεγγύη δεν μπορούμε να την πούμε φυσικό προνόμιο των Σκληπενών, μα γενικά όλης της ελληνικής φυλής. ΄Αλλωστε τα παλιά χρόνια ήτανε αναγκαία λύση προ της χρηματικής συναλλα-

γής, και είχεν μεγάλη επίδραση στα χρόνια της σκλαβιάς. Οι πρόγονοι μας έδιναν στον θεσμό αυτόν μεγάλη σπουδαιότητα και αναφερόταν πολλές περιπτώσεις, προσώπων ή και οικογενειών με ανάγκη, που εύρισκαν στην αλληλεγγύη την λύση. Επίσης η βοήθεια ήτανε παράγοντας μεγάλης σπουδαιότητας και έφθανε, μέχρι και αποκαταστάσεως ορφανής. Δεν εννοούμε βέβαια την προσωπική βοήθεια, αλλά την γενική, όταν π.χ. ομάδα προγόνων μας, ή και όλοι οι χωρικοί βοηθούσαν κάποιον.
Αυτά τα θέματα όμως δεν διατυπώνονται σε μερικές σελίδες και θα περιοριστούμε στα παλιότερα, που έπαψαν απο πολλά χρόνια, και στην νέα γενιά θα είναι άγνωστα, και θα τα εκθέσουμε περιληπτικά. Τα εκκλησιαστικά έθιμα, είναι ίσως τα πολύ πληθέστερα. Γράψαμε πως οι πρόγονοι, ήταν άμεσα δεμένοι, με τη θρησκείαν, και η εκκλησία αποτελούσε την αλυσίδα, που είχεν δεμμένον τον κάθε πρόγονο με τη εθνότητα. Στις διάφορες δουλειές για τις οικονομικές ανάγκες του ναού συνέδραμαν όλοι ανεξαιρέτως; και όχι τύπου αγγαρίας, παρά με θέληση και χαρά, όπου έπαιρνε ιδιαιτέραν λαμπρότητα η μαζική συνάντηση. Την δουλειάν αυτήν την ομόρφαινε ακόμα περισσότερο αυτή καθαυτή η μέρα που ήτανε πάντα Κυριακή. Εκτός απο το ελαιομάζεμα που μέχρι τα τελευταία είκοσι χρόνια πήγαιναν χωριστά, παλιότερα ο ναός είχεν χωράφια και αμπέλια και τα καλλιεργούσαν με τον παραδοσιακό αυτό τρόπο οι πρόγονοι, ομαδικώς. Έθιμα ακόμα μπορούμε να πούμε τις διάφορες αλληλοβοήθειες, απο το ρόϊσμα ενός σπιτιού, που μαζεύουνταν χωρικοί ακάλεστοι, έως το καθάρισμα των καλαμιών, της στέγης, το πέταγμα του υπόλοιπου απο τα χώματα και πέτρες, μιας οικοδομής, στο άλεσμα του τραχανά που το τελευταίο αυτό έπαιρνε μορφή διασκέδασης παρά εργασίας. Το θέμα βέβαια αυτό είναι αδύνατο να το περιγράψουμε, με λίγα λόγια και να το καταλάβουμε, και υπολογίζεται ημιτελές.
Συνήθεια και έθιμο επίσης ο συναγερμός ως θα λέγαμε σήμερα, όπου σε καθε τυχόν πυρκαγιά, ή νεροποντή και γενικά σε όποιον κίνδυνον, εκτός απο την καμπάνα, που κτυπούσε με ορισμένο γνωστό ρυθμό, υπήρχε το περιλάλητο εκείνο, ΣΩΩΣΕΤΕ!!! ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΙ!!! με δυνατή φωνή, στο μέρος του κινδυνεύοντος και η τοπική συνήθεια, ήθελε όλο το χωριό εκεί παρόν για βοήθεια και συμπαράσταση, και που συναθροίζονταν αμέσως.Αυτά για την αλληλεγγύη και βοήθεια, και περνάμε στα διασκεδαστικά που και αυτά είναι ατελείωτα και διατυπώνουμε μόνο τα κυριώτερα περιληπτικά. Και πρώτα απο την Λαμπρή, που στην γιορτή αυτή εκτός απο τις υπερβολικά μεγάλες ακολουθίες, την είχαμε παραφορτώσει και με τις περισσότερες τοπικές συνήθειες. Η γιορτή αυτή του Πάσχα άρχιζε απο των Βαϊων και τελείωνε του Θωμά. Κάθε εργασία σταματούσε ιδίως την δεύτερη εβδομάδα. Η μεγαλοεβδομάδα συνεχίζει περίπου όπως και παλιά με τις προετοιμασίες του Πάσχα, και τον γενικό εκκλησιασμό. Ανήμερα το Πάσχα ο παπάς δεν έλεγε το Χριστός Ανέστη, μέχρι να διευκρινιστεί που ήτανε οι απόντες. Λέγεται Δέσποινα, πως στις αρχές ακόμα του αιώνα μας, άργησε να πάει ο πρόγονος σου, Σπύρος Μακρής, και ανάγκασε τον παπά να επαναλάβει την Ακολουθία και το Αιωθινό Ευαγγέλιο.
Στο πατροπαράδοτο ψητό του Φούρνου που ψηνόνταν σε ειδικό πήλινο τον «πιδιακό» ο παπάς γύριζε τους φούρνους και το ευλογουσε, πέρνωντας απο όλους ειδική μερίδα για να το δοκιμάσει. Τα κουλούρια και τις αυγούλες που τα έφτιαχναν χοντρύτερα απο τα τωρινά τα ζύμωναν με μέλι και γαλα. Στα μοναστήρια που έκαμναν πανηγύρια, έπαιρναν μαζί και τις εικόνες της Παναγίας, του Χριστού και της Ανάστασης. Στα κοντινά πήγαιναν με τα πόδια, σχεδόν όλοι μαζί, ακολουθόντας τον παπά και τις εικόνες. Στα μακρύτερα πήγαιναν με τα μουλάρια και υπήρχε έθιμο στο ίδιο σουμάρι κάθιζαν άνδρας και γυναίκα μαζί, μπροστά η γυναίκα πίσω ο άνδρας, καθώς και σε πολλές περιπτώσεις και την

κούνια μετο παιδί που κρέμαγαν στο καρβέλλι. Σε μια τέτοια περίπτωση η μάμμη μας Κοντή-Μαρία έχασε το παιδί απο την κούνια που της έπεσε στο δρόμο για το πανάϊρι. Γύρισαν πίσω να ψάξουν και το βρήκαν σε απόσταση χιλιομέτρων κλαμμένο μέσα στα κλαδιά. Αυτό το μωρό πιθανότατα να ήτανε η μάμμη το Πινιό.
Τόσο στα μοναστήρια όσον και σαυτήν την εκκλησιά όταν επρόκειτο να γίνει παναγύρι, στην πόρτα του εορτάζοντος ναού, την περιτύλιγαν με ένα στεφάνι απο μυρτιές, και οι δρόμοι του χωριού μέχρι τον εορτάζοντα Άγιο επίσης στρωμένοι με κλώνους μυρτιάς.
Το έθιμο αυτό συνεχίστηκε μέχρι τα παιδικά μου χρόνια, ενώ γενικά το στρώσιμο με μυρτιές, για τυχόν επίσκεψη επίσημου, Νομάρχη, Μητροπολίτη κ.λ.π. συνεχίζεται. Βέβαια, και αυτό το έθιμο, δεν θα πρέπει να ήτανε, αποκλειστικά Σκληπενό, πάντως το συνεχίζουμε ενώ σε όλα τα γύρω τουλάχιστον χωριά έχει πάψει απο χρόνια. Στα πανηγύρια τους έπαιρναν εκτός απο τα φαγητά τους και τα βυτινάρια με το κρασί. Μετά το εκκλησίασμα στο εορταζόμενο μοναστήρι ακολουθούσε το φαγοπότι.
Τις αφάλιες τις συνεχίζουν και μέχρι σήμερα την Λαμπρή Τρίτη. Η καταγωγή τους είναι απο τα βυζαντινά χρόνια που σε παρόμοια μασκαρέματα, ανάποδα πάνω στο γαϊδούρι, κάθιζαν τους στρατηγούς που στασίαζαν. Στο χωριό μας ήταν καταδικασμένοι σ΄αυτήν την γελοιοποιήση όσοι απουσίαζαν απο την ακολουθία της Λαμπρής Τρίτης. Την ημέρα εκείνη ορισμένοι ξύπναγαν τον παπά νωρίς για την ακολουθία, ώστε να μην προλάβουν οι υπόλοιποι τον εκκλησιασμό. Σήμερα καθίζουν στο γαϊδούρι ολους ανεξαιρέτως για καλαμπούρι. Η μεταφορά της Παναγιάς Σκιαδενής απο το Βάτι στο χωριό είχε μεγάλη λαμπρότητα, και τα χρόνια εκείνα έπαιρναν μέρος αποκλειστικά νέοι και νέες, πάνω απο 17 χρονών. Ξεκινούσαν ομαδικώς απο το χωριό και επέστρεφαν με την εικόνα απο τους ορτίους, γυρνώντας όλες τις μάντρες του χωριού και στο Ασκληπιό έφθαναν αργά πριν απο τον εσπερινό. Τα υπόλοιπα δημοπρασία της εικόνας, γύρισμα στα σπίτια το βράδυ και ξημέρωμα της εικόνας, γίνονται όπως πριν. Του Θωμά πήγαιναν στις μάντρες και το εξακολουθούν με κάποια τροποποίηση. Την Πρωτομαγιά την γιόρταζαν στην εξοχή με μεγάλη λαμπρότητα. Με τα χρόνια παραφόρτωσαν και αυτή τη μέρα με διάφορα πρόσθετα έθιμα και μέχρι σήμερα θεωρείται μια απο τις παραδοσιακές μερες του χωριού και κατ΄αποκλειστικότητα γιορτή της νεολαίας, που απο τα μεσάνυχτα της Πρωτομαγιάς γυρίζουν τα σπίτια του χωριού και τραγουδού:
«Πρωτομαγιά τα λούλουδα γιορτάζουν και τα πουλιά τα ταίρια τους φωνάζουν, τραγουδούν και λεν το Μάη, Μάη με δροσιές κ.λ.π.» το πρωϊ ειδική ομάδα επισκέπτεται τα σπίτια του χωριού για το ανάλογο φιλοδώρημα που παλαιότερα ήταν τα αυγά, και το ποσό αυτό το διαθέτουν για γλέντι. Παίζανε και παιχνίδια όπως αμάες, μάγγιους, κτυπητό, που αυτό το τελευταίο το παίζουν και μέχρι σήμετα μία φορά το χρόνο του Θωμά,,στις μάντρες. Το κτυπητό είναι παμπάλαιο σκληπενό παιχνίδι και το έπαιζαν οι πρόγονοι μας τακτικά. Οι επισκέψεις ή τα γειτονέματα γίνονται και μέχρι σήμερα στο χωριό, μόνο που τώρα έχουν πάρει άλλη μορφή, διότι με το καλησπέρα παρακολουθούν αμίλητοι το έργο στην τηλεόραση, ενώ παλιά ακολουθούσαν παιχνίδια, ανέκδοτα και παραμύθια πολλών ημερών. Οι νέοι οπως είπαμε συγκεντρώνοντο χωριστά, ενώ τα παιδιά πήγαιναν σε μια άλλη συγκέντρωση και εκεί έπαιζαν ή άκουγαν παραμύθια απο τους γέρους της εποχής.
Σε όλα αυτά τα γειτονέματα, πήγανινα απροειδοποίητα και ελεύθερα, πράγμα που ισχύει και μέχρι σήμερα. Φτάνοντας λοιπόν στη πόρτα του ξένου σπιτιού ο επισκέπτης δε ζητούσε ούτε την άδεια για να εισέλθει παρά με ένα καλησπέρα

έμπαινε και κάθιζε όπου εύρισκε. Ο νοικοκύρης πάλι δεν είχε υποχρέωση να προσφέρει τίποτα στον επισκέπτη του ή εκτός απο την παρέα του και την ανοικτή του καρδιά . Όλα αυτά χαρακτήριζαν την μεγάλη οικιότητα που υπήρχε μεταξύ των συγχωριανών μας, γιατί δεν κινδύνευαν να παρεξηγηθούν απο κανένα για τις πολύωρες επισκέψεις τους. Μπορούμε ακόμη ανεπιφύλακτα να συμπληρώσουμε ότι κάτι τέτοιο συμβαίνει και μέχρι σήμερα στο χωριό μας, και ελπίζουμε να κρατήσει ακόμη πολύ.

ΒΙΒΛΙΟ

Τα πρώτα ιστορικά βιβλία στο χωριό μετά απο το 1870. Λίγοι ήταν αυτοί που είχαν την δυνατότητα να το αγοράσουν, μα και να το διαβάσουν ακόμα λιγότεροι. Στα σπίτια αυτών που υπήρχε το βιβλίο τα πρώτα χρόνια συγκεντρώνοντο δέκα ή και περισσότερα άτομα, και τους διάβαζε «ο γραμματισμένος» ως τον λέγανε διάφορες ιστορίες. Λέγεται δε ότι όταν κάποτε ο Αντώνιος Γιωργάς έφερε στο χωριό τον Ερωτόκριτο, μαζεύοντο σπίτι του όλοι οι νέοι της εποχής για να το ακούσουν και έκλαιγαν απο συγκίνηση ολόκληρα βράδυα. Αυτός δε φαίνεται ότι το διάβασε τόσες φορές που αποστήθισε τρείς χιλάδες μαντινάδες. Λίγοι γνώριζαν ανάγνωση στο χωριό μας, διότι εκτός απο μερικούς εμπόρους και βιοτέχνες οι περισσότεροι απο τους υπόλοιπους ήταν αναλφάβητοι. Ένας απο τους πρώτους προγόνους μας που αγάπησε το βιβλίο ήταν ο Σταυράκκος, ο οποίος λέγεται ότι είχε μια μεγάλη κασέλα γεμάτη απο διάφορα ιστορικά βιβλία, αγορασμένα εκείνη την εποχή π' νάκριβα που αν υπήρχαν μέχρι σήμερα θα είχαν ανεκτίμητη αξία. Ήταν άνθρωπος κλειστός στον εαυτό του και δεν προπαγάνδιζε την αξία του βιβλίου στους συγχωριανούς. Πολύ αργότερα ο πάππους ο Παπαμανώλης αγοράσε κι' κείνος τα δικά του βιβλία που δυστυχώς κι αυτά χάθηκαν. Αρχές του αιώνα μας κυκλοφόρησε στην πόλη της Ρόδου και η πρώτη εφημερίδα. Ένας απο τους πρώτους συνδρομητές ήταν και ο πάππους μου ο Στούππος, που επειδή, ήταν αναλφάβητος έπαιρνε την εφημερίδα στο καφενείο να του την διαβάσουν, ο γραμματισμένος, Χαντζηγιάννης και όπως μου διηγήθηκε ο αείμνιστος ο πατέρας μου μετά απο το θάνατο του, που έγινε απο ατύχημα η εφημερίδα εξακολουθούσε να έρχεται για ένα εξάμηνο στον νεκρό πια συνδρομητή.

ΨΥΧΑΓΩΓΙΑ

Γραψαμε ότι οι νέοι κάτω απο 20 ετών δεν έμπαιναν στο καφενείο. Συνήθιζαν όμως να πηγαίνουν σ΄ένα μεγάλο σπίτι του χωριού, νέοι αλλά και νέες, και εκεί έπαιζαν εκείνα το περιβόητα τολμηρά παιχνίδια. Τα παιχνίδια αυτά έφτασαν μέχρι τις μέρες μας κάπως παραλλαγμένα, γιατί τότε τα έπαιζαν νέοι και νέες μαζί, ενώ εμείς τα παίζαμε χωριστά. Πριν απο το 1910 υπήρχε μεγαλύτερη ελευθερία στους νέους απο ότι υπάρχει σήμερα. Αυτό δεν πρέπει να φανεί παράξενο, δεδομένου ότι ο πουριτανισμός άρχισε με την Ιταλική κατοχή το 1912.

Έχουμε πολλές αποδείξεις γι αυτό, όπως τα πολλά κρούσματα ηθικής απιστίας μεταξύ ετεροσυζύγων, και απο τα τολμηρά δημόσια λόγια και πράξεις, όπως το πιπέρι και το σπερβέρι. Αυτά τα δύο θα τα αναφέρουμε αναλυτικότερα στο θέμα γάμος. Εδώ αναφέρουμε ένα απο τα τολμηρά παιχνίδια «Την Μαρία γκάλα - γκάλα» που είναι γνήσιο Σκληπενό παιχνίδι, και παιζόταν πριν απο 20 περίπου χρόνια. Έπαιρναν μέρος 2 ομάδες, η κάθε μια ομάδα αποτελείτο απο 7 άτομα ανακατεμένα, νέους και νέες. Απο τη μια ομάδα που έπαιρνε θέση στο μακροτείχι του σπιτιού σκυμμένοι, κράταγαν τα μέλη της, ο ένας τη μέση του άλλου και εσχημάτιζαν σταθερή γραμμή. Αυτή ήταν και η χαμένη ομάδα. Απο την άλλη ομάδα τη νικήτρια, στην άλλη άκρη του σπιτιού στον τείχο της πόρτας, πηδούσε

ένας ένας πάνω στους σκυμένους της άλλης ομάδας. Η ομάδα που πηδούσε έπρεπε να κρατηθεί πάνω στους σκυμένους μέχρι να πηδήσει και ο τελευταίος, ο οποίος εφώναζε και το γνωστό: « Τη Μαρία γκάλα - γκάλα και ο γάδαρος καβάλα». Εάν κάποιος έπεφτε πριν τελειώσει τα λόγια, έχανε όλη η ομάδα και γινόταν αλλαγή. Αυτό το παιχνίδι παιζόταν χειμερινούς μήνες αρκετά συχνά.
΄Αλλο παιχνίδι ήταν «ο μίλαος σωρός» αρκετά επικίνδυνο παιχνίδι, ευτυχώς δεν έχουν σημειωθεί παρά μικροατυχήματα. Ο «μίαλος σωρός» είναι ακόμη και σήμερα γνωστός αν και έπαψε να γίνεται πριν απο 20 χρόνια. είναι ένα σημάδι της Σκληπενής ελευθερίας, ανεξάρτητα αν μερικοί Ροδίτες το επέκριναν, και ειρωνεύοντο τον κάθε Σκληπενό με αποτέλεσμα το παιχνίδι αυτό να σταματήσει. Ο σωρός αυτός γινόταν συνήθως στο τέλος ενός χορού ή παιχνιδιών, ή ακόμη και σε μια οποιανδήποτε διασκεδαστική συγκέντρωση. Υπήρχαν οι αρμόδιοι πρωτεργάτες (στα χρόνια μας ήταν η Στεργούλα του Κωστάκη, ο Κώστας του Στεργάκη κ.α.) που έσπρωχναν ο ένας τον άλλο και εδημιουργείτο ένας σωρός απο σώματα ανδρών και γυναικών που έφθαναν μέχρι 20 άτομα. Ακούγοντο ξεφωνητά γελιων μα και πόνου ιδίως απο τους κάτω που κινδύνευαν να σκάσουν. Τους ξένους που ερχόντουσαν στο χωριό επίτηδες για να ειρωνευτούν το παιχνίδι, τους έσπρωχναν απο τους πρώτους στο σωρό.

ΣΑΝΙΩΤΗ

Το παιχνίδι που παιζόταν αποκλειστικά τη Μεγάλη Σαρακοστή ήταν η σανιώτη, επειδή τις μέρες αυτές δεν γινόντουσαν άλλου είδους διασκεδάσεις για θρησκευτικούς λογους. Παιζόταν μόνο στο χωριό μας, μέχρι και το 1945, ενώ στα γύρω χωριά ήταν άγνωστο. Γινότανε συνήθως σε σπίτι που είχε γερά κορφάδια ως εξής: Μ΄ενα σχοινί που το παιρνούσαν στο κορφάδι έκαναν την κουνιάστρα, και στο κάτω μερος του σχοινιού έβαζαν σανίδι για να χωρά να καθίσουν δυο τρία κορίτσια, που τα κουνούσε ένας νέος με ρυθμό. Τα κορίτσια τραγουδούσαν το γνωστό σκοπό που πλησιάζει να λησμονηθεί όπως και τόσα άλλα τραγούδια του παλιού καλού καιρού:

Σανιωτή κουνιάστρα μου
με τα σχοινιά δεμένη
πούσει στον κάμπο πράσινη
στο σπίτι στολισμένη

Πέστε του και του κουνιστή
κανένα τραγουδάκι
που κάθεται και σε κουνά
κουτσί τριανταφυλλάκι

΄Ελεγαν και πολλά άλλα αυτοσχεδίαστα στοιχάκια, που έφερναν κέφι στην παρέα.

ΔΙΑΣΚΕΔΑΣΗ

Παρ΄όλη την ανέχεια, την οικονομική εκείνη στέρηση που μάστιζε τους προγόνου μας και προτού υπάρξουν καφενεία, διασκέδαζαν ομαδικά με χορούς και τραγούδια, στα διάφορα πανηγύρια που διοργάνωναν, στα μοναστήρια, στην εκκλησία, σε γάμους, σε βαπτίσια κ.λ.π. Γενικά στο χωριό, όπως άλλωστε και στα περισσότερα χωριά του νησιού, οι χοροί συνοδεύονταν πάντοτε με τραγούδια και στους παραδοσιακούς αυτούς χορούς χόρευαν ομαδικά.
Στην διασκέδαση προηγείτο το σχετικό πιοτό ρακί ή κρασί και ήτανε αποκλειστικό προνόμιο των νέων «ανδρών. Αυτό συνεχίστηκε μέχρι τα τελευταία χρόνια, και κατά κάποιον τρόπον μέχρι σήμερα. Εκτός απο το προνόμιο του πιο-

τού είχανε και αυτό του τραγουδιού, που ο καθ΄ένας συνέθετε, ανάλογα με τα συναισθήματα του, τη χαρά, ή τον καημό του, και τον πόθον του, στο στιχάκι που απευθυνόνταν κυρίως στην αγάπη του. Τα στιχάκια αυτά, ήταν τα γνωστά μας μέχρι σήμερα, δεκαπεντασύλλαβα, όπου τα τραγουδούσαν στο γλέντι στο καφενείο και εν συνεχεία στο χορό. Εκεί είχαν την ευκαιρία να καταλάβουν την αντίδραση της αγαπημένης των, όχι μόνο οι άμεσα ενδιαφερόμενοι μα και οι λοιποί ακροατές. Συνήθως άκουγες τραγούδια μελαγχολικά μα και χαρούμενα και πεισματικά, ανάλογα με τα μεράκια και τη πίκρα του καθενός. Πολλά έξυπνα και διαλεγμένα έφτασαν μέχρι τα χρόνια μας, και πολλές φορές συνεχίζουνε να τραγουδιούνται.
Παράλληλα και τα «κορίτσια» οι γυναίκες είχαν ορισμένες ευκαιρίες και αυτές να τραγουδούν, όπως στην Σανιωτή που γράψαμε, στον τραχανά, και ειδικά στους γάμους. Συνήθως τραγουδούσαν τα λεγόμενα καθιστικά τραγούδια, δωδεκασύλλαβα

Δεκαπεντασύλλαβο

Εσύ θαρρείς πως σαγαπώ ψεύτικα και
φοβάσαι, μα εγώ μέσα στα
αγκάλια μου στρώνω σου και κοιμάσαι.

Δωδεκασύλλαβο

Ο ήλιος βασιλεύει στα Βατενά
βουνά, και εμένα το πουλί μου
δεν εφάνει πουθενά

Απο το 1880 που αρχίζει μια καλυτέρευση του βιοτικού επιπέδου «η χρυσή εποχή όπως την έλεγαν» αρχίζει και η καλύτερη διασκέδαση. Απο αυτήν την εποχή άρχισαν τα περισσότερα έθιμα στο χωριό, φυσικά επηρεασμένα πάντα απο τα προγενέστερα. Οι κυρίως χοροί, ξεκίνησαν απο το 1860-1870 με την έννοια που τους ξέρουμε σήμερα και πιθανότατα να είχαν και οι προγενέστεροι τους δικούς τους χορούς που δεν μας είναι όμως γνωστοί. Τους χορούς αυτούς τους διδάχθηκαν κυρίως απο την πόλη της Ρόδου και απο τα άλλα νησιά του Αιγαίου, ιδιαίτερα απο την Κρήτη, που ορισμένοι χοροί όπως η Σκληπενή σούστα, π.χ. προέρχονται, απο την Κρήτη, και τροποποιημένη χορευόνταν πια χαρακτηριστικά Σκληπενά. Απο τον περασμένο αιώνα το χωριό μας υπερείχε απο τα γύρω χωριά στις διασκεδάσεις και μέχρι σήμερα, συνεχίζει. Δυστυχώς απο τους παλιούς χορούς σώζεται σήμερα μόνο η σουστα και ο συρτός, ενώ κάπως παραλαγμένος χορεύεται ο μοναχικός, ο Τούρκικος όπως τον λέγανε. Τόσον το «βατάνι» αποκλειστικά ροδίτικος χορός, που μέχρι και το 1920 ακόμα οι πρόγονοι μας τον είχαν κύριον χορό όσον και ο «κάτω» που ήτανε τοπικός και χορευόταν στον γάμο, χάθηκαν οριστικά και αντικατεστάθηκαν με άλλους της ηπειρωτικής Ελλάδας, ή και Ευρωπαϊκούς.
Το βατάνι και ο Κάτω, ήταν ομαδικοί χοροί και τα μέλη τους κρατιούντο στο χορό όπως σήμερα στη σούστα. Την δε γενική προσταγή την είχε ο κουστιερός, ο πρώτος της ομάδας που κατά διαστήματα τον αντικαθιστούσαν άλλοι. Έπερναν μέρος 20-30 άτομα απο αυτούς 4-5 αγόρια «άνδρες» και τα υπόλοιπα κορίτσια «γυναίκες». Οι υπόλοιποι έμπαιναν στην μέση του χορού και τραγουδούσαν αγκαλιασμένοι στα κορίτσια που χόρευαν. Η διάρκεια του κάθε χορού ήταν απο 1-2 ώρες ανάλογα με το κέφι που επικρατούσε απο τα τραγούδια των νέων, γιατί κατά κανόνα επρόκειτο περισσότερο για τραγούδια και λιγότερο για χορό. Η διασκέδαση όμως τελείωνε τις πρωϊνές ώρες.
Επαναλαμβάνω ότι ο χορός αποτελούσε ένα κύκλο, μιαν ενωμένη ομάδα που το γενικό πρόσταγμα το είχε ο κουστιέρος, ή ο καβαλιέρος ως λέγεται τώρα, και το τονίζω αυτό ιδιαίτερα, διότι τα τελευταία χρόνια σε Σκληπενό πανηγύρι χό-

ρευαν σούστα με αμέτρητες ομάδες καβαλιέρων, και αυτό προξενεί βεβήλωση του ιερού εθίμου του χωριού. Οι τοπικοί αυτοί χοροί συνεχίστηκαν να χορεύονται μέχρι το 1925 χωρίς καμμιά αλλαγή. Καθιστικός σκοπός ήταν «ο Γιατρός» κατά πάσαν πιθανότητα τοπικός , και είναι γνωστά στους γεροντότερους τα ωραία αυτά στιχάκια, καθώς και ο σκοπός «μελωδία» και που έχει περίπου ως εξής:

Αχ γιατρέ μου, γιάτρεψε και μένα, δώσμου και άλλα γιατρικά, για να γιάνω την πληγή μου πούχω μέσα στην καρδιά.

Πολλοί συνήθιζαν και τον Αρχαγγελίτικο, που τον τραγουδούσαν σε κάθε είδους διασκέδαση, σε γάμο, στα πανηγύρια, ακόμα και στον θερισμό των χωραφιών. Ακόμα και σήμερα τραγουδιέται, αυτοί που συνέτασαν τα καλύτερα στιχάκια, και ως μου είπανε εξαιρούντο ως υπερέχοντες, ο Γιάννης Αλεξίου, ο Κλεόβουλος και ο Θαρρενός, και η μητέρα σου λέγει πως ένας απο αυτούς είμαι κι εγώ.

Αυτά λοιπόν μέχρι το 1925. Τότε γύρισε απο την Αθησινία ο Θανάσης Αγγελής φέρνωντας μαζί του και την γυναίκα του, μια μοντέρνα πρωτευουσιάνα, και μαζί του άγνωστους μέχρι τότε χορούς, την πόρκα, την μαζούρκα που τα δίδαξαν και τα διέδωσαν στους νέους της εποχής, καθώς και εκείνα τα αλησμόνητα εντονιστικά λαϊκά τραγούδια. Μικρές μικρές οι αγγουργίες μικρά πικρά τα αγγούρια, κανένας δεν με νίκησε ακόμα στα τραγούδια κ.λ.π. και άλλα πολλά που έκαναν τους προγόνους μας να εκμοντερνιστούν, ενώ οι γύρω χωριανοί συνέχιζαν τα παλιά τους έθιμα. Απο τότε απέδειξαν την υπεροχή τους στο χορό και στο γλέντι τα τελευταία χρόνια ίσως και μέχρι τώρα είχαμε πάντα τα πρωτεία έναντι των άλλων γύρω χωριών. Οι γεροντότεροι στο χωριό διηγούνται. ότι πολλά απο τα έθιμα μας τα μιμήθηκαν οι προπάτορες μας απο τους Σιδερήτες, που τα παλιά χρόνια το μακρινό χωριό του Ατταβύρου διακρινόταν για τα τοπικά του έθιμα και τη μουσική του. Επίσης μιμήθηκαν και έθιμα άλλων χωριών που τα αξιοποίησαν και τα διατήρησαν μέχρι τα τελευταία χρόνια.

Σήμερα γίνεται μια προσπάθεια να διατηρηθούν έστω και τροποοιημένα τα έθιμα αυτά, όπως μου διηγήθηκαν.

Μέχρι και το 1970 υπήρχε στο χωριό το πατροπαράδοτο βιολί και ο παραδοσιακό σαντούρι, που έφερνε την παλιά μορφή στο γλέντι, ιδίως όταν διασκέδαζαν οι μεγαλύτεροι.

Σήμερα με τα νέα μουσικα όργανα που χρησιμοποιούνται στις εκάστοτε διασκεδάσεις δεν είναι δυνατόν να συνεχισθούν τα έθιμα αυτά και κινδυνεύουν να πάρουν το δρόμο της λησμονίας.

ΜΟΥΣΙΚΑ ΟΡΓΑΝΑ

Πριν απο το 1860 δεν γνωρίζουμε αν υπήρχαν μουσικά όργανα και ποια ήταν αυτά. Πολλοί υποθέτουν πως πρέπει να υπήρχε το τουλούμι, ή η τσαμπούνα, ή κάτι παρόμοια.

Εκείνο τον καιρό πέρασε απο το χωριό μας κάποιος γυρολόγος Κρητικός που έπαιζε λύρα, και αυτό ήταν το πρώτο μουσικό όργανο που εμφανίστηκε στο χωριό. Πρώτος οργανοπαίχτης Σκληπενός ήταν ο Λυριστάκης που επειδή έπαιζε λύρα πήρε και το επίθετο αυτό. Καταγόταν κι αυτός απο την Κρήτη αλλά δεν είχε σχέση με τον άλλο Κρητικό. Ακολούθησαν ο Σωτήρης που έπαιζε βιολί και Τρούλλης λάουτο, πολλοί δε θα θυμούνται το δεκαπενατασύλλαβο εκείνο: «Παίξε Σωτήρη το βιολί και Τρούλλη το λαούτο» κ.λ.π.

Με την εμφάνιση των μουσικών οργάνων τα γλέντια έγιναν συστηματικώτερα και έμειναν αλησμόνητα στις επόμενες γενειές, και διατηρήθηκαν δε αναλύωτα και ζωντανά μέχρι το 1945. Με το τέλος του πολέμου άρχισε η παρακμή και κοντεύουν σήμερα να λησμονηθούν.

ΕΘΙΜΟΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΖΩΗ

Μιλήσαμε σε προηγούμενα κεφάλαια για την ελευθερία στα ήθη των προγόνων μας και τον πουριτανισμό που ακολούθησε. Αυτός ο τελευταίος οφειλόταν κυρίως στην επαφή που είχαν για πρώτη φορά με τον Δυτικό κόσμο μετά την κατάκτηση των Ιταλών, και την επιστροφή μερικών μεταναστών απο την Αμερική. Την ελευθερία αυτή των παλαιών προγόνων μας πολλοί νεώτεροι την σχολίασαν σαν θαυμαστή πρόοδο, έναντι των άλλων διαμερισμάτων του νησιού που ζούσαν σε άκρα αυστηρότητα ηθών. Και μερικοί άλλοι κακολόγησαν πως η ελευθερία εκείνη έφθασε μέχρι ανηθικότητας. Ειπώθηκαν και άλλα πολλά όπως π.χ. στο έθιμο του ομαδικού δείπνου τις παλιές αποκριές όπως λέγει και το τραγούδι στο πιπέρι, που μετά το φαγοπότι ακολουθούσαν τα υπόλοιπα ομαδικά παιχνίδια. Στην προσπάθειά μου να μάθω περισσότερα γι αυτό το θέμα, άκουσα διάφορα μυθεύματα ίσως και γεγονότα που σκόπιμα αποφεύγω να αναφέρω προς αποφυγήν παρεξηγήσεων, αν και εγώ προσωπικά πιστεύω, πως πολλά απο αυτά είναι υπερβολές. Αυτό που μπορούμε όμως να πούμε υπεύθυνα είναι ότι την εποχή που στο χωριό μας οι νέοι χόρευαν με τις νέες και αστειεύοντο μεταξύ τους, στα υπόλοιπα χωριά οι ενέργειες αυτές εθεωρούντο ηθικά άσχημες. Βέβαια ορισμένα περιστατικά στις αρχές του αιώνα μας, όχι μόνο δεν έλλειψαν απο το χωριό μα υπερείχαν και αυτό άλλωστε ήταν φυσικό σε μια ελεύθερη κοινωνία που ζούσανε. Όταν σε άλλα χωριά πριν το γάμο προηγείτο το συνοικέσιο στο δικό μας χωριό ο έρωτας έπαιζε το σημαντικό ρόλο στην γνωριμία των δύο νέων, και κατέληγε στο γάμο, π.χ. Ο πάππους μου γύρω στο 1885-1890 που αγαπούσε τη μάμμη μου, της τραγουδούσε στο χορό φανερά το όνομα και το επώνυμο της, « και θα σε κλέψω μια βραδυά Μαρία του Νικόλα», και όπως μου διηγόταν αργότερα ο μακαρίτης ο πάππους ο Στούππος τριάντα χρόνια αργότερα, στη δική του εποχή, ήταν αδιανόητο ένα τέτοιο θάρρος, και μια τέτοια ενέργεια θα προκαλούσε μεγάλο σκάνδαλο. Πιο αργά στα χρόνια του μεσοπολέμου με την καθυστερημένη άφιξη του ρομαντισμού στο χωριό μας, ο μπάρμπας μου - για να μην αναφέρω άλλο όνομα - έγραφε τα αισθήματα του για το κορίτσι του σε ένα χαρτί και το έριχνε στην αυλή της. Αυτά ως προς τον έρωτα, γιατί η ελευθερία του λόγου συνεχίστηκε και μετά τον πόλεμο αμείωτη, αντίποινο στον πουριτανισμό που μπήκε και στο χωριό μας. Μετά τον πόλεμο πια άρχισε σταδιακά να μπαίνει και στο λόγο χαλινάρι, για να φτάσει πια αργότερα εκεί που έφτασε, εκεί που τον φτάσαμε, και συνεχίζεται

΄Όταν λοιπόν σε άλλα χωριά με διάφορες υλικές συνήθως διαπραγματεύσεις και πολλές φορές χωρίς να γνωρίζονται οι δύο νέοι μεταξύ τους, οι γονείς τους αρραβώνιαζαν και τους πάντρευαν, οι δικοί μας πρόγονοι είχαν την δυνατότητα να γνωρίσουν και να διαλλέξουν το ταίρι τους. Οι γονείς απείχαν απο καθε ανάμειξη πριν το γάμο και η προίκα ήταν άγνωστη. Ο κάθε γονιός αν είχε αρσενικούς απογόνους άφηνε σε αυτούς τη μερίδα του λεόντος στα δε κορίτσια μόνο απο 2 - 3 ρίζες ελιές. Παράδειγμα πάλι η μάμμη μου, που ήταν κόρη πρώτου νοικοκύρη του χωριού του Χατζηνικόλα που μαζί με τις αδελφές της πήρε η κάθε μια απο δυο τρεις ρίζες ελιές κι ένα σπιτότοπο, ενώ την υπόλοιπη περιουσία τη πήρε ο αδελφός τους. Οι νέοι δεν έδιναν σημασία στην προίκα αλλά στην ομορφιά και περισσότερο στην καταγωγή, στο σόϊ, όπου στο Σκληπενό λεξιλόγιο η λέξη σόϊ, ερμηνευόταν τότε ανάλογα με την οικονομική κατάσταση κάθε οικογένειας. Και φυσικά όπως είπαμε και σε προηγούμενα κεφάλαια μετρούσε πολύ το φουστάνι που φορούσε η κάθε γυναίκα, τα φλουριά της, ως και τα μεκίτια που είχαν στα σεντούκια οι γονείς της.

Η ερμηνεία αυτή βέβαια με την πρόοδο του πολιτισμού αλλάζει, όχι όμως απόλυτα, και μάλιστα μέχρι τα χρόνια μας, τουλάχιστον στο χωριό γιατί στο εξωτερικό όπως μετά λύπης πληροφορήθηκα τόσον στην Αμερική όσον και στην Αυστραλία, ισχύει εκείνο το γνωστό: «Ξέρω απο που βαστά η ρίζα σου, ξέρω το που τη ζωή τιμάς κ.λ.π. Σταδιακά με την όλη βελτίωση των οικονομικών στο χωριό, ορισμένοι γαμπροί της εποχής, πιθανότατα απο σόϊ, απαίτησαν απο τον πεθερό το ανάλογο μερίδιο. ΄Όταν στην οικογένεια δεν υπήρχε αγόρι τα πράγματα ήταν πιο εύκολα και γινόταν ίση μοιρασιά μεταξύ των κοριτσιών. Είναι γνωστό ότι ο θεσμός της προίκας μας ήρθε απο την Αμερική, όταν κάποιος χωριανός μας που δεν είχε αγόρια, αποκατέστησε τα τέσσερα κορίτσια του κτίζοντας στο καθένα απο ένα σπίτι, αλλά το κυριώτερο, τους έδωσε και μετρητά.

Η αρχή πάλι έγινε, και ο καθένας γονιός έπρεπε να προικίσει το κορίτσι του με σπίτι, να της δίνει την ανάλογη κτηματική περιουσία, και έτσι έφτασε ο θεσμός αυτός μέχρι και τα χρόνια μας, με μεγαλύτερες απαιτήσεις και το σπίτι πλέον που θα προικιστεί σήμερα πρέπει να είναι στην πολή της Ρόδου χωρίς βέβαια να αποκλείει και το δεύτερο σπίτι προίκα, που θα είναι στο χωριό.

ΠΑΛΑΙΟΣ ΓΑΜΟΣ

Στα χρόνια που εμφανίστηκαν τα μουσικά όργανα και ο χορός, οι χωριανοί έδωσαν μεγαλύτερη έμφαση στο γάμο και τον παραφόρτωσαν με διάφορες τελετές, έθιμα, που πολλά απο αυτά συνεχίζονται και μέχρι σήμερα.

Ο παλιός γάμος άρχιζε κι αυτός επισήμως την Πέμπτη, στην νεολαία όμως αναγγελόταν 10 μέρες πριν, όπως άλλωστε και στους στενούς συγγενείς. Οι νέοι λοιπόν ανέβαιναν στις στέγες των σπιτιών, άναβαν φωτιές με χηνοπόδια, και φώναζαν «Ελάτε στα δανεικά». Η φράση είχε τη σημασία της, διότι όλο το χωριό έπαιρνε στο γάμο σιτάρι ή αλεύρι και βοηθούσαν το νέο ζευγάρι στα πρώτα βήματα της νέας του ζωής. Ακολουθούσε το άλεσμα του σιταριού στο μύλο, τα ζυμάρια της Πέμπτης, και τα ζυμώματα της Παρασκευής. Οι συγγενείς του γαμπρού γύριζαν στο χωριό και μοίραζαν μια κουλούρα στο κάθε σπίτι, ανάλογα δε με το σιτάρι που είχαν πάρει την προηγούμενη απο το κάθε σπίτι εξαρτιόταν και το μέγεθος της κουλούρας, που έδιναν σ΄αυτό. Στο νεώτερο γάμο το έθιμο συνεχίστηκε με ένα καφίζι αλεύρι, δηλαδή 3 χιλιόγραμμα, ενώ στα δύσκολα εκείνα χρόνια η βοήθεια ήταν ένα κιλό ή μισό κιλό πολίτικο που ισοδυναμεί με 30 και 15 κιλά αντιστοίχως. Για τις ανάγκες του γάμου εχρησιμοποιείτο το 10% ενώ το υπόλοιπο ως είπαμε έμενε για ενίσχυση του νέου ζευγαριού. Ακολουθούσε γλέντι και χορός το Σαββατόβραδο και την Κυριακή μετά τη λειτουργία το μυστήριο. Ο νιόγαμπρος φόραγε τα σαλβάρια του, που του τα έφτιαχνε ο πατέρας του,

και συνέβαλε ορισμένες φορές και ο πεθερός. Η νύφη έβαζε την νησιώτικη φούστα της, και όπως και σήμερα την στόλιζαν οι νεαρές και η καλιτέχνιδα του χωριού με τα μέσα της εποχής. Θυμάμαι πολύ καλά αυτά που μου διηγήθηκε η μάμμη μου η Στούππενα για το νυφικό της στόλισμα που θα πρέπει να έγινε το 1885-1890 και αξίζει να το καταχωρίσω όπως μου το διηγήθηκε: «Εξυπνήσαμε που το πρωϊ η αρφή μου η Βασίλενα, και μαζί με την Αργυράκκα, με πήρασι στο βουστέρνι και κάμαμε μπάνιο, μέσα στη βούρνα, και θυμούμαι το κρύο που τράβηξα. Ύστερα επήραμε στο σπίτι του πατέρα μου να με στολίσουσι και εστόλισε με η Κουφή. Τα μαλλιά μου ήτο κατσουρά, και έπρεπε να μου κάμουσι κουράκια όπως ήτο μόδα. Τα μαλλιά μου δεν εκατέναςι στο κούτελο μου και μου το κολλίσανε με μέλι. Εβάλαμου και πούτρα (ψιλοκοσκινισμένο αλεύρι), και την καλή μου τη φούστα που μου φέρεν ο πατέρας μου που την Ανατολή».
Μετά το μυστήριο ακολουθούσε η εξής διαδικασία: η νύφη κάθιζε στη γωνιά και της έδιναν να κρατά μια λαμπάδα, ενώ οι συγγενείς ασπάζοντο την εικόνα του Αγίου του σπιτιού, εν συνεχεία φιλούσαν τη νύφη και εκωλούσαν νομίσματα χρυσά και αργυρά της εποχής, ως και μετίκια λίρες και φλουριά στην λαμπάδα πάνω. Το μεσημέρι ακολουθούσε τράπεζα φαγητού «η πάγκα» όπως τη λέγανε και ακολουθούσε χορός και τραγούδια, παινέματα του γαμπρού και της νύφης μέχρι αργά το βράδυ. Η βραδυά έκλεινε με το σπερβέρι. Στο σπερβέρι έπαιρναν μέρος ένας άνδρας και μια γυναίκα παρουσία όλων που ευρίσκοντο στο γάμο. Οι δυο χωριανοί ξάπλωναν στο νυφικό κρεβάτι του ανδρογύνου και αφού στους σκέπαζαν με χρέμι, αγκαλιασμένοι πάντα κάτω απο το χρέμι έκαναν αναπαράσταση της ερωτικής πράξης που θα ακολουθούσε στο ανδρόγυνο. Και έτσι έβλεπε κανείς το ζευγάρι να κουνιέται κάτω απο το χρέμι, να κρυφοαναστενάζει, να φωνάζει και να χαϊδολογιέται παριστάνοντας πάντα το γαμπρό και τη νύφη. Συν το χρόνο το σπερβέρι εκφυλίστηκε και αντί άνδρας και γυναίκα έπαιρναν μέρος 2 άνδρες, και έφταναν σε υπερβολικές ασκήμιες, μέχρι που τελικά κατάντησε να είναι μια ψευτοκωμωδία, μέχρι το 1920 που καταργήθηκε εντελώς. Τα στέφανα τα έφτιαχναν αρχικά απο βέργες αμπελιού, που τις τυλίγανε με χρωματιστά χαρτιά και αντρέδες, αυτό δε συνεχίστηκε μέχρι τις αρχές του αιώνα μας. Αργότερα τα αγόραζαν απο την πόλη της Ρόδου, πάντα απο κλίμα αμπελιού, διότι το θεωρούσαν σύμβολο μακροζωϊας και επιτυχίας. Αργότερα επεκράτησαν τα πιο σύγχρονα, με τεχνιτούς ανθούς λεμονιάς, που συνεχίζονται μέχρι σήμερα με μικρές παραλλαγές. Ο αντρές συνεχίζει να στολίζει το νυφικό στέφανο στο Σκληπενό γάμο. Το μελεκούνι αναφέρεται κι αυτό απο τα πολύ παλιά χρόνια και μ΄αυτό ξεκινά ο αρραβώνας και κλείνει η τελετή του αντίγαμου. Στο στόλισμα της νύφης και των κοριτσιών το Σαββατόβραδο για ευπρεπισμό των μαλλιών τοποθετούσαν τον αντρέ «χρυσαφή κλωστή». Κλείνοντας την εξιστόριση του παλαιού γάμου δεν θα παραλείψουμε να αναφέρουμε και ορισμένους βανδαλισμούς που ευτυχώς καταργήθηκαν εξ ολοκλήρου στις αρχές του αιώνα μας. Στην αρχή υπήρχε μια αγαθή παράδοση να σπάζουν ή να σχίζουν κάτι απο τα προικιά σε κάθε γάμο για γούρι. Αυτό το έκαναν οι συγγενείς του γάμου, και συνήθως έσχιζαν ή έσπαζαν, ότι δεν μπορούσε να είναι τόσο εύχρηστο για το ανδρόγυνο. Συν το χρόνο εξελίχθηκε στο σαδιστικό έθιμο να σχίζουν τα προικιά του γάμου. Δεν ήταν λίγες φορές που εύρισκαν τις σεντόνες και τα χρέμια κομμένες και καταστραμμένες με το κλαδευτήρι. Κι έτσι πολλές φορές ορισμένοι που ζήλευαν ή φθονούσαν το ζευγάρι προέβαιναν σε ασχήμιες, με αποτέλεσμα να δημιουργηθούν παρεξηγήσεις καυγάδες κ.λ.π. μέχρι που ευτυχώς καταργήθηκε εντελώς το έθιμο.
΄Οπως και στον νέο γάμο, που θα περιγράψουμε, μετά το πιπέρι, τελειώνε η διασκέδαση, την Δευτέρα το βράδυ μετά το χορό.

ΝΕΩΤΕΡΟΣ ΓΑΜΟΣ

Το θέμα του νεώτερου γάμου είναι ιδιαίτερα δύσκλο στην διατύπωση γιατί είναι θέμα περιγραφικό, και εκτός αυτού τα έθιμα είναι σε όλους μας, γνωστά, και εύχομαι να είναι για πολλά ακόμη χρόνια. Δεν πρέπει όμως να παραλείψουμε να πούμε ότι παρ ΄όλο που τα έθιμα συνεχίζουν να υπάρχουν, σε ορισμένα παραβλέπουμε την αρχική τους αξία, και τα εκτελούμε χωρίς κανένα σεβασμό στην παράδοση του χωριού μας. Σε όλες αυτές τις παραλλαγές δεν φταίμε φυσικά μόνο εμείς αλλά και άλλοι παράγοντες όπως τα μουσικά όργανα, ή τα σύγχρονα σπίτια, που είναι ακατάλληλα για το γάμο του χωριού.

Γι΄αυτό για να δώσουμε την πραγματική εικόνα του Σκληπενού γάμου θα ανατρέξουμε μερικά χρόνια πίσω, τότε που όλη η νεολαία ζούσε στο χωριό, υπήρχαν τα παλιά μουσικά όργανα, και το κυριότερο τότε που η παράδοση ζούσε ακόμη στο χωριό.

Με την ένταξη του γάμου άρχιζε ένα πανηγύρι στο χωριό που κρατούσε 5 μέρες. Απο την Πέμπτη το βράδυ οι μελόνυμφοι προσκαλούσαν όλο το χωριό γυρίζοντας απο σπίτι σε σπίτι με τη φράση: «κοπιάστε στα ζυμάρια». Αυτή η πρόσκληση ίσχυε και για όλο το πενθήμερο του γάμου. Αργά το βράδυ έπαιρνε θέση το βιολί και ο κανακιστής, ενώ άρχιζε η ετοιμασία για το ζύμωμα και τα ζυμάρια. Τα κορίτσια κοσκίνιζαν το αλεύρι, και ο κανακιστής με το βιολιστή, καθώς και με την συνοδεία των νέων άρχιζαν και αυτοί τα τραγούδια με το γνωστό τραγούδι ευχής που είναι μέχρι σήμερα σε όλους μας γνωστό.

«Ναν ώρα καλή κι όλοι πήτετο (δις)
Ο Χριστός περνά με τους δώδεκα αποστόλους του
και καταρωτά, πουναι ο νιόγαμπρος πούναι η νιόνυφη
να τους ευχηθώ να γηράσουσι μονοστέφανοι, μονοσύντεκνοι
΄Ακουε γαμπρέ τι σου λέουνε (δις)
Εγκώμια και χαρές και διπλές ευχές
που το κύρη σου που τη μάνα σου που τ΄αδέλφια σου που τους φίλους σου»

Το τραγούδι τραγουδούσε ο κανακιστής και το συνόδευαν η νεολαία και το βιολί. Με το τέλος του τραγουδιού τελείωνε και το ζυμάρι και ο κανακιστής συνέχιζε: «Εζημώσαν το ζυμάρι με της Παναγιάς τη χάρη. Ζημώσαντο, λευρώσαντο που πάνω εσταυρώσαντο. Το ζυμώσαν κοριτσάκια της αμυγδαλιάς κουτσάκια.» Εν συνεχεία επονόμαζε κατά σειρά τις κοπέλες που πήραν μέρος στο ζύμωμα όπως π.χ.

«Και την πρώτη λέν Ελένη τη ζαχαροζυμωμένη
και την άλλη Σταματία που χει ομορφιάς βραβεία
και την άλλη λεν Μαρία πρέπουντης τα μεγαλεία
Νάντη και τη Παναγιώτα κείνη που αγαπούσα πρώτα»

και ούτω καθ΄εξής μέχρι να κανακιστεί και η τελευταία κοπέλα. Ακολουθούσε χορός μέχρι τις πρωϊνές ώρες. Η Παρασκευή είναι μία απο τις γραφικότερες μέρες του γάμου. Απο ενωρίς το πρωϊ οι νοικοκυραίοι του χωριού έπαιρναν στο γάμο απο ένα καφίζι αλεύρι, και κατά το μεσημέρι ακολουθούσε το ζύμωμα, που εκεί έψηναν 250-300 ψωμιά. Μετά το ψήσιμο των ψωμιών και ενωρίς το βράδυ, στο γάμο γίνεται ειδική διασκέδαση που παίρνουν μέρος οι νέοι και οι νέες καθώς και τα νεαρά ζευγάρια. Ως είναι φυσικό οι νέες μεθάνε γρηγορότερα απο τα αγόρια και μεθυσμένες όπως είναι αγκαλιασμένοι μεταξύ τους αγόρια και κορίτσια πηγαίνουν στο χορό. Εδώ και πάλι έλαμπε η ελευθερία του χωριού σε όλο της το μεγαλείο. Ακόμα και σήμερα είναι δύσκολο να συναντήσεις αυτήν την ελευθερία σε άλλο χωριό της Πατρίδας. Ειδικά την Παρασκευή του γάμου τα κορίτσια έχουν το ελεύθερο να πιούν να μεθύσουν και να τραγουδήσουν χωρίς να κινδυνεύουν να παρεξηγηθούν απο κανένα. Παλαιότερα οι γονείς που δεν ά-

φηναν το κορίτσι τους να λάβει μέρος στο γλέντι, παρεξηγηόντουσαν απο τους νέους και το κορίτσι έμενε περιφρονημένο απο τη παρέα. Χωρίς παρεξήγηση γύριζαν στα καφενεία, χόρευαν με θόρυβο, και γενικά επικρατούσε μια μεγάλη αταξία, απο κλάματα μέχρι δυνατά γέλια. Οι ξεμέθυστοι όμως έδειχναν την σχετική καταννόηση στους μεθυσμένους. Το Σάββατο είναι το κορύφωμα της διασκέδασης, και έχει τις περισσότερες τελετές. Στο χωριό μας επεκράτησε ένα Λαρδιακό έθιμο το απόγευμα του Σαββάτου να παίρνουν τα προικιά του γαμπρού απο το πατρικό του σπίτι στο γάμο, με μουσική τραγούδια και κλάματα, διότι αυτά τα τελευταία είναι περισσότερα απο τα πρώτα. Οι περισσότεροι γαμπροί στο χωριό θα θυμούνται σίγουρα αυτό το κλίμα του αποχωρισμού και τα τραγούδια που ταυτίζονται πάντα με τον αποχωρισμό γονιού - παιδιού. Η συνοδεία απο το σπίτι του γαμπρού μέχρι το γάμο διαρκεί 2 ώρες περίπου, και σε όλη τη διαδρομή τραγουδούν το συγγενολόϊ του γαμπρού πάντα για τον αποχωρισμό. Στο σπίτι του γάμου περιμένει η νύφη, που με το «κανί» στο χέρι, ρένει και καλοσωρίζει τα προικιά του γαμπρού και το συγγενολόϊ του και η τελετή κλείνει με ένα τελευταίο τραγούδι της νύφης που λίγο πολύ είναι καλοσώρισμα στο γαμπρό και τα προικιά του.

«Ήρθε το βασιλόπουλο μαζί με τα προικιά του
χίλια καλοσωρίσματα σ΄αυτόν και στη γενιά του».

Το τραγούδι αυτό μου το είπε η μάνα σου όταν της πήρα τα προικιά μου στις 6 Φεβρουαρίου το 1954.

Ακολουθούσε το στόλισμα των προικιών σε ειδικό χώρο στα παταρά, που το άφηναν αστόλιστο όταν στόλιζαν το γάμο, ειδικά για τα προικιά του γαμπρού. Μετά απο μια δύωρη διακοπή για το δείπνο άρχιζε το στόλισμα της μελλόνυφης στο σπίτι του κουμπάρου με τραγούδια και χορούς απο τους συγγενείς και φίλες της. Στην πόρτα του γάμου αυτή τη φορά περίμενε ο γαμπρός και την καλωσόριζε και αυτός στο σπίτι του γάμου.

Το παραπάνω έθιμο δηλαδή το στόλισμα της νύφης στου κουμπάρου, εδώ και μερικά χρόνια έπαψε να γίνεται. Ακολουθούσε χορός μέχρι το κτύπημα της πρώτης καμπάνας για την Κυριακάτικη λειτουργία. Οι νέοι και οι νέες πήγαιναν πρώτοι στο τραπέζι του γάμου που ήταν τα καθιερωμένα λόπια (φασόλια) και κουλουρία. Το κυρίως στόλισμα του γαμπρού και της νύφης άρχιζε το απόγευμα της Κυριακής. Στο γάμο, την Κυριακή το απόγευμα εκτός απο τον κανακιστή και τα μουσικά όργανα έπαιρναν μέρος ο κουρέας, οι νέοι και οι νέες καθώς και το συγγενολόϊ. Ενώ ο κουρέας ξύριζε το γαμπρό ο κανακιστής προσκαλούσε κατά σειρά τα δύο συγγενολόγια πρώτα του γαμπρού και ύστερα της νύφης. Στη μέση του τραπεζιού υπήρχαν τρία πιάτα, για τον κανακιστή, κουρέα και τα μουσικά όργανα και ο καθένας απο τους συγγενείς που άκουγε το όνομα του έριχνε προεαιρετικά μέσα λίγα χρήματα. Στο διάστημα που μεσολαβούσε οι νέοι έντυναν το γαμπρό και τα κορίτσια τη νύφη. Το στόλισμα διαρκούσε περίπου δυο ώρες και στην συνέχεια ακολουθούσε η συνοδεία του γαμπρού και της νύφης με τραγούδια μέχρι την αυλή της εκκλησίας, και ακολουθούσε ο πατροπαράδοτος συρτός στον οποίο πρωτοστατούσε η νύφη, και μετά τον πρώτο χορό που χόρευε ο γαμπρός ακολουθούσαν κατά σειρά οι συγγενείς και φίλοι. Στην συνέχεια γινόταν το μυστήριο, και η αντίθετη πορεία για το σπίτι του γάμου με εκκλησιαστικούς ύμνους. Στην πόρτα του σπιτιού περίμενε ο πεθερός να υποδεχτεί τον νέο νοικοκύρη του σπιτιού και να του παραδώσει το σπίτι με το σπάσιμο του ροδιού στην πόρτα. Ακολουθούσε το κέρασμα στους επισήμους και μετά το δείπνο ακολουθούσε χορός. Τα μεσάνυχτα περίπου το νέο ανδρόγυνο, μετά απο τον σχετικό χαιρετισμό, αναχωρούσε με συνοδεία του κουμπάρου για το νυφικό κρεβάτι ενώ ο χορός συνεχιζόταν μέχρι το πρωϊ.

Μετά το τέλος του χορού κι ενώ τα κορίτσια πήγαιναν για ύπνο οι νέοι συνέχιζαν τη διασκέδαση πηγαίνοντας στα σπίτια των συγγενών καθώς και στο γάμο για τα λεγόμενα ξυπνητικά και μάζευαν χρηματικά ποσά και κότες για το τελευταίο γλέντι του γάμου της Δευτέρας. Στα ξυπνητικά τραγουδούσαν ειδικά κανάκια με τον κανακιστή. Αργότερα τα ξυπνητικά γινόντουσαν το απόγευμα, ενώ τα τελευταία χρόνια σταμάτησαν εντελώς. Έξω λοιπόν απο την πόρτα του γάμου που άρχιζαν τα ξυπνητικά τραγουδούσαν περίπου ως εξής:

«Το λιανό το κυπαρίσι
που την κρυσταλένια βρύση
Την Δευτέρα το φυτέψαν
και την Τρίτη το κλαδέψαν
την Τετάρτη βγάζει κλώνους
και την Πέμπτη παρακλώνους
την Παρασκευή ανθίζει
και το Σάββατο καρπίζει.
Και την Κυριακή το βραδυ κάποιος ήρθε να το πάρει.
Νύχτα ήταν όπου πέρασα και το στρατί το ξέχασα
να βρω του γάμου το στενό τη νύφη και το νιόγαμπρο
Να τους εξυπνήσουμε να τους καλημερίσουμε
Να ξυπνήσουμε τα αηδόνια που τα τρυφερά σεντόνια.
Ξύπνα γαμπρέ και νιόγαμπρε ξύπνα και ξημέρωσε
Ξύπνησε και την κυρά σου που χεις μεσ στην αγκαλιά σου.»

και ο κανακιστής κατέληγε:

«Άνοιξε μας για θα νοίξω για την πόρτα θα τσακίσω».

Έμπαιναν μέσα έπαιρνα το κέρασμα και συνέχιζαν τα ξυπνητικα στα άλλα συγγενικά σπίτια. Τη Δευτέρα το βράδυ ακολουθούσε γλέντι, γνωστό σαν το γλέντι του κουμπάρου που έπαιρναν μέρος συγγενείς και φίλοι με παινέματα και ευχές στο νέο ζευγάρι. Το βράδυ γινόταν ο τελευταίος χορός του γάμου, και στο τέλος του χορού ακολουθούσε το πιπέρι, για να κλείσει η διασκέδαση. Έπαιρναν μέρος οι νέοι της παρέας και ο τολμηρότερος απο αυτούς έλεγε το πιπέρι με τα γνωστά λίγο πολύ λόγια. Οι αγκαλιασμένοι νέοι και νέες επανελάμβαναν αυτά που έλεγε ο πρώτος.«Πως το τρίβουν το πιπέρι του διαόλου οι καλογέροι...»
Όπως γράψαμε περιληπτικά, ήτανε και αυτό ένα απο τα ζωηρά κατάλοιπα της ελευθερίας των προγόνων μας. Συν το χρόνο εκφυλίστηκε. Όμως πρέπει να ομολογήσουμε ότι το σύγχρονο είναι καλύτερο απο το παλιό. Πιο σοβαρό, πιο πολιτισμένο, που ορισμένα έξυπνα αγαθά στιχάκια όταν είναι, γραμμένα στο χαρτί, τραγουδώντας τα γίνονται πικάντικα που προξενούν πληθωρικό γέλιο, εν αντιθέσει με το παλιότερο, αν και έχει βέβαια και αυτό το κέφι, και το γέλιο του, όμως και με τά σημερινά ακόμα δεδομένα είναι αδιάντροπο, που εκτός απο τα λόγια, είχε και εκείνα τα προστάγματα, του αρχηγού, που ως διηγούνται οι γεροντότεροι πολές φορές, όταν το παρατραβούσσαν «ως λέμε» ήτανε το τραγούδι να διατάσσει την παρέα να τρίβουν στο πάτωμα ως και τον πισινό τους, και όχι και λίγες φορές και τα απόκρυφα της ακόμα, γιατί όπως διατυπώσαμε το πιπέρι αυτό είχεν την έννοια όπως και στο σπερβέρι, κάποιαν αναπαράσταση της αγάπης, και αυτό. Αν και τα γνώριζεις τα λόγια, θα τα διατυπώσω για να μείνουν και αυτά ιστορικά δεδομένα, γιατί είναι βέβαιο εκεί που έφθασε η ελευθερία του κόσμου, και του χωριού, σε λίγα χρόνια δεν θα έχει την τωρινή του αίγλη, που θα σταματήσει και θα λησμονηθεί. Το ωραίον είναι που σήμερα τραγουδώντας το στο γάμο, δεν σοκάρεται κανείς, στο σύνολο τους όλοι το διασκεδάζουν. Έχει ως εξής, εν περιλήψει, γιατί να το διατυπώσω όλο είναι πρακτικά αδύνατο, λόγω χώρου. Λέγει λοιπόν ο αρχηγός.Πως το τρίβουν το πιπέρι, του

διαβόλου οι καλογέροι, με την άτσα τους το τρίβουν, και ύστερα κοντοκαθίζουν, σκίβουνε και γονατίζουν. Σκίβουνε και γονατίζουν, κάτι στα βαθειά αρμενίζουν.

Κάτι στα βαθειά αρμενίζουν, μα τι νάνε δεν γνωρίζουν κ.λ.π. αδιάντροπα. Σε άλλη στροφή αρχινάνε με το νεότερο:
Σταρχηδιάκου την αυλή, γάμος εγινότανε
Νάψω λες κυρά τον λύχνο, για να μην τον έψω λες.
Και σε κάθε στίχο επαναλαμβάνεται πως το τρίβουν το πιπέρι κ.λ.π. συνέχιζε, με την Θεία μου την Σταυρούλα επηγαίναμε στα βρούλλα σκούντα εγώ και σκούντα εκείνη πέμπει ο θεός και πέφτει εκείνη. Ωχου θεία και αν ήσουν ξένη τι κακό που θεναγένει, κάμε γιέ μου την δουλειά σου, και αύριον είμαι πάλιν θειά σου. Της σηκώνει το φουστάνι σαν μαυριδερό του εφάνει, γύρω γύρω με τα βρούλλα και στη μέση μια βρυσούλα. Να και ο μπάρμπας του που πέρα, τράκα τρούκου την μαχαίρα. Τι την κάμνεις πρε τη θειά σου, και είναι τα πόδια της στα αφτιά σου; αμφαλόπονος την πιάνει τρίβω της το για να γιάνει... και συνεχίζουν με τον:
Ένας νιος πραματευτής εφτά σακιά παφτές κρατεί, και τις βγάζει στο παζάρι, όποια θέλει να πάη να πάρει. Τρέξαν οι αρχοντοπούλες, και τις εγοράσαν ούλες. Μια γριά πολύ γριά φώναζε που μακρυά, φήστε μου και εμένα καμμιά. Ετινάξαν τα σακκιά και δεν επόμεινε καμμιά, μια απτήν τελευταία σακκούλα να και πέφτει μια μικρούλα. Τούτη είναι η δικιά μου να την βάλω στο λαϊνι, με καιρό να μεγαλίνει. Να την βάλω στην σεντούκα να την κάμω σαν κουττούκα
Να την βάζω στα μεριά μου, να δροσίζεται η καρδιά μου. Με αμέτρητα παρόμοια στιχάκια μεταξύ αυτών και το τραγούδι της αποκριάς που σημειώσαμε στα εθιμοκοινωνικά «Τις παλιές αποκριές πούταν οι «Ψ» πουφτές στενές, και την καθαρή Δευτέρα πέρναν τα πουφτά αέρα». Αυτό που δεν γνωρίζει κανείς υπέυθυνα να μου πει είναι απο τι διαμέρισμα της χώρας, το φέρανε, γιατί είναι αδύνατο και να υποθέσουμε ακόμα ότι τα έξυπνα αυτά στιχάκια είναι Σκληπενά όλα. Βέβαιον είναι ότι σήμερα, μόνο στο Ασκληπιείο τραγουδιέται. Λέγεται πως κάποιος κοντοχωριανός που βρέθηκε τον περασμένο αιώνα σε γάμο στο χωριό βλέποντας και ακούοντας όλα αυτά που διαδραματίζονται μας κόλλησε το περιβόητο «Σκληπενός ανάλατος» που μας έμεινε αυτός ο χαρακτηρισμός μέχρι σήμερα. Τώρα απο που ήτανε αυτός ο κατεργάτης δεν έχει εξακριβωθεί, που θέλησε να ειρωνευτεί την απονήρευτην και καλή καρδιά των Σκληπενών εκείνων του περασμένου αιώνα. Εμείς οι απόγονοι των και νομίζω ότι θα τα συνεχίσουμε και στο μέλλον, γιατί ο λαός ο Σκληπενός είναι παραδοσιακός.
Πριν τελειώσουμε το βιβλίο θα ήτανε επίσης παράλειψη να μην περιγράψουμε ορισμένα Σκληπενά αποφθέγματα απο ανέκδοτα, ιστορικά, σατιρικά, βλάστημα, καθώς και «παράλοα» ως τα λέμε στο χωριό. Δυστυχώς είναι τόσα πολλά που όσον και να διατυπωθούν εδώ είναι ένα μηδέν=τίποτα. Θα μπορούσα με μια ερευνητική προσπάθεια να διατυπωθεί οόκληρο βιβλίο απο αυτά. Εδω θα αναφέρουμε ορισμένα συμβολικά, κάτι τέλος πάντων που μπορούμε να τα πούμε τοπικά, μια που ως σήμερα ακόμα συνηθίζοντο.
Και πρώτο το περιλάλητο «Έλας που να φάεις την κεφαλή σου». Θα πρέπει να προέρχεται απο πολύ παλιά εποχή, όταν οι πρόγονοι μας ζούσαν στην σκλαβιά, και που συχνά πλήρωναν με τη ζωή τους, το οποιονδήποτε σοβαρό παράπτωμα στον κατακτητή, και όπου αυτό ήταν συνήθως το κόψιμο της κεφαλής. Σκληπενό επίσης είναι και το αιώνιο «τι θα φάμε; Φοφλάκους του ποταμού». Εδώ πάλι ενεργεί η ανέχεια, η λιτότητα, και το απόφθεγμα θα κώλλυσε, απο τον απέναντι ποταμό, με του ατελείωτους (φοφλάκους), χαλίκια. Ένα τρίτο που επίσης συνηθίζεται πολύ είναι το «Στραβέ », «Κιόρο» να στραβωθείς κ.λ.π. λέξεις

που χρησιμοποιούνται μέχρι σήμερα απο αστείο, μέχρι κοινή κατάρα.
Είναι βέβαια γνωστό ότι η τύφλωση μάστιζε ιδιαίτερα τους προγόνους μας, στο χωριό και στα γύρω χωριά περισσότερο, ο καταράκτης και το γλαύκωμα, και που η θεραπεία των βέβαια ήτανε άγνωστη. Το «Λολλέ» «Λόλλακα» «αγαθέ» που επίσης συνηθίζεται, αυτό βέβαια είναι πανελλήνιο, και ιδιαίτερα νησιώτικο, Κρητικό και Αιγαιοπελαγίτικο και που επίσης το χρησιμοποιούμε στο χωριό απο σοβαρό έως αστείο, μέχρι σήμερα.
Ευχές και φιλοφρονήσεις έχουμε διάφορες και ανάλογα των περιπτώσεων τις χρησιμοποιούμε απο τον αραβώνα ή την αγορά διαφόρων τυχόν ακινήτων ή αντικειμένων, λέμε το «καλορίζικα». Ή στον γάμο «να ζήσετε» να γηράσεται κ.λ.π. Στην βάπτισην να σας ζήσει στους γονείς, ή να τα χιλίασετε στους νουνούς, που αυτό το τελευταίο το εύχονται σε πολλές περιπτώσεις. Έχουμε στον άρρωστο το «περαστικά σου» τις διάφορες φιλοφρονήςεις στα συλλυπητήρια, και λοιπά.
Για τα βλάστημα λόγια, δυστυχώς οι Σκληπενοί δεν υστερούμε και ίσως δεν θα έπρεπε να τα αναφέρουμε μια που αποφασίσαμε να το τυπώσουμε, θα πρέπει να τα αποφύγουμε, απο ευγένεια και λεπτότητα έναντι του κοινού, και μια που λίγο ως πολύ όλοι τα γνωρίζουμε, αυτά τα αχρεία και ανήθικα λόγια. Το βέβαιο είναι ότι τα τελευταία χρόνια, μειώθηκαν στο ελάχιστο, αν αναλογιστούμε πως πριν ακόμα λίγα χρόνια όταν στο χωριό οργίαζε η αυτοδικία, που έλυναν τις διαφόρες με τα χαρτιά και τις γνωστές βλαστημιές, και τις κατάρες, σε κείνους τους ατέλειωτους καυγάδες, που λίγο πολύ όλοι μας και συμμετύχαμε και τους απολαύσαμε σαν θέαμα, γιατί πράγματι, τις περισσότερες φορές έμοιαζε σαν ένα θλιβερό δράμα. Στην σάτυρα ίσως υστερούμε αν π.χ. βρεθούμε αντιμέτωποι με τους γύρω, όπως Λαρμενούς, Βατενούς κ.λ.π. Έχομε βέβαια και εμείς τα δικά μας και με κορύφωμα σατιρίζουμε την τεμπελιά «Κνιάρης», «τεμπελοχανά», «κνιαρόσκυλε», «αττοπουττουριάρι» κ.λ.π.
Στην ανυπακοή όπως το, έλα πουνάρτη η φωνή σου - και πρε που να πρηστείς - που να φάεις το σουλουμά και τον περίδρομο - και άλλα αμέτρητα, και τέλος η τιμητική προσηγορία, αυτή η τιμητική προσηγορία που συνήθως ήταν τίτλοι τούρκων αξιωματούχων όπως τον παχιά μου, τον βεζύρι μου, τον κανακάρι, και το κοκόνα μου, και το περιβόητο Σκληπενό, κορίτσαμου, που εδώ με το κορίτσαμου Δεσποινάκι μου τελειώνω και το βιβλίο που αφιέρωσα σε σένα.
Με αγάπη ο πατέρας σου!!!

ΜΙΚΡΗ ΒΙΟΓΡΑΦΙΑ

Γεννήθηκα στον Ασκληπιείον Ρόδου 6 Δεκεμβρίου 1928, απο φτωχούς γονείς και φτωχότερους προγόνους. Το γενεολογικό μου δένδρο επεκτείνεται και μέχρι την πόλη της Ρόδου, όπου ο τέταρτος κατά σειρά πρόγονος μου απο πατέρα, ψαράς το επάγγελμα έφθασε στο Κιοτάρι με τη βάρκα του το 1850. Παντρεύτηκε στο χωριό μας καλή νοικοκυρά, αλλά τόσον αυτός όσο και η γυναίκα του πέθαναν απο επιδημία, πολύ ενωρίς αφήνοντας το μοναχοπαίδι τους ορφανό. Το παιδί αυτό κηδεμονεύτηκε απο συγγενείς και παντρεύτηκε πολύ ενωρίς την κόρη του Χατζηνικόλα. Ο πατέρας μου είναι το πρώτο τους παιδί, και ακολούθησαν άλλα τρία, πού όλα επέζησαν και δημιούργησαν οικογένειες. Ο πάππους μου πέθανε νέος απο ατύχημα. Μια μέρα καθώς έκοβε φελό στο δάσος έπεσε απο το πεύκο και τραυματίστηκε βαριά στο κεφάλι. Κατόρθωσε και έφτασε μέχρι το παραπέρα δεμένο γαϊδούρι και έκοψε το σχοινί με το κλαδευτήρι ανέβηκε πάνω στο ζώο, και τον έφερε στο χωριό. Το επόμενο βράδυ πέθανε απο αιμοραγία.
Ο πατέρας μου έζησε 83 χρόνια, αφού τη μισή του ζωή την πέρασε στην ξενητιά,

Ανατολή, Β. Αμερική, Αργεντίνα. Τα τελευταία 25 χρόνια τα έζησε στην Πατρίδα, και εγώ τον γνώρισα νέος 20 χρονών σαν ειλικρινή και καλόκαρδο άνθρωπο. Απο μητέρα κατάγομαι απο το Ασκληπιείον. Οι μακρυνοί της πρόγονοι ήταν βοσκοί στο βουνό και φαίνεται να άρχισαν λίγο αργότερα την κοινωνική τους ζωή. Ο πάππους μου απο μητέρα πέθανε σε ηλικία 60 χρόνων απο γάγγραινα ποδιού. Η μητέρα μου ήταν το πρώτο απο τα τέσσερα παιδιά τους.
Αυτή είναι η ρίζα μας και η καταγωγή μας. Τα χρόνια της νιότης και σχολικής μου ζωής ήταν απο τα φτωχότερα του αιώνα μας. Εγώ ήμουν το τρίτο και τελευταίο παιδί της οικογενείας και κατά κάποιο τρόπο ετύχαινα ιδιαίτερης προσοχής και περιποιήσεως απο την οικογένεια, όμως τη φτώχεια και την ανέχεια που επικρατούσε στο σπίτι και στο χωριό ολόκληρο την αισθάνθηκα πολύ ενωρίς. Ο πάππους έφυγε στην Αργεντίνα το 1929 αφήνοντας στην μάμμη τρία μικρά παιδιά και πολλές υποσχέσεις, που εκτός απο την ανέχεια στο σπίτι υπήρχε και άλλη δυστυχία απο την απουσία του. Το νοικοκυριό μας ήταν τότε 17 πρόβατα και ένα μουλάρι, αρκετά χωράφια και ένα αμπέλι. Η μάμμη δούλευε μέρα νύχτα. Ο πάππους στην ξενητειά συνάντησε μεγάλες δυσκολίες και κάτι μικροεμβάσματα που έστελνε δεν κάλυπταν ούτε τα μισά απαραίτητα έξοδα μας.
Απο το 1940 πού άρχισε ο δεύτερος παγκόσμιος πόλεμος και ακολούθησε ο αποκλεισμός διεκόπη η επαφή με τον πατέρα μου για 6 ολόκληρα χρόνια. Τότε είχαμε όμως κάπως ενηλικιωθεί και κάτι μικροευκαιρίες δουλειάς που υπήρχαν στο χωριό και στο δάσος, τις εκμεταλευτήκαμε, και έτσι κατορθώσαμε και επιζήσαμε. Στο διάστημα του πολέμου παντρεύτηκε η μεγάλη μου αδελφή και στερηθήκαμε και αυτής της κατοικίας αφού της προικίσαμε το σπίτι. Κατορθώσαμε όμως και πάλι και φθάσαμε στο τέλος του πολέμου.
Ήταν το 1945, που 17χρονο παιδί έπλαθα τα νεανικά μου όνειρα για τον επαγγελματικό μου προσανατολισμό που δυστυχώς έμειναν απραγματοποίητα. Ο πατέρας μου δεν βρήκε ευκαιρία να προοδέψει στο διάστημα αυτό και έτσι καθηλώθηκα στο χωριό.
Όπως περιγράψαμε η μεταπολεμική περιόδος ήταν απο τις δυσκολότερες ακόμα και απο την εποχή του πολέμου διότι με την απελευθέρωση και την ενσωμάτωση υπήρξε μια σύγχιση στην νέα τάξη των πραγμάτων και αυτό έφτασε να μου ναυαγήσει τα νεανικά μου όνειρα. Το 1954 ένα χρόνο μετά την λήξη της στρατιωτικής μου θητείας παντρεύτηκα την μάνα σου και με τη σειρά μου κι εγώ απέκτησα τους δικούς μου απογόνους, εσένα και τα δυο σου αδέλφια.
Πιθανόν αν επέμενα να μπορούσα να ζήσω στον τόπο. Έφυγα κι εγώ με τη σειρά μου και τις υποσχέσεις επίσης να πραγματοποιήσω τα όνειρα που έπλαθα για μένα στην νεανική μου ζωή, στους απογόνους μου, ύστερα απο την αβεβαιότητα που υπήρχε στον τόπο. Πίστευα πως θα άφηνα τα βάσανα μου στον τόπο και ξεκίνησα να φτιάξω μια καλή ζωή στα παιδιά μου, με όνειρο να σας μορφώσω και να σας σπουδάσω.
Την φροντίδα όμως και τα βάσανα δεν κατάφερα να τα αφήσω πίσω, γιατί αυτά είναι άμεσα συνδεδεμένα με τη ζωή μου, όπως άλλωστε το ίδιο συμβαίνει και με όλους μας

ΣΤΕΡΓΟΣ ΣΤΟΥΠΠΟΣ
BURGDORF ΕΛΒΕΤΙΑΣ
ΜΑΪΟΣ 1980

Αθήνα 30 Ιουνίου 1982

Σεβαστέ πατέρα μου

Το αγαπάς αλήθεια πολύ αυτό το έρημο χωριό. Είσαι δεμένος με καθε πέτρα του με κάθε χορτάρι του κάθε ιστορία και παραμύθι του που διαβάζοντας κανείς τις γραμμές σου, γεμίζει απο μια απέραντη νοσταλγία για τον τόπο.

Εγώ που το μελέτησα ακόμη πιο βαθειά γιατί το έγραψε το χέρι το δικό σου είδα ακόμη μέσα στις γραμμές του όλη την πίκρα σου και το καημό σου για την «χαμένη Πατρίδα» όπως την αποκαλείς, μα και ολόκληρη τη βασανισμένη ζωή σου.

Δέχτηκα να διορθώσω το κείμενο αυτό, αλλά με συγκίνησαν και με παρέσυραν τα γραφόμενα σου τόσο που κανένα ψεγάδι δεν έπεσε στην αντίληψη μου. Τελικά δακτυλογράφησα το βιβλίο και ορθογράφησα τα πιο εμφανεί, αφήνοντας σύνταξη και έκφραση δική σου.

Μέσα απο αυτές τις γραμμές θα ήθελα να σε ευχαριστήσω πρώτα για την αφιέρωση του βιβλίου σου σε μένα, αλλά πολυ περρισσότερο να ασπαστώ αυτά τα άδικα χρόνια της πικρής ξενητειάς σου που αδιαμαρτύρητα μας χάρισες. Ξέρω ότι ξενητεύτηκες για τα παιδιά σου, παραβλέποντας εντελώς τα δικά σου όνειρα τη δικές σου φιλοδοξίες και τη δική σου Πατρίδα, για να μπορέσεις να μας δώσεις, αυτά που ο δικός σου πατέρας δεν μπόρεσε να κάνει για σένα στη δική του ξενητειά. ΚΑΙ ΤΑ ΚΑΤΑΦΕΡΕΣ!!!

Σε ευχαριστῶ πολύ, η κόρη σου Δέσποινα.

Ασκληπιείο 16–2–1982

Αγαπητέ ξάδερφε Στέργο.

Θερμά συγχαρητήρια. Έκανες μια εργασία που έλειπε τόσο πολύ απο το χωριό μας. Είναι τόσο λεπτομερειακή, τόσο σαφής, που όταν αρχίσεις κάποιος να τη διαβάζει δεν θέλει να σταματήσει. Μια εργασία που θαυμάζει κανείς, πως ένας άνθρωπος, με τις λίγες γραμματικές γνώσεις όπως οι δικές σου, κατόρθωσε με πολύ απλό και κατανοητό τρόπο, να συνταιριάσει τόσο πολύπλοκα και μεγάλης σημασίας θέματα. Γνώμη μου είναι ότι η δουλειά σου είναι τέλεια. Δείχνεις τόσο πολύ την αγάπη σου για την ιδιαίτερη πατρίδα σου, που αυτό κατά κύριο λόγο ήτο και η αιτία της συγγραφής αυτού του έργου σου. Οι άνθρωποι του χωριού μας είναι δεμένοι με τις παραδόσεις του και με την εργασία σου αυτή φέρνεις σε φως παραδόσεις και προτερήματα των κατοίκων του χωριού μας, τα οποία θα δέσουν ακόμα περισσότερο τους νέους με το τόπο τους, και θα τους κανεις να τον αγαπήσουν περισσότερο.
Εύχομαι τέλος απο την εργασία σου αυτή να παραδειγματιστούν και άλλοι και να φέρουν σε φως νέα ντοκουμέντα για το χωριό μας.

Με πολύ αγάπη
Μιχάλης Στούππος.